

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Bc. Natalia Ivonina

Stalin užitečný a nebezpečný. Stalinismus v historické politice putinovského Ruska

Diplomová práce

Praha 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30.06.22

Natalia Ivonina

Poděkování

Moje poděkování patří především vědouce této práci paní Alene Markové za inspiraci, kterou jsem vždy od ní čerpala, a taky za užitečné rady, trpělivost a ukázkou toho, jakou musí být skutečná vědkyně. Chtěla bych taky poděkovat svému manželovi, který mi po celou dobu studia podporoval, kolegům z Evropské university v Petrohradu, jejichž rady jsem taky plně využila a celému pracovišti historické sociologii za možnost se tady zabývat tím co se mi líbí a prohlubovat své znalosti.

Abstrakt

V práci se rozebírají změny role stalinismu v historické politice ruského státu po roce 2012, která se změnila kvůli masovým protestům, klesání státní legitimacy a vzniklé potřebě vytvořit nový oficiální sjednocující narativ. Pomocí analýzy projevů politiků a státem podporovaných známých osobností, činnost státních organizací, evoluci paměťové legislativy, vlivu historické politiky na obsah školních učebnic se zkoumají výzvy, se kterými se historická politika vůči stalinismu setkávala, a způsoby, jakými se na ně reagovala. Dělá se závěr, že hlavními výzvy při zařazení stalinismu do historické politiky byly problematická role Stalina v Druhé světové válce a vztah mezi stalinismem, sovětským státem a státní ideologií. Změna oficiální reakce na této výzvy byla spojená se změnou místa stalinismu v oficiální rétorice.

The paper is dealing with the changes in the place of Stalinism in the historical policy of the Russian government after the year 2012, that have taken place due to the mass protests, declining state's legitimacy, and emerging need to create a new official unifying narrative. The challenges for historical policy and the ways it reacted to them are examined by analyzing speeches of the politicians and influencers supported by the state, activities of state organizations, and evolution of memorial legislation, as well as the influence of the historical policy on the schoolbooks. The conclusion is made, that two main challenges with including Stalinism in the official narrative were the problematic role of Stalin in the Second world war and its relation to the Soviet state and Soviet ideology. Change in the official reaction to these challenges was connected to the changes in the place of Stalinism in official rhetoric.

Obsah

Úvod.....	2
Kapitola 1. Stalinismus v kontextu ruských dějin.....	3
1.1. Metodologie výzkumu historické politiky.....	3
1.2. Historiografie.....	6
1.3. Krátce o stalinismu.....	12
1.4. Stopy stalinismu v dnešním Rusku.....	19
1.5. Stalinismus jako součást historické politiky v Sovětském svazu.....	32
1.6. Výzvy pro zařadění stalinismu do historické politiky.....	40
Kapitola 2. Symbolická politika putinovského Ruska.....	51
2.1. Pokus budování identity (symbolická politika 90. let).....	51
2.2. Doktrína totálního následnictví (symbolická politika 2000–2005).....	59
2.3. Přechod k autokratismu (2005–2012).....	67
2.4. Restalinizace: symbolická politika po roce 2012.....	74
Závěr.....	86
Seznam literatury a dalších zdrojů.....	90
Knihy.....	90
Články.....	93
Elektronické zdroje.....	99
Nepublikované disertační práci.....	102
Zdroje.....	102

Úvod

Jako mnozí lidé pocházející z Ruska i já jsem vyrůstala v atmosféře utajení, kterou spisovatel Sergej Lebeděv nazval „nevysvětlitelným polem mlčení“. Dospělí měli vlastní „jazyk, kterým mlčí“, a dlouho jsem nemohla pochopit, proč tento jazyk vznikl a čemu slouží. Hovořit o tragické minulosti bylo v Sovětském svazu nebezpečně, a proto sovětští lidé, pokud přece jen o vlastním zármutku mluvili, používali eufemismy. Tento zvyk přetrval i dodnes. O mé prababičce se v rodině mluví jen jako o „ženě s těžkým osudem“, nikoli jako o oběti represí. Co mě ale překvapovalo nejvíc, byla reakce mé babičky na moje otázky ke smutné minulosti naší rodiny a naší vlasti. Vždy odpovídala, že Stalin byl jediný dobrý politik a že ti současní ho mohou jen špinit, že ona tu dobu zažila a dobře ví, jak hodně bylo tehdy záškodníků a jak nutné bylo se jich všech zbavit. Tehdy jsem byla překvapená. Až později jsem se dozvěděla, že taková reakce je typická pro mnohé oběti stalinismu. Babička byla tak zvyklá, že pravda je nebezpečná, že uvěřila lži. A celá ruská společnost se občas chová jako moje babička: snaží se přesvědčit, že minulost nebyla tak špatná, snaží se na ni zapomenout a zlobí se, když někdo na ni upozorňuje.

Je hodně zemí, které mají vlastní „těžkou minulost“, podobnou stalinismu, a každá hledá svou cestu k usmíření. Samozřejmě že velkou roli v tomto procesu hraje stát, který má hodně možností ovlivnit to, jak se bude o minulosti mluvit a jak bude u lidí „pamatovaná“. To se děje zejména v Rusku, kde podle mnoha odborníků se postupně utvořil režim autokracie, ve kterém stát má mnohem větší kontrolu nad životem společnosti než v demokratických zemích. Má proto i mnohem více moci pro určování toho, co se nazývá „historická politika“.

Historická politika je bojem za prosazování určitého pohledu na dějiny. Stát může různé interpretace minulosti využít k budování národní identity, k politické mobilizaci, k ustanovení diplomatických vztahů se sousedy, ke zvýšení vlastní legitimacy aj.

Stalinismus je ale zároveň traumatickou minulostí, kterou lze jen těžko zařadit do správného historického narativu. Představy o období stalinismu se ve společnostech natolik liší, že ji rozdělují. Jedna část aktivistů usiluje o zachování paměti o obětech teroru, druhá část staví pomníky Stalinovi. Proto stát nemůže se úplně vyhnout rozhovoru o této traumatické minulosti. Jak se vyvíjel státní narativ o stalinismu? Jak stát zachází s těžkou minulostí a pro co může být užitečná?

Kapitola 1. Stalinismus v kontextu ruských dějin

1.1. Metodologie výzkumu historické politiky

Symbole jsou schopné vyjadřovat významy, plné drobných nuancí, ve zjednodušené a srozumitelné podobě. Symbolický diskurz vytváří koherentní představu o současnosti, minulosti a budoucnosti. Právě proto se politické režimy snaží ho používat pro vlastní legitimizaci, odůvodnění svých řešení, mobilizaci elektorátu, upevnění solidarity uvnitř národa atd¹.

Tento jev se označuje pojmem „symbolická politika“. Zkoumání symbolické politiky v sociologii se opírá o pojetí pojmu „symbolického“ v pracích Pierra Bourdieua. Bourdieu vnímal nadvládu jako schopnost legitimizovat určitý řád. Podle něj nadvláda se dosahuje pomocí symbolického boje mezi sociálními třídami. Jde o boj „za navazování takového určení sociálního světa, které co nejvíce vyhovuje zájmům“ určité třídy². Vědci, zabývající se symbolickou politikou, zkoumají, jak se různé skupiny podílejí na konstruování a posunování vlastních představ o světě.

Pojetí o symbolu jako o komunikačním prostředku, který je fundamentálním mechanismem integrace společnosti, je rozvinuto v teorii symbolického interakcionismu George Herberta Meada³. Na práci Meada navazoval Murray Edelman, který vnímal politiku (politics) jako „symbolickou podobu“ neboli „vliv symbolických funkcí na elitu a masu“⁴. Tento vědec rozlišuje dvě podoby politiky: politiku jako „působivý druh sportu“ a politiku jako „politickou činnost, kterou organizované skupiny používají pro, aby dosáhly určitých znatelných přínosů“⁵. Jinými slovy podle Edelmana pro většinu lidí politika je ve skutečnosti divadlem. Nástrojem pro dosažení cíle je jen pro malou skupinu aktivních hráčů.

Tyto dvě podoby politiky harmonicky koexistují. Politické činy, které mají důležitý symbolický význam, nemusejí mít vliv na rozdělování materiálních zdrojů. Jejich účel je udržovat spokojenost a jistotu ve společnosti, „zaručovat souhlas s těmi podmínkami, díky kterým se udržuje politický pořádek“⁶. Edelman dokazuje, že teorie racionálního výboru je falešná, protože převrací skutečné sociální vztahy. V praxi účelem vládní činnosti není plnit potřeby občanů, ale spíše ovlivňovat jejich představy o realitě, požadavky a očekávání⁷.

---

1 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvužušej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 33.

2 Bourdieu, Pierre. 1977. „Sur le pouvoir symbolique“. *Annales: histoire, sciences sociales*, 32 (3). P. 409.

3 Mead, George Herbert. 1934. *Mind, self and society*. Chicago: University of Chicago press.

4 Edelman, Murray. 1964. *The symbolic uses of politics*. Urbana: University of Illinois press. P. 2.

5 Tamtéž. P. 5.

6 Edelman, Murray. 1971. *Politics as Symbolic Action. Mass Arousal and Quiescence*. Chicago: Academic Press. P. 10.

7 Tamtéž. P. 7–8.

Olga Malinova je vědeckou výzkumníci v oblasti ruské historické politiky. Na symbolickou politiku pohlíží v širším smyslu jako na „veřejnou aktivitu, spojenou s vyrobáním různých způsobů interpretace a sociální reality a bojem za jejich dominanci“¹. Podle ní symbolická politika není protikladem reálné politiky, ale její nezbytnou součástí. V tomto boji se používají principy a představy, které vyjadřují společenské hodnoty. Často jsou spojené s mýty o dějinách. Proto, jak píše Graeme Gill, „každý režim buduje symbolický program, který se snaží shrnout existující symbolické matrice a vyjádřit, co zastávají za společnost a režim“².

Proto velkou součástí symbolické politiky je historická politika, tj. symbolická politika ve vztahu k minulosti. Neexistuje jednotná definice ani název historické politiky. Různí vědci tento jev označují za „historickou politiku“ (Martin Heisler, Pilvi Torsti, Alexej Miller), politiku minulosti (David Art), kolektivní nebo veřejnou paměť (Kathleen E. Smith, Jan-Werner Müller, James V. Wertsch, Maria Mälksoo aj.), historickou paměť (Carolyn P. Boyd, Jay Winter), politické používání dějin (Markku Kangaspuro), režim paměti (Eric Langenbacher, Eva-Clarita Onken), hry paměti (Georges Mink, Neumayer Mink). Ve své práci používám nejrozšířenější z těchto pojmů — „historická politika“. Podle definice Olgy Malinové je to „činnost státu a jiných aktérů, zaměřená na prosazení určitých představ o kolektivní minulosti“³.

Historická politika hraje velkou roli i pro integraci společnosti. Každá společnost má potřebu národního narativu, který popisuje a vysvětluje její původ. Taková širší schémata slouží pak jako šablony pro interpretaci konkrétních událostí⁴. Společné představy o minulosti jsou nejdůležitějším mechanismem sociálního konstruování identity⁵.

Ačkoli stát není jediným činitelem historické politiky, hraje v ní rozhodující roli, protože má možnost ukazovat, jaké události jsou pro společenskou identitu důležitější než jiné a jaké jejich interpretace jsou akceptovatelné. Dělá se to pomocí vyjadřování politiků, přidání symbolů oficiálního statusu, kontroly vzdělávání a také tím, že reprezentuje společnost v mezinárodních vztazích⁶.

Ve své práci používám jako časový rámec pro výzkum stalinismu v ruské historické politice období od roku 2012 do roku 2016. Zvolila jsem tento časový rámec, protože podle

---

1 Malinova, Ol'ga. 2018. „Politika pamjati kak oblast' simvoličeskoj politiki“. In: Miller, Aleksej; Jefremenko, Dmitrij (red.). *Metodologičeskije voprosy izučeniya politiki pamjati*. Moskva–Sankt-Petěrburg: Nėstor-istorija, 2018. S. 31.

2 Gill, Graeme J. 2013. *Symbolism and regime change in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 1–2.

3 Malinova, Ol'ga. 2016. “Oficial'nyj istoričeskij narrativ kak element politiki idėntičnosti v Rossii: ot 1990-ch k 2010-m godam”. *Polis. Političeskije issledovanija*, № 6. S. 140.

4 Wertsch, James V. 2008. “Blank Spots in Collective Memory: A Case Study of Russia”. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, № 617.

5 Somers, Margaret R. 1994. The Narrative Constitution of Identity: a Relational and Network Approach. *Theory and Society*, Vol. 23, № 5.

6 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvjuščej elity i dilemmy rossijskoj idėntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 26.

mnoha odborníků to byla zvláštní doba v historické politice putinovského Ruska. Prezidentské volby 2012 připadly na dobu, kdy popularita vlády značně klesala a v Moskvě vypukly masové protesty. Dominujícím rámcem symbolické politiky předchozích desetiletí byla tzv. „Doktrína totalitního následnictví“, tj. snaha následovat všem obdobím ruských dějin zároveň bez jejich kritické revizi. Vyjedením této strategii byly nové státní symboly: vlajka, spojená s demokratickými reformy 90. let, znak s dvojhlavým orlem, vztahující se k Romanovské říši a hymna se starou sovětskou melodií. Právě k roku 2012 přestala tato doktrína splňovat úkol sjednocení společnosti. Kromě toho v roce 2014 byl okupován Krym, což také vyvolalo potřebu legitimizace. Jako odpověď na tyto výzvy se zformulovala nová historická politika, ve které představa o stalinismu hrála velkou roli.

V roce 2016 válečný konflikt na Ukrajině přestal být tak ostrý, společenský konsenzus, vybudovaný kolem „připojení“ Krymu zeslábl a projevil se určité problémy s touto radikální historickou politikou. Nicméně změny, které anexe a tato politika vyvolala, nezmizely. Jak můžeme vidět během dnešní války, nový konflikt může tuto politiku oživit.

Cílem mého výzkumu je odhalit, jaké místo zaujímal stalinismus v historické politice postsovětského Ruska Ruska v období od roku 2012 do roku– 2016.

V práci se snažím odpovědět na následující **výzkumné otázky**:

- Jak se vyvíjela sovětská a ruská historická politika vůči stalinismu?
- Na jaké výzvy reagovala?
- S jakými složitostmi a obtížemi se setkala a jakými způsoby na ni odpovídala?
- V čem byla specifická historická politika putinovského Ruska, zejména v letech 2012–2016?

Pro rozbor jsem používala následující **zdroje**: projevy politiků a státem podporovaných známých osobností, činnost státních organizací, evoluci paměťové legislativy, vliv historické politiky na obsah školních učebnic.

1.2. Historiografie

První skupinou literatury, na kterou jsem se opírala, je literatura o dějinách stalinismu. Do 80. let XX století převládala ve zkoumání tohoto období koncepce totalitarismu. Ona se především zaměřovala na zkoumání činnosti státních aktérů a teroru jako centralizovaného systému násilí. Moderním představitelem směru totalitarismu je Oleg Chlevnjuk, který napsal rozsáhlou biografii Stalina¹ a podrobné dějiny Gulagu². Ve svém výkladu se především soustředí na popsání toho, jak přesně fungovaly stalinistický teror, systém pracovních táborů a kolektivizace, jaké se rozvinuly mechanismy a techniky potlačování a jakou role v těchto procesech hrály osobní přesvědčení Stalina. Důkladný výzkum vzniku, fungování a zániku Gulagu napsala Ann Applebaumová³. Na její knihu jsem se především opírala, když jsem psala o principech a ideologii, které se staly v pozadí táborového systému.

V 80. letech koncepce totalitarismu byla zpochybněná představitelem revisionistické školy. Revizionisti do výzkumu dějin vnesly metody sousedních disciplín (jako sociologie a kulturní antropologie) a zaměřili se na zkoumání života řadových jednotlivců v totalitní společnosti. Kladli důraz na zkoumání „sovětského subjektu“, který v této koncepci nebyl zcela podřízeným státu, ale měl i v životě i něco s ním nespojené. Klasickým výzkumem, patřícím k tomuto směru, je kniha „Každodenní stalinismus“ Sheily Fitzpatrickové⁴. Tam podrobně rozebírá, jak vypadal za stalinismu život obyčejných lidí a jaký typ člověka tento život utvářel. Tento aspekt je pro mě zejména důležitý, protože umožní pochopit, v jakém sociálním kontextu se začala rozvíjet sovětská historická politika po smrti Stalina a jakými lidmi se prováděla.

Ještě jedna klasická kniha revizionistického směru je „Magnetová hora“ Stephena Kotkina⁵. Zkoumá budování a život jednoho sovětského města a popisuje vztah lidí s oficiální ideologií, to, jak se na režim adaptovaly nebo jak mu odporovaly. Přišel s myšlenkou, že sovětský stát zaměřeně tvořil nový typ člověka a učil lidi o svém životě hovořit novým jazykem.

Tuto myšlenku rozvinul představitel neo-revizionistů Jochen Hellbeck. Ve své knize „Revoluce mého smýšlení“⁶ analyzuje deníky, které vedly lidé v 30. letech, což mu umožňuje vysledovat, jak se formovala subjektivita sovětského člověka. Dospívá k závěru, že lidé této doby nebyly pasivními recipienty ideologií, ale aktivně pracovali nad tím, aby se zařadili do nové společnosti a přetransformovaly vlastní osobnost podle nových ideálů. Shodnému tématu se

---

1 Chlevnjuk, Oleg Vital'jevič. 2016. *Stalin*. Praha: Paseka.

2 Chlevnjuk, Oleg Vital'jevič. 2008. *Historie gulagu*. Praha: BB Art.

3 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík.

4 Fitzpatrick, Sheila. 2018. *Každodenní stalinismus*. Praha: Academia.

5 Kotkin, Stephen. 1997. *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Oakland: University of California Press.

6 Hellbeck, Jochen. 2006. *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

věnuje Catherine Merridale, která sleduje transformaci rituálů a tradic, spojených so smrti, v sovětské společnosti pod vlivem katastrofickým události začátku XX. století¹. Porozumění tomu, jaký vztah měl sovětský subjekt s ideologií a jak se pod její vlivem měnil, je pro můj výzkum důležité, protože umožňuje porozumět tomu, jakou role hrála ideologie ve vztahu z minulosti v pozdější symbolické politice.

Druhá skupina literatury, kterou jsem ve výzkumu využila je literatura věnovaná tomu, jak ^{stalinismus} doposud ovlivňuje život ruské společnosti. Toto téma je velice dobře prozkoumané, a je hodně výzkumů, zaměřených na důsledky stalinismu. Tady jsou jenom některé z nich.

Výzkum Marka Galeotti „Vory“² sleduje vývoj sovětské a později ruské kriminální kultury, na něhož měl velký vliv obrovský rozmach uvěznění za Stalina. Kriminální třída, zformovaná v tomto období, funguje dodnes. Stejnému tématu je věnovaná kniha Marka Vincenta „Kriminální subkultura Gulagu: vězeňská společnost a stalinistické pracovní tábory“³. Výzkum Judith Pallot ukázal, že principy uvěznění, založené Stalinem, jsou stále klíčovými pro vězeňský systém dnešního Ruska a určují zkušenost lidí, které zažívají ruského věznění⁴. Důkladný výzkum Fiony Hill a Clifforda Gaddy ukazuje, že stalinistický způsob bodování velkoměst zformoval docela specifickou geografii a povahu měst, ve kterých dnes bydlí Rusové⁵. Kniha Maksima Trudoljubova „Lidé za plotem. Soukromý prostor, moc a majetek v Rusku“ je věnovaná specifickému vztahu s majetkem, který se zformoval za stalinismu a přetrvává i dodnes, což má i politické důsledky⁶. Výzkum Yorama Gorlizki je zaměřen na to, jak stalinismus oslabil mezilidskou důvěru v Rusku. Nedostatek důvěry měl silné společenské a politické důsledky pro rozvoj společnosti⁷. Nakonec, monografie Aleksandra Etkinda ukazuje, jak se prožívání traumatu teroru doposud projevuje v ruské kultuře⁸.

Samotný pojem historické politiky se začal používat relativně nedávno. Konceptuální základ pro její dnešní výzkum tvoří teorie symbolické politiky, se kterou přišel americký vědec Murray Edelman. Jeho hlavní práci je „Politika jako symbolická činnost“⁹. V ní se rozlišuje mezi politikou jako bojem za moc a prosazováním vlastních zájmů určitými organizovanými skupiny

1 Merridale, Catherine. 2001. *Night of Stone: Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking Adult.

2 Galeotti, Mark. 2018. *The Vory: Russia's Super Mafia*. Yale: Yale University Press.

3 Vincent, Mark. 2021. *Criminal Subculture in the Gulag: Prisoner Society in the Stalinist Labour Camps*. London: Bloomsbury Academic, 2021.

4 Pallot, Judith. 2015. “The topography of incarceration: The spatial continuity of penalty and the legacy of the Gulag in twentieth and twenty-first-century Russia.” *Laboratorium*, 7 (1). Pp. 26–50.

5 Hill, Fiona; Gaddy, Clifford G. 2003. *The Siberian curse: how communist planners left Russia out in the cold*. Philadelphia: Brookings Institution Press.

6 Trudoljubov, Maksim. 2017. *Ljudi za zaborom. Častnoje prostranstvo, vlast' i sobstvennost' v Rossii*. Moskva: Novoje izdatel'stvo.

7 Gorlizki, Yoram. 2013. “Structures of Trust after Stalin.” *The Slavonic and East European Review*. Vol. 91. № 1 (special issue “Trust and Distrust in the USSR”). Pp. 119–146.

8 Etkind, Aleksandr. 2018. *Krivoje gore: pamjat' o nepogrebjonnyh*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije.

9 Edelman, Murray. 1971. *Politics as Symbolic Action. Mass Arousal and Quiescence*. Chicago: Academic Press.

a politikou jako představením pro širokou veřejnost. Právě poslednímu přisoudil název symbolické politiky. Opírá se přitom na pojetí symbolu, jak ho chápe Pierre Bourdieu, a koncepci symbolického interakcionismu, vyvinutou Georgem Meadem. Podle něho, symbolická politika se mění a ukotvuje v průběhu mezilidských interakcí a bojů za prosazování symbolických představ mezi různými skupinami. Důležité v teorii Edelmana je právě toto rozdělení mezi těmi, kdo určuje symbolickou politiku a širokou veřejnost, sestavenou s „diváků“.

Historická politika je druhem symbolické politiky, ve kterém jde o konflikt mezi odlišnými interpretacemi dějin, boj za prosazování určitých představ o minulosti. Může mít za účel ustavení národní identity, legitimizaci vlády, vytvoření představy o nepřítelovi. Stát je hlavním aktérem historické politiky, protože má možnost reprezentovat společnost v mezinárodních vztazích, kontrolovat obsah vzdělávání, určovat paměťové rituály (třeba státní svátky) atd.

Formování historické politiky vůči stalinismu bylo určováno typem paměti o této minulosti. Podle mnohá vědců (Aleksandr Etkind, Nikolaj Kuposov, Serguei A. Oushakine, Polly Jones aj.) je stalinismus kolektivním traumatem, což vyvolává ve společnosti potřebu jeho propracování. Abych sestavila představu o pojetí kolektivního traumatu, obrátila jsem se na klasickou knihu Maurice Halbwachsa¹, ve které přichází s myšlenkou, že nejen jednotlivec, ale i skupina může mít paměť. Kolektivní paměť je založená na mezigeneračním spojení, společné kultuře, ve které se minulost odráží, společných interpretacích určitých důležitých událostí a společných rituálech. Kolektivní trauma je právě traumatem, které je ukotvené v kolektivní paměti. Opírám se tedy na teorii Jeffrey C. Alexandera², který vnímá trauma jako proces, který se začíná poté, co tragická událost skončila. Vnímání traumatu jako procesu je pro můj výzkum důležité, protože stát hraje v tomto procesu důležitou roli. Podílí se na přerámování traumatu a buď zařazení ho do historické politiky pro propracování nebo naopak vyškrtnutí z oficiálního výkladu dějin.

Pro porozumění kolektivního traumatu byla taky velice užitečná koncepce Dominika LaCapry³. Pozoruje, jak se společnost může zacházet s traumatem a s jakými problémy se setkává při jeho ukotvení v kultuře a při tzv. „propracování“ (working-through). Přichází s velice důležitým pro výzkum stalinismu pojmem „vykupitelský narativ“ (*redemptive narratives*). Je to narativ, ve kterém se trauma představuje jako užitečná a ospravedlňovaná nějakými externími výsledky. LaCapra pozoroval takové narativy v rozhovorech novinářů s oběťmi Holocaustu, které se byly neustále ptané na to, čemu se z této zkušenosti poučili.

---

1 Halbwachs, Maurice. 1980. *The Collective Memory*. New York: Harper & Row Colophon Books.

2 Alexander, Jeffrey C. 2003. *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. New York: Oxford University Press.

3 LaCapra, Dominick. 2014. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Domnívá se, že pro skutečnou práci s traumatem je nutně vzdát se vykupitelských narativu a přiznat nesmyslnost traumatu. O vykupitelském narativu v zacházení s traumatem stalinismu píše Aleksandr Etkind, který se domnívá, že vykupitelsky narativ vůči stalinismu vypadá jako rozhovor ob ekonomické efektivitě pracovních táborů a kolchozů¹. S podobnou myšlenkou přichází Dina Chapajevá², která se domnívá, že vítězství ve Velké vlastnické válce hraje v ruské kolektivní paměti role „krycího mýtu“, který přidává smysl teroru předchozích let.

Důležitou analýzu práci z paměti v současném Rusku představil Nikolaj Epple³. V knize nejen rozebírá problémy, se kterými se setkává ruská společnost při pracování s traumatem, ale i porovnává její zkušenost se zkušeností jiných zemi, které museli projít stejným procesem. Představí taky podrobní analýzu boje různých společenských skupin za historickou politiku uznání stalinismu. Podobný účel má i kniha Ivana Kurilly, ve které porovnává ruskou historickou politiku s americkou⁴. Ačkoliv mezi těmito zkušenostmi je více rozdílů než společných rysů, je tato analýza užitečná pro pochopení toho, v čem je zařazení stalinismu do státní historické politiky komplikované.

Studiu historické politiky v Sovětském svazu a po jeho rozpadu bylo věnováno několik velmi podrobných výzkumů. Především jsem se opírala na knihu Graema Gilla⁵. Provádí rozdíl mezi sovětskou ideologií a tzv. metanarativem, tj. narativem, který vysvětluje minulost a vytouženou budoucnost konkrétní komunity. Gill sleduje vývoj sovětského metanarativu od kultu osobnosti přes období tání, kdy k legitimizaci režimu docházelo spíše pomocí odkazu na budoucnost, k Brežněvské epoše, kdy vzrostla role Druhé světové války. Končí Perestrojkou, kdy došlo k rozpadu sovětského metanarativu. Kromě toho pro mě byla důležitá kniha Nikolaje Kuposova⁶, ve které také analyzuje vývoj sovětské historické politiky, ale zaměřuje se na konfrontaci mezi státem a lidovou pamětí, která byla velmi důležitá pro celou sovětskou historii.

Při analýze historické politiky 90. let se opírám o další knihu Graeme Gilla⁷. Věnuje se bojím o mezi různými interpretacemi minulosti, které se odehrály v 90. letech. Popisuje hlavní historiko-politický konflikt tohoto období (mezi Jelcinem, který obhajoval odmítnutí všech složek sovětského metanarativu, na jedné straně, a koalicí nacionalistů a komunistů na straně druhé). Podle Gilla, všudypřítomnost sovětského narativu byla jedním z důvodů Jelcinova neúspěchu: bylo těžké přijít s historickou politikou, která by se neopírala o žádnou tradici). Další

---

1 Etkind, Aleksandr. 2018. *Krivoje gore: pamjat' o nepogrebjonnyh*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije.

2 Chapajeva, Dina. 2007. *Gotičeskoje obščestvo: morfologija košmara*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije.

3 Epple, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennyh prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije.

4 Kurilla, Ivan. 2022. *Bitva za prošloje. Kak politika menjaet istoriju*. Moskva: Al'pina Pablišer.

5 Gill, Graeme J. 2011. *Symbols and legitimacy in Soviet politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

6 Kuposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije.

7 Gill, Graeme J. 2013. *Symbolism and regime change in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.

velmi důležitou knihou z této skupiny je pro mě výzkum Kathleen E. Smith, která podrobně popisuje konflikty různých skupin, bojujících za kontrolu nad historickou politikou, včetně i kontroly nad paměti o teroru¹.

Co se týká analýzy politiky Ruska do roku 2012, ukázala se velmi užitečná kniha Olgy Malinové², která neleduje výzkumu Kathleen E. Smith. Malinová podrobně rozebírá, jak se od nástupu Putina k moci změnil význam hlavních historických symbolů sovětského metanarativu: Říjnové revoluce a Velké vlastenecké války. Stalinismus se pro ni jeví skoro výhradně jako „obtížná minulost“, rozhovoru o které se státní narativ snaží vyhnout. Veškerou zmínku o stalinismu ve veřejných projevech interpretuje jako spíše nucenou reakci na vnější výzvu.

Podle mě, další vývoj historické politiky ukázal, že není to jednoznačně tak. Stalin je pro stát v mnoha ohledech nejen nebezpečný, ale i užitečný: zaprvé, někdy může využít konfliktu mezi různými verzemi dějin a paměti. Za druhé, nacionalistické kruhy, pro které je důležitá postava Stalina jako silného vůdce, byly režimem považovány za potenciální spojence. Během volební kampaně v roce 2012 a po anexi Krymu si historická politika Putinova Ruska vypůjčila mnoho klíčových tezí nacionalistického narativu.

Můj výzkum historické politiky po roku 2012 byl z velké části založen na studiu primárních zdrojů. Je nicméně literatura, která mi pomohla s analýzou možných příčin změn v historické politice. Toto je kniha od Ilyy Yablokova, věnovaná ruskému konspiračnímu myšlení³.

Pro mě byla zvláště důležitá část o roli konspiračních teorií v nacionalistickém diskurzu, zejména analýza protizápadní rétoriky Natalie Naročnické. Pochopení role konspiračních teorií pomáhá vysvětlit genezi myšlenky, že „falšování historie“ a zejména „příliš silná demonizace“ Stalina jsou součástí plánu na podkopání mezinárodní prestiže Ruska. Takovýto narativ se silně rozšířil po zařazení nacionalistických představ o minulosti do oficiálního narativu.

Při analýze role představy o Západě v historické politice se ukázal velmi užitečný článek Graema Herda „Rusko a Oranžová revoluce: odpověď, rétorika, realita?“⁴, věnovaný vlivu ukrajinské revoluci na myšlení ruské elity. Pomohla i kniha Vjačeslava Morozova ob evoluci symbolického významu Západu pro ruskou identitu⁵.

---

1 Smith, Kathleen E. 2002. *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York: Cornell University Press.

2 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvujučej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija.

3 Yablokov, Ilya. 2018. *Fortress Russia: conspiracy theories in post-Soviet Russia*. Cambridge: John Wiley & Sons, Inc.; Polity.

4 Herd, Graeme P. 2005. “Russia and the ‘Orange Revolution’: Response, Rhetoric, Reality?” *Connections*, Vol. 4, No. 2. Pp. 15–28.

5 Morozov, Vjačeslav. 2009. *Rossija i Drugije: iděntičnost' i granicy političeskogo soobščestva*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije.

Nakonec, při analýze příčin otočení v historické politice po roce 2016 jsem využila mimo primárních zdrojů článek Thomase Sherlocka⁶. Popisuje příčiny, které bránili stále většímu využívání postavy Stalina v historické politice posledních let. Podle něho, po roce 2016 se státní diskurs otočil do předchozí strategie vyhýbání rozhovoru o stalinismu. Ačkoliv potvrzují to i primární zdroje, podle mě změny v symbolické politice tohoto období byly do určité míry neodvolatelné, jakmile proto, že vznikla úplně nová infrastruktura paměti.

Jak se dá vidět z tohoto krátkého přehledu literatury, výzkumníci, které se zabývají ruskou historickou politikou, se soustředí především na stalinismu jako na „těžké minulosti“ a tím, jak s ní společnost pracuje. Činnost státu se zkoumá především vůči událostem, které je možné označit za „hrdinské“ (jako vítězství v Druhé světové válce). Je ale několik důvodů, proč stalinismus je taky součástí historické politiky. Zaprvé, stát musí reagovat na potřebu společnosti v práci s těžkou minulostí. Zadruhé, postava Stalina je těsně spjatá s Druhou světovou válkou, která je pro historickou politiku Putinovského Ruska velice důležitá. Proto se mi zdá důležité prozkoumat, jak se stát se stalinismem zachází, pro co je tato těžká minulost použitelná a v čem je potenciálně nebezpečná.

---

6 Sherlock, Thomas. 2016. “Russian Politics and the Soviet Past: Reassessing Stalin and Stalinism under Vladimir Putin.” *Communist and Post-Communist Studies*, 49, no. 1. P. 45–59.

1.3. Krátce o stalinismu

Tato podkapitola není výkladem dějin stalinismu. Jejich výklad je tématem mnoha stovek historických knih a je tak rozsáhlý, že by se do jedné kapitoly určitě nevešel. Ale já vycházím z toho, že rozumět podstatě tohoto teroru je nezbytné pro porozumění principům celého obrovského kolektivního traumatu, který způsobil. Proto mým cílem není zde popsat všechny události z doby stalinismu, ale jenom odkázat na určité rysy sovětského státního teroru této doby a zmapovat s ním spojené problémy. Představím takto expozici pro další rozhovor o stopách stalinismu v dnešním Rusku, které bezprostředně ovlivňují rozhovor o kolektivní paměti, traumatu a historické politice.

Státní teror nezačal po nástupu Stalina k moci a neskončil se po jeho smrti (poslední koncentrační tábory byly zrušeny až po rozpadu SSSR). V mnoha aspektech stalinská politika následovala po občanské válce let 1918-1922 a revolučním násilím, na které někteří výzkumníci pohlížejí jako na důsledek krvežíznivé politiky Ruské říše¹. První léta po bolševickém povstání a následující občanská válka, započatá v roce 1918, je jedním z nejkruťějších období ruských dějin 20. století. Proti bolševikům se postavily nejen bývalé vyšší vrstvy společnosti (nazývané „bílé“). Válčili taky rolníci, postižení politikou bolševiků (tzv. „zelení“) a socialisté, kteří se s nimi neshodovali v názorech², anarchisté a nacionalisté. Do země také vpadla britská, francouzská, polská a japonská vojska³. Vedlo to k situaci, kdy válčili všichni proti všem a obyčejní lidé se vystavovali teroru všech válčících stran⁴. Kromě toho válka přinesla strašný hlad a nárůst onemocnění. Hlad na venkově byl tak krutý, že vedl ke kanibalismu. Všude zuřily španělská chřipka, cholera, tyfus⁵. Aktivní fáze války končila v roce 1920. V letech 1914–1922 zemřelo zhruba 16 milionů lidí a z nich přinejmenším osm milionů během občanské války. Další zhruba dva miliony byly nuceny emigrovat. Hlad a epidemie, způsobené válkou, zabily více než pět milionů lidí⁶.

---

1 Svědek občanské války, spisovatel Maksim Gorkij, psal, že zvěrstva, uskutečněná během války, jsou způsobená tím, v jakých podmínkách žil ruský národ předtím: „byly to podmínky totálního bezpráví, utlačování člověka, nestoudné lži a zvířecí krutosti“ (viz. Merridale, Catherine. 2001. *Night of Stone: Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking Adult. P. 102–103). Aleksandr Etkind vysvětluje krutost občanské války a budoucího sovětského teroru pomocí teorie Hanny Arendtové o bumerangu koloniálního násilí: dlouholetá tradice násilí a donucení ovlivnila krutost rolnických povstání a byla se pak osvojená novým revolučním státem (viz. Etkind, Alexander. 2011. *Internal colonization. Russia's imperial experience*. Cambridge: Polity press. P. 23–24). Anne Applebaumová taky všimá, že „se v dějinách carského vězeňského systému odrážejí praktiky, které později uplatňovaly v sovětském Gulagu“ (viz. Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. P. 23).

2 Chlevnjuk, Oleg Vital'jevič. 2016. *Stalin*. Praha: Paseka. S. 73–74.

3 Merridale, Catherine. 2001. *Night of Stone: Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking Adult. P. 106.

4 Tamtéž. P. 107.

5 Tamtéž. P. 102–103.

6 Chlevnjuk, Oleg Vital'jevič. 2016. *Stalin*. Praha: Paseka. S. 74.

Občanská válka způsobila „všezachvacující bídu a destrukci veškerých norem morálky a práva“¹. V mnoha aspektech určila budoucí vývoj Sovětského svazu a stalinistický teror. Organizace, která v budoucnu změnila název na NKVD a bude provádět masové represe, v době občanské války byla odpovědná za realizaci rudého teroru pod názvem Čeka (rusky „Črezvyčajnaja komissija“, tj. Mimořádná komise). Systém koncentračních táborů se také začal vyvíjet v době občanské války a ke konci roku 1920 v SSSR fungovalo už 107 koncentračních táborů². Jak podotýká Anne Applebaumová, v krvavé atmosféře revolučního teroru a strašné války se uzavření tisíců lidí na základě jejich původu „sotva mohlo zdát divné nebo výstřední“³. Nakonec v mnoha směrech občanská válka zformovala metody chování a postupů samotného Stalina: posílila jeho intuitivní nedůvěru k „buržoazním odborníkům i jeho strach z konspirace, naučila ho používat při řízení národního hospodářství taktiku silné ruky⁴. Ale hlavní je podle Olega Chlevňuka to, že „občanská válka přivykla bolševiky na krev a bezohlednost. Ukrutnosti ztratily svou hrůznost“⁵.

Stalin nastoupil k moci v roce 1924 a už v letech 1929–1930 porazil veškerou opozici uvnitř strany a stal se neomezeným diktátorem. Rok 1929 dostal název „rok velkého obratu“ (rusky „год Великого перелома“). Hospodářství země se definitivně stalo centrálně plánované. Úkoly industrializace se Stalin rozhodl plnit pomocí systému nucené práce. Používání nucené práce ve všech sférách života se od tehdy stalo hlavním rysem stalinistického systému.

Stalinem vybudovaný totalitní systém změnil veškerý život v Sovětském svazu, a navíc i v mnoha zemích za jeho hranicemi. V dnešním Rusku bude opravdu obtížně najít rodinu, která by zůstala nedotknutá alespoň jedním z traumat stalinistického období. Krátce je pojmenuji.

1. Program kolektivizace, v jehož rámci rolníci byli nuceně přesunuti do kolchozů a sovchozů, což způsobilo hlad, chudobu, zničení rolnické kultury, rozbourání rodin. Podle Olega Chlevňuka k venkovu se vedení státu chovalo jako k vnitřní kolonii, kterou je třeba vysát⁶. Kolektivizace byla vlastně návratem do nevolnictví. Politika Stalina zdevastovala vesnici a způsobila degradaci veškerého rolnického hospodářství. Dramaticky se snížila úrodnost obilí, zničena byla i živočišná výroba⁷.

2. V rámci kolektivizace byla provedena tzv. „likvidace kulaků jako třídy“. Pod tímto názvem se skrývalo zabíjení a deportace milionů rolníků do vzdálených regionů Ruska. Během kolektivizace bylo zabito kolem 30 tisíc „kulaků“ a kolem dalších dvou milionů bylo

---

1 Chlevnjuk, Oleg Vital'jevič. 2016. *Stalin*. Praha: Paseka. S. 74.

2 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 40.

3 Tamtéž. S. 21.

4 Chlevnjuk, Oleg Vital'jevič. 2016. *Stalin*. Praha: Paseka. S. 84.

5 Tamtéž. S. 134.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž. S. 140.

deportováno do Sibiře, Střední Asie nebo regionů Dálného severu¹. Do kategorie „kulaků“ (tj. bohatších rolníků) byly zařazeny celé rodiny nebo celé vesnice a často bez jakéhokoli spojení s jejich reálným hmotným stavem². Cejch kulaka zdědily i jeho děti a nešlo se ho zbavit celý život³. Rolníci vzdorovali vůči tlaku komunistů tím, že atakovali jednotky OGPU, ničili vlastní úrodu a zabíjeli dobytek, aby ho nezabrali komisaři. Komunisté reagovali terorem. Jenom v roce 1930 bylo odsouzeno k rozsudku smrti více než 20 tisíc lidí. Většina z nich byla obviněna z účasti na povstáních vůči sovětskému režimu⁴.

3. Kolektivizace a „likvidace kulaků“ zničily vesnické hospodářství a staly se hlavní příčinou nového strašného hladu. Hladomor zasáhl především Ukrajinu, ale také Kazachstán, Severní Kavkaz a některé regiony Ruska. V důsledku hladu v těchto regionech zemřelo 5–7 milionů lidí⁵. Ale „míru morálního úpadku nelze zachytit statistickými údaji“⁶. Šířil se kanibalismus, matky zabíjely vlastní děti.

4. Gulag, tj. systém pracovních táborů, který v SSSR formálně existoval od roku 1929 do roku 1960. Doposud nelze přesně říct, kolik lidí připravil o život, mimo jiné i z toho důvodu, že mnohé z archivů této doby nejsou pořád zpřístupněné pro veřejnost. Hlavním cílem, který ospravedlňoval existenci Gulagu v očích jeho zakladatelů, byla nutnost zrychlené industrializace a přípravy na nevyhnutelnou budoucí válku. Ve skutečnosti ale Gulag po celou dobu své existence nikdy nebyl z hlediska hospodářství efektivní. Příčinami byly primitivní technika⁷, provádění prací ve velkém spěchu a bez podrobnějších příprav⁸, zbytečná úmrtí a zároveň nedostatek kvalifikovaných kádrů⁹ a nakonec prostě ta skutečnost, že „táborový systém je neproduktivní a nadměrně plýtvá ze samotné své podstaty“¹⁰. Již před Stalinovou smrtí bylo očividné, že náklady na udržování táborů daleko převyšují veškerý prospěch z práce vězňů¹¹. Projekty Gulagu, při jejichž stavbě zemřely desítky tisíc lidí, mají velmi pochybný hospodářský význam. Jeden z nejnámějších projektů, Bělomořsko-baltský kanál, se dnes téměř nepoužívá¹².

---

1 Naimark, Norman M. 2010. *Stalin's genocides*. Princeton: Princeton University Press. P. 59.

2 Tamtéž. P. 56.

3 Tamtéž. P. 58–59.

4 Tamtéž. P. 58.

5 Chlevnjuk, Oleg Vital'jevič. 2016. *Stalin*. Praha: Paseka. P. 140.

6 Tamtéž. S. 143.

7 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 69.

8 Tamtéž. S. 92.

9 Tamtéž. S. 177, 214–215.

10 Tamtéž. S. 119.

11 Tamtéž. S. 408.

12 Kilin, Jurij. 1999. *Karelja v politike sovětského gosudarstva, 1920–1941*. Petrozavodsk: izdatel'stvo petrozavodskogo universiteta. S. 122–127; 2. Balaban, Jekatěrina. 2018. “85 let nazad na stroitel'stve Belomorkanala pogibli dšsjatki tysjač čelovek. Těper' on nikomu ně nužen. Reportaž ‘Meduzy’”. Meduza [online]. Březen 2018. [cit. 03. 10. 2021]. Dostupně z: <https://meduza.io/feature/2018/03/16/85-let-nazad-na-stroitelstve-belomorkanala-pogibli-desyatki-tysyach-chelovek-teper-on-nikomu-ne-nuzhen-reportazh-meduzy>.

Nucená práce byla charakteristickým rysem celého stalinistického systému. Byla nezbytnou součástí nejen pracovních táborů, ale také kolchozů, sovchozů, staveb, továren, armády a úřadů¹. Gulag se ale stal významným symbolem stalinistického období a ze všech aspektů stalinismu je možná nejvíce ukotven v kolektivní paměti. Jak píše Aleksandr Etkind, „v kulturní paměti Gulag symbolizuje sovětský teror“². Přitom sovětské pracovní tábory byly v mnoha aspektech unikátní, což ovlivňuje i paměť o nich.

5. Druhá světová válka, ve které zemřelo 25 milionů lidí³. Kvůli teroru provedenému Stalinem armáda byla velice oslabená již před začátkem války:

„Důstojnictvo bylo značně zdecimované velkým terorem, což se projevovalo nedostatkem kvalifikovaného velení na všech úrovních, důstojníci často nedostávali ani základní vzdělání včetně gramotnosti nebo čtení mapy. Moc politických důstojníků rozmístěných ve všech složkách armády krátce po invazi navíc často převyšovala velení vojenských odborníků. Jinými slovy se tato armáda nacházela prakticky v troskách“⁴.

V červnu 1939 dostávalo politické vedení v Moskvě desítky varování před připravujícím se vpádem německé armády. Stalin se ale rozhodl je ignorovat a pohraniční jednotky pak na bezprostřední útok nebyly připravené.

Během války Stalinův režim se choval brutálně nejen k nacistickým nepřátelům, ale i k vlastním vojákům. „Vzdání se nepříteli“ bylo kodifikováno jako trestný čin⁵. Po válce mnozí z těch, kdo padli do zajetí a přežili německé zajatecké tábory, byli ze strany vlády pokládáni za podezřelé a uvězněni do táborů Gulagu⁶. Symbolem této války se staly tzv. Zagradoťrjady, tj. „vojáci, kteří měli za úkol stát vzadu za liniemi a chytout každého, kdo se pokoušel utéct“⁷. Jinými slovy sovětské vedení a v první řadě sám Stalin projevovali „naprostou neúctu k lidskému životu“⁸.

---

1 Sokolov, Andrej. 2008. „Prinuždění k trudu v sovětské ekonomice. 1930-e – середина 1950-х гг“. In: Borodkin, Leonid; Gregori, Pol; Chlevnjuk, Oleg. *GULAG: Ekonomika prinuditel'nogo truda*. Moskva: ROSSPEN, 2008. S. 20.

2 Etkind, Aleksandr. 2018. *Krivoje gore: pamjat' o nepogrebjonnyh*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 19.

3 Merridale, Catherine. 2001. *Night of Stone: Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking Adult. P. 11.

4 Edele, Mark, Geyer, Michael. 2009. Výjimečné stavy. Nacisticko-sovětská válka jako systém násilí (1939–1945). In: Geyer, Michael, Fitzpatrick Sheila. 2009. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012. S. 481.

5 Tamtéž. S. 485.

6 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 892.

7 Merridale, Catherine. 2001. *Night of Stone: Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking Adult. P. 77.

8 Edele, Mark, Geyer, Michael. 2009. Výjimečné stavy. Nacisticko-sovětská válka jako systém násilí (1939–1945). In: Geyer, Michael, Fitzpatrick Sheila. 2009. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012. S. 487.

Navíc i vítězství ve válce nepřineslo mír, ale okupaci sousedních území a ustanovení totalitních diktatur sovětského typu v dalších zemích Evropy. Obyvatelé zemí, okupovaných Sovětským svazem během války (Polsko, pobaltské republiky, Besarábie), „byli podrobena teroru, který mnohdy hraničil s genocidou“¹. Represe uvnitř Ruska se také po válce jenom posílily². Maria Ferretti píše, že druhá světová válka měla v Sovětském svazu dvojitý význam. Skončila vítězstvím nad nacistickými okupanty, ale na druhou stranu i „posilováním stalinistické diktatury, potlačením veškeré svobody uvnitř státu a jakýchkoli nadějí na liberalizaci režimu“³.

6. V Rusku druhá světová válka dostala název Velká vlastenecká, protože podle propagandy (ale i podle pocitu sovětských občanů) byl to boj za přežití samotného národa. Ačkoli pro mnohé národy, žijící v Sovětském svazu, válka znamenala něco jiného. Pod záminkou toho, že kolaborují (nebo budou kolaborovat) s nacisty, celé národnosti byly podle Stalinova plánu deportovány do vzdálených regionů Ruska. Deportacím se museli podvolit Povolžští Němci, finská menšina obyvatel sovětské Karélie, Karačajové, Balkaři, Čečenci, Ingošové, krymští Tataři a některé další národní skupiny. Pote je „vyvezli do nedotčených lesů nebo do maličkých vesniček v severním Rusku, v Kazachstánu a ve Střední Asii a nechaly je, aby se o sebe postarali sami, a to někdy bez jakýchkoli prostředků“⁴. Nejen miliony lidí v důsledku deportací přišly o život, ale byla zničena i samotná paměť o těchto národnostech. Názvy jejich domovů byly smazány z map, jejich jména se vyřazovala z oficiálních sovětských dokumentů a zmínky o nich z historických knih⁵.

7. Každodenní život v totalitní společnosti byl sám o sobě traumatizující. Od samého začátku se v Sovětském svazu objevily kategorie lidí, vyloučených z normálního života. Postupem času jich jenom přibývalo. To ničilo nejen životy samotných „униженных и оскорбленных“, ale i život celé společnosti. Propaganda nenávisti a strachu z vnitřních nepřátel, nikdy neutichajícího třídního boje, podřizování a povinnosti vůči státu vedla k tomu, že lidé přestávali mít důvěru vůči ostatním a zároveň i vůči sobě samým. I stín nejistoty se počítal za hřích. Julia Pjatnická, manželka vysoce postaveného člena komunistické strany, psala do deníku, jak se po uvěznění manžela přiznala svému šestnáctiletému synovi, že má „zlé podezření“, že manžel je obětí despotického státního systému. Syn na to odpověděl: „Mami, v takových chvílích jsi mi protivná, já tě mohu zabít“. Citovala také svého mladšího syna, který řekl: „Je

---

1 Tamtéž.

2 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 372.

3 Ferretti, Maria. 2006. „La memoria spezzata. La Russia e la guerra“. *Italia contemporanea*, m 245, dicembre 2006. P. 527.

4 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 373.

5 Tamtéž. S. 375.

škoda, že tatínka nezabili, když je nepřítel národa“⁶. Sovětský nacionalismus byl nerozdělitelně spojen s vylučováním velkého množství lidí. Na konci kapitoly Fitzpatrick píše:

„Čím více lidí se vylučovalo z řady plnoprávných občanů, <...> tím více se rozkvétal sovětský patriotismus“¹.

Nezbytnou součástí života ve stalinistickém státu byl deficit. Lidé se neustále starali o to, aby sháněli jídlo, životní potřeby, oblečení, obuv, a dokonce i samotnou obytnou plochu. Život kvůli tomu vypadal jako stálý boj o přežití. Sheila Fitzpatrick píše: „věci měly ve 30. letech v Sovětském svazu velký význam, aspoň kvůli tomu, jak těžké je bylo sehnat“².

8. Pro ženy, které přežily stalinismus, možná nejvíce traumatizující byla stalinistická genderová politika. V totalitárním státu „se od jednotlivce očekávalo osobní nasazení a sebeobětování; materialistické a sexuální touhy byly podřízeny státní kontrole a vyšším zájmům“³. Relativní sexuální a genderová svoboda porevoluční doby se během 30. let postupně nahradila návratem tradičních norem. Od roku 1930 potrat začal být placeným zákrokem a „službou“ a cena se každý rok jen zvyšovala⁴. Nakonec v roce 1936 potraty v SSR byly úplně zakázané⁵. Kontracepce pořád nebyla dostupná, což vedlo k obrovskému množství nelegálních potratů. Pro obyvatelku města ve věku 30–35 let bylo normou prodělat 6–8 takových operací⁶. Navíc se kvůli novému zákonu od roku 1944 rozvody manželství staly skoro nemožné a osamělé matky ztratily právo žádat o alimenty⁷.

Stalinismus se neomezoval na tábory Gulagu, ačkoli ty se staly jeho hlavním symbolem. Byla to doba, která změnila veškerý aspekt života obyvatelů bývalé Ruské říše a nastavila a ukotvila nový způsob hospodářství, novou třídní strukturu společnosti, nový vztah mezi etnickými skupinami uvnitř země, nové principy práce, novou každodennost a nový genderový pořádek. Žádná společenská vrstva nezůstala nedotknuta těmito změnami. Není divu, že stalinismus i stále a doposud má vliv na život Ruska.

---

6 Hellbeck, Jochen. 2006. *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin*. Cambridge, MA: Harvard University Press. P. 97.

1 Fitzpatrick, Sheila. 2018. *Každodenní stalinismus*. Praha: Academia. S. 154.

2 Tamtéž. S. 160.

3 Hoffman, David L., Timmová, Annette F. 2012. Utopická biopolitika. Reproductivní politika, genderové role a sexualita v nacistickém Německu a Sovětském svazu. In: Geyer, Michael, Fitzpatrick Sheila. 2009. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012. S. 171.

4 Lešina, Natalija. 2016. *Sovetskaja povsedněvnost': normy i anomalii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 257.

5 Tamtéž. C. 258.

6 Tamtéž. C. 257–258.

7 Edele, Mark, Geyer, Michael. 2009. Výjimečné stavy. Nacisticko-sovětská válka jako systém násilí (1939–1945). In: Geyer, Michael, Fitzpatrick Sheila. 2009. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012. S. 160.

1.4. Stopy stalinismu v dnešním Rusku

Stalinismus neskončil po Stalinově smrti, ale ovlivňoval samotný charakter Sovětského svazu a život jeho občanů až do jeho rozpadu. Velké stalinské stavby, na kterých pracovali a umírali vězni Gulagu, se ukázaly neefektivní a zbytečné a časem se zhroutily. Ale tendence, které Gulag vzbudil, přežily. Dokonce i v postsovětském Rusku, původně založeném na principech tržního hospodářství a demokracie, se dají pozorovat stopy událostí z první poloviny 20. století. Nikolaj Epple se domnívá, že stalinismus „je do značné míry fundamentem obklopující naši realitu“. Podle něj ovlivňuje dnešní život u tří oblastí: materiální kultura, systém státních a veřejných institucí a sociální mechanismy¹. Každý z těchto faktorů má velký vliv na proces prožívání a vzpomínání a také na státní symbolickou politiku. V této podkapitole se pokusím pojmenovat hlavní činitele tohoto vlivu.

1. Dodnes ve státech, vzniklých po rozpadu Sovětského svazu, se dá pozorovat velmi **vysoká úroveň společenské nedůvěry**. Podle některých výzkumníků jednou z příčin tohoto jevu je to, že státní teror účelově zničil důvěru mezi lidmi.

V průzkumech společenského mínění Rusové demonstrují vysokou úroveň důvěry blízkému okruhu příbuzných a kamarádů. Například průzkum provedený Všeruským centrem pro výzkum veřejného mínění (ВЦИОМ) ukázal, že 48 % respondentů pokládá za skutečně otevřený svůj vztah s manželem či manželkou, 43 % s dětmi, 39 % s rodiči, 20 % s kamarády či kamarádkami z dětství a mládí a 20 % se sourozenci².

Je možné toto vysvětlit tím, že těsné vztahy uvnitř blízkého kruhu příbuzných pomáhaly lidem se přizpůsobit nepředvídatelně se měnícímu, nestabilnímu politickému a ekonomickému prostředí³. Americká socioložka Nancy Ries takto popsala svůj dojem ze svého života v sovětské společnosti doby Perestrojky:

„Většina obyčejných lidí se musela spoléhat na neformální síť příbuzných, přátel, známých a kolegů, která umožňovala kompenzovat nedostatky oficiálního systému v distribuci zboží a služeb nebo problémy s jejich dostupností. Taková vzájemná podpora je charakteristická pro příbuzné a přátelské vztahy ve většině industriálních společností, ale v Rusku (a všude v komunistickém světě) stupeň závislosti života na systému takových výměn je opravdu zvláštní“⁴.

1 Epple, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennyh prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 63.

2 „Kruži doverija. Analitičeskij obzor“. 2021. VCIOM [online]. 4. oktjabrja 2021 [cit. 16.01.2022]. Dostupně z: <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/kruzi-doverija>.

3 Kuchenkova, Anna Vladimirovna. 2017. „Interpersonal Trust in Russian Society.“ *Sociological research*, 56 (1). P. 81.

Ale nízká rozšířenost obyčejné důvěry svědčí o tom, že lidé mají negativní očekávání vůči jiným občanům¹. V dnešním Rusku kolegům důvěřuje jenom 18 % respondentů, známým 16 %, vzdáleným příbuzným 12 % a jenom 2 % známým přes internet².

Zdroj takové silné nedůvěry je možné najít v traumatizujících událostech 20. století. Společenská důvěra se zakládá na pocitu bezpečnosti a stability³, který sovětským lidem v těchto specifických podmínkách chyběl.

Bylo to spojeno s tím, že komunistická ideologie viděla jakoukoli jinou oddanost mimo oddanost státu jako nedůvěryhodnou a potenciálně vedoucí ke zradě. Cynthia Hooper píše: „Na konci 30. let věrnost rodině nebo kamarádům byla vnímaná jako projev slabosti, který dělá člověka příliš mírným a poddajným. Zvláště problematické byly romantické vztahy; podle stranické propagandy jakékoli milostné trápení vedlo k oslabení disciplíny“⁴.

Rozbourání tradičních rodinných spojení v prvních letech sovětské vlády způsobilo také deficit důvěry. Lidé už nemohli spoléhat na širokou síť příbuzných, charakteristickou pro tradiční společnost. Životní styl se náhle změnil během jedné generace. Lidé se nuceně přestěhovali do velkoměst, tam se najednou stávali osamělí, anonymní a zbavení systému morálních hodnot, ve kterém vyrůstali.

Během Stalinovy vlády se tyto procesy zintenzivnily kvůli ideologickému tlaku. Jochen Hellbeck píše:

„Za Stalina režim vyhlásil svůj záměr uvést myšlenku nového člověka do života. Rozhodnutí o urychlené industrializaci země, kolektivizaci rolnictva a zintenzivnění boje proti třídním nepřátelům, přijatá v letech 1928–1929 stranickou většinou, odrážela vášnivou touhu zničit vše, co zbylo ze „starého světa“ a začít stavět nový. Vůdci stalinistického režimu věřili, že revoluce dosáhla zralosti a dala vzniknout novému vědomí mezi jejími příznivci, což by umožnilo takový průlom“⁵.

Prvním krokem směrem ke „zlepšenému vydání lidstva“ (Trocký) byla transformace rodiny. V prvním desetiletí po revoluci se sňatek počítal za přežitek minulosti, který brání

---

4 Ries, Nancy. 1997. *Russian Talk: Culture and Conversation during Perestroika*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. P. 24.

1 Kuchenkova, Anna Vladimirovna. 2017. „Interpersonal Trust in Russian Society.“ *Sociological research*, 56 (1). P. 81.

2 „Kruži doverija. Analitičeskij obzor“. 2021. VCIOM [online]. 4 oktjabrja 2021 [cit. 16.01.2022]. Dostupně z: <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/kruzi-doverija>.

3 Norris, Pippa, Inglehart, Ronald. 2016. „Human Security and Social Trust.“ In: Böss, Michael, ed. *Bringing culture back in: human security and social trust*. Aarhus: Aarhus University Press, 2016. P. 184.

4 Hooper, Cynthia. 2013. „Trust in Terror? The Search for a Foolproof Science of Soviet Personnel.“ *The Slavonic and East European Review*, Vol. 91, No. 1, January 2013. P. 28.

5 Hellbeck, Jochen. 2006. *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin*. Cambridge, MA: Harvard University Press. P. 6.

budování komunistické budoucnosti a příliš svazuje ženy tím, že je připoutává k dítěti¹. Rozšiřovala se myšlenka vychovávat děti mimo rodinu. Ideálně by měly být vychovány ve speciálních institucích, kde by je vzdělávali správně. Zároveň by to umožnilo matkám jít do prospěšného zaměstnání a budovat režim. Naděžda Krupská ještě před revolucí takhle popisovala komunistický ideál společenské výchovy dětí:

„Péče o výživu dětí bude odebrána rodičům a společnost zajistí dítěti nejen obživu, ale postará se o to, aby mělo vše potřebné, aby se mohlo plně a všestranně rozvíjet“².

Nový způsob výchovy se musel stát základem pro budoucí transformaci podstaty člověka. Tento cíl byl pro sovětskou vládu velmi důležitý. Pavel Blonskij, vysoce postavený pracovník Lidového komisariátu osvícenství (*rusky* „*Наркомпрос*“), psal:

„Spolu s vědou o pěstování rostlin a o chovu zvířat by měla existovat podobná věda — šlechtění lidí. A pedagogika <...> by měla mít své místo vedle zootechniky a fytotechniky, vypůjčit si od ní jako od rozvinutějších blízkých věd jejich metody a principy“³.

Nikolaj Bucharin tuto myšlenku vyjadřoval ještě jasněji:

„Nyní musíme nasměrovat naše síly <...> k výrobě určitého počtu živých dělníků, kvalifikovaných, speciálně vyškolených strojů v co nejkratším čase, které by nyní mohly být nastartované a uvedeny do společného oběhu“⁴.

Tradice ranního rozloučení dětí a matek se zachovala po celou dobu existence Sovětského svazu. Děti šly do jeslí již ve druhém měsíci života. Za normální se počítalo se s dítětem rozloučit na pět pracovních dnů (*tzv.* „*пятидневка*“). Psycholožka Ludmila Petranovskaja, která se zabývá zkoumáním transgeneračního traumatu, se domnívá, že to mělo neuvěřitelně velký vliv na dětskou psychiku. Ochuzovalo je to o záchytný bod, pocit bezpečí a obrany ze strany důležitých a nejbližších dospělých⁵. Podle ní úkolem jeslí a podobných institucí bylo zavčas „odpracovat“, aby dítě fungovalo jako „odchovanec úřadu“. Dítě se tam učilo „vydržet stres z toho, že je ve velké skupině bez vlastního zabezpečujícího dospělého, odpojit se od svých vlastních pocitů a potřeb, aby se nevyčleňovalo ze skupiny“⁶.

1 Perova, Marina. 2016. „Vlast' o něsoveršennoletnich graždanach: dětstvo v semejnoj politike sovetsoj Rossii 1917–1930-chch gg“. *Vestnik Južno-Ural'skogo gosudarstvennogo universitěta. Serija: Social'no-gumanitarnye nauki*. №16 (4). S. 51.

2 Krupskaja, Naděžda. 1899. „Žensčina-rabotnica“. In: Krupskaja, Naděžda. *Pedagogičeskije sočiněnija*: v 10-ti t. T. 1. Moskva: APN, 1957. S. 96.

3 Cit. podle: Etkind, Aleksandr. 2018. *Krivoje gore: pamjat' o nepogrebjonnych*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 318.

4 Cit. podle: Etkind, Aleksandr. 2018. *Krivoje gore: pamjat' o nepogrebjonnych*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 319.

5 Petranovskaja, Ljudmila, Kononěnko, Maksim. 2016. «Čelovek sovetiskij». Otkrytaja bibliotěka [online]. 30 janvarja 2016 [cit. 22.01.2022]. Dostupně z: <http://www.open-lib.ru/dialogues/kononenkopetranovskaya>.

6 Petranovskaja, Ljudmila. 2017. „Ljudmila Petranovskaja: děti tysjačletijami vyrastali bez vsjakich dětskich sadov“. Pravmir [online]. 23 avgusta 2017 [cit. 22.01.2022]. Dostupně z: <https://www.pravmir.ru/lyudmila->

Nedostatek důvěry je těsně spojen s tzv „dezintegrací“. Nikolaj Epple ji popisuje takhle:

„Velká část společnosti se neumí v sociálním životě řídit hodnotami.“ Často docházelo k diskreditaci hodnot. Jejich nositelé byli zabíjeni nebo nuceni se jich vzdát. Proto ve společnosti chybí představy o stálých hodnotách, o tom, čím se lze v životě řídit. Hodnoty jako takové nejsou zapomenuty, došlo pouze k jejich vyloučení ze sociálně politické reality do sféry osobních vztahů¹.

Důvěra chyběla nejen řadovým občanům, ale i politické elitě. Jak ukázaly výzkumy Yorama Gorlizki a Diego Gambetta, potenciál vzájemné důvěry byl ve stalinském systému tak nízký, že politici museli řešit nutnost každodenní spolupráce pomocí neobvyklých taktik kooperace, jako bylo například vyděračství. Lidé nabízeli svým spolupracovníkům kompromitující materiály, aby je přesvědčili, že je možné s nimi kooperovat. Gorlicki píše, že v určitém okamžiku uvnitř politické elity „se vyděračství stalo jediným možným způsobem kooperace“².

Nedostatek důvěry může být pro společnost opravdu zásadní. Ve své práci věnované sociální důvěře Pippa Norri a Ronald Inglehart uvádějí:

„Důvěra je jednou z podmínek sociálních vztahů a je důležitým zdrojem, který lidé mohou využít ve svém chování. Když lidé se ocitnou v situacích nejistoty, když nemají plnou kontrolu nad budoucími událostmi, když jsou do určité míry závislí na činech ostatních, důvěra pomáhá udělat každodenní život více stabilní a spolehlivý“³.

Sociální důvěra je důležitá pro řešení problémů společenské kooperace, pro posílení řízení a pro práci trhu⁴.

Kromě toho nedostatek mezilidské důvěry způsobuje nedůvěru k institucím. Podle Norrise a Ingleharta se „projevuje tím, že člověk nebo skupina má očekávání, že chování jiné osoby, skupiny nebo fungování instituce, které závisí na výsledku jejich spolupráce, bude víceméně předvídatelné, v souladu s několika obecnými normami, a nenapáchá škodu“⁵.

---

petranovskaya-deti-tyisyacheletiyami-vyirastali-bez-vsyakih-detskih-sadov/.

1 Epple, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennyh prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 66.

2 Gorlizki, Yoram. 2013. “Structures of Trust after Stalin.” *The Slavonic and East European Review*. Vol. 91. № 1 (special issue “Trust and Distrust in the USSR”). P. 132.

3 Norris, Pippa, Inglehart, Ronald. 2016. “Human Security and Social Trust.” In: Böss, Michael, ed. *Bringing culture back in: human security and social trust*. Aarhus: Aarhus University Press, 2016. P. 183.

4 Norris, Pippa, Inglehart, Ronald. 2016. “Human Security and Social Trust.” In: Böss, Michael, ed. *Bringing culture back in: human security and social trust*. Aarhus: Aarhus University Press, 2016. P. 183.

5 Tamtéž.

Po rozpadu Sovětského svazu Rusové nedůvěřovali skoro žádné instituci. V roce 1999 žádná z nich nedostala důvěru více než 36 % respondentů¹. Od té doby se úroveň důvěry zvýšila. Nejnovější průzkumy společenského mínění ukazují, že za nejdůvěryhodnější se mezi Rusy pokládá armáda (té důvěřuje 61 % respondentů), dále následuje prezident (53 %), tajné služby (45 %), církve a náboženské organizace (40 %), charitativní organizace (36 %).

Ale i to, jakým institucím Rusové důvěřují, je samo o sobě pozoruhodné. Důvěra k takovému typu institucí je charakteristická pro „systém vztahů, kde jen málo věcí skutečně závisí na individu“². Takovouto důvěru je možně označit za pasivní: „V ruském společenském vědomí důvěra je personifikovaná a znamená navyklou (archaickou) představu o ‘správném’ sociálním řádu jako o hierarchickém a bezpodmínečném, nepodléhajícím diskuzím a změnám, založeném spíše na víře než na racionalitě a aktivitě obyvatelstva ve vztahu k vlastnímu osudu“³.

Nízká úroveň důvěry institucím je spojená s určitými nebezpečími. Již v roce 2006 Vladimír Šlapentoch varoval před tím, že „v současném Rusku žádná instituce nebude schopná postarat se o zemi v případě katastrofy“⁴.

2. Teror ovlivnil to, do jaké míry lidé jsou schopni a mají chuť **podílet se na politickém životě**. Kvantitativní výzkum, provedený v roce 2018, ukázal, že v komunitách, které čelily krutějším represím v době stalinismu, se lidé stále až dodnes mnohem méně ochotně zúčastňují voleb⁵. Autoři výzkumu to vysvětlují tím, že jakýkoli politický čin měl během teroru velmi vysokou cenu. I zdánlivě zcela nevinná věc se mohla stát příčinou smrti člověka a jeho příbuzných. V regionech, kde se odehrával krutější teror, lidé měli menší očekávání ohledně výloh politické participace. Způsobilo to vytvoření takových sociálních norem, které vedou k odmítnutí účasti v politickém životě⁶. Je tedy korelace mezi zkušeností s represemi a politickým chováním.

---

1 “Doverije institutam”. 2020. Levada-centr [online]. 21. sentjembra 2020. [cit. 22.01.2022]. Dostupné z: <https://www.levada.ru/2020/09/21/doverie-institutam/>.

2 Polovnjov, Andrej. 2015. „Doverije institutam gosudarstva: Rossija v kontekstě obščejevropejskich tendencij“. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvističeskogo universitěta. Obščestvennye nauki*. № 2 (713). S. 119.

3 Dubin, Boris. 2008. “Instituty, seti, ritualy”. *Pro et Contra*. Tom 12, № 2–3 (mart–ijun'). S. 28.

4 Šlapentokh, Vladimir. 2006. “Trust in public institutions in Russia: The lowest in the world.” *Communist and post-communist studies*, 39 (2). P. 169. Tato prognóza se splnila v době koronavíru. Kvůli všeobecné nedůvěře se lidé odmítaly očkovat, což vedlo ke mimořádně vysoké zbytečné úmrtnosti. Viz: Izbytočnaja smertnost' v Rossii za vremja pandemii dostigla milliona čelovek. Po etomu pokazatelju my operedili SŠA. 2021. Meduza [online]. 4 dekabrja 2021. [cit. 06.02.2022]. Dostupné z: <https://meduza.io/feature/2021/12/04/izbytočnaya-smertnost-v-rossii-za-vremya-pandemii-dostigla-milliona-čelovek>. Některé výzkumníci se domnívají, že to, jak špatně Rusko zvládlo pandemii, bylo ovlivněno mimo jiného i sovětským dědictvím. Například, „kulturou mlčení“ (když stát velmi neochotně sdílí jakoukoliv informace obyvatelům, striktní centralizovaná kontrola, falešnost a neupřímnost na všech úrovních systému. Viz: Shok, Natalia, Beliakova, Nadezhda. 2020. “How Soviet Legacies Shape Russia's Response to the Pandemic: Ethical Consequences of a Culture of Non-Disclosure.” *Kennedy Institute of Ethics Journal*, №30 (3).

5 Zhukov, Yuri M.; Talibova, Roya. 2018. “Stalin's Terror and the Long-Term Political Effects of Mass Repression.” *Journal of Peace Research*, № 55 (2).

6 Tamtéž. P. 269.

3. Třetím důležitým rysem systému vybudovaného Stalinem bylo **formování a ukotvení nových principů věznění**. Mnohé z těchto principů se dají pozorovat i v dnešním ruském penitenciárním systému. Historik Aleksej Makarov uvádí, že v ruském vězeňském systému dosud panuje princip „státu ve státě“ a občanská kontrola, co se děje uvnitř, je velmi složitá¹.

Za hlavní charakteristiku penitenciárního systému je možné označit specifickou geografickou polohu míst vězení. Geografie a struktura ruských vězení je i teď založena na té sovětské a hodně se jí podobá². Stalin (a pak i ostatní vůdci Sovětského svazu úmyslně umisťovali vězně v preferovaných regionech. Tak se mohli vězni plně využívat pro ovládnutí a osvojení nových území. Kvůli tomu na periférii země je pořád mnohem vyšší počet vězňů než v centrálních regionech. Tyká se to například oblastí Archangelsk, Komi-Permjacký autonomní okruh, Kirov, oblasti východně od Volhy, Permský kraj, Sverdlovská a Irkutská oblast, Krasnojarský kraj. Tam je počet věznic a vězňů abnormálně vysoký ve srovnání s ostatními oblastmi³. Například je 5–8krát vyšší ve srovnání s Moskvou a okolními regiony⁴. Prakticky to znamená, že většina vězňů odpykává svůj trest daleko od domova.

Specifická geografie způsobuje specifickou trestní zkušenost⁵. Izolace ve vzdálených regionech znamená pocit vyhnání, odloučení od příbuzných a rodiny. Věznice se tak stávají specifickými neproniknutelnými prostory, kam se nemohou dostat ani ochránci lidských práv, ani široká veřejnost. Vězni jsou tam skoro bezprávní. Vězni a zaměstnanci penitenciárního systému (dozorci, velitelé, státní úředníci) žijí odděleně od místního civilního obyvatelstva, což také způsobuje sociální distanc⁶. Kromě toho velká část vězňů je donucena pracovat: často pracují 12-17 hodin denně, musejí plnit nerealistické kvóty a nedostávají za to téměř žádné peníze⁷.

Vzdálenost míst věznění od centrálních regionů způsobuje i útrapy, spojené s dopravou⁸. Ann Applebaumová ve své knize o Gulagu věnuje celou podkapitolu tomu, jak těžké bylo pro

---

1 Leonova, Ksenija; Kononov, Nikolaj; Šopotov, Vladimir. 2017. „Archipelag FSIN: kak ustrojena ekonomika tjuremnoj sistěmy Rossii“. Sekret firmy [online]. 30 janvarja 2017 [cit. 22.01.2022]. Dostupně z: <https://secretmag.ru/arhipelag-fsin.htm/>.

2 Averkijeva, Ksenija. 2014. „Těrritorial'naja organizacija ispravitel'nyh učrežděnjaja Rossii“. Izvestija Rossijskoj akademii nauk. Serija geografičeskaja. № 3. S. 20–21.

3 Pallot, Judith. 2015. “The topography of incarceration: The spatial continuity of penalty and the legacy of the Gulag in twentieth and twenty-first-century Russia.“ *Laboratorium*, 7 (1). P. 30.

4 Tamtéž.

5 Tamtéž. P. 27.

6 Pallot, Judith. 2015. “The topography of incarceration: The spatial continuity of penalty and the legacy of the Gulag in twentieth and twenty-first-century Russia.“ *Laboratorium*, 7 (1). P. 32.

7 Leonova, Ksenija; Kononov, Nikolaj; Šopotov, Vladimir. 2017. „Archipelag FSIN: kak ustrojena ekonomika tjuremnoj sistěmy Rossii“. Sekret firmy [online]. 30 janvarja 2017 [cit. 22.01.2022]. Dostupně z: <https://secretmag.ru/arhipelag-fsin.htm/>.

8 Pallot, Judith. 2015. “The topography of incarceration: The spatial continuity of penalty and the legacy of the Gulag in twentieth and twenty-first-century Russia.“ *Laboratorium*, 7 (1). P. 35.

vězně transportování. Mnoho lidí během této cesty umíralo kvůli hladu, žízni, nedostatku místa, nemocím, týraní ze strany konvoje a jiných vězňů.

V současném ruském systému se „etap“ (transport do vězení) také často stává mučením. Může trvat několika měsíců: „Etap může mít až 10 zastávek. Uvězněný cestuje vlakem (přibližně dva dny), od jednoho záchytného střediska k jinému. Jeden nebo dva týdny stráví v každém z nich, až do té doby, než se připraví následující etap, který pokračuje v cestě“¹. Během „etapování“ vězeň nemá možnost kontaktovat vnější svět, je pro něj zakázáno používat telefon a jeho rodina neví, kde se nachází.

Kvůli tomu, že dohlížení na vězně není možné, mučení jsou zejména rozšířena právě během „etapování“. Advokát Sergej Pančenko k tomu uvádí:

„V záchytném středisku se teoreticky i prakticky provádí dohled. Ale během etapu nastává úplná nejistota. Člověk se ztrácí v časové díře. Bude cestovat tolik, kolik chce FSIN². A nemáme žádný způsob ho z transportu vyjmout“³.

Podmínky v dnešních vlacích eskortujících vězně stále nápadně připomínají ty ve vlacích jedoucích do táborů Gulagu. Zástupce lidských práv Olga Romanova je popisuje takhle:

„Na rozdíl od obyčejného kupé v takovémto vagonu nejsou dva místa ke spaní vlevo a dva místa vpravo, ale tři místa z každé strany. A většinou tam jede kolem 14 lidí. Jak víte, spánek je vyloučen. Pít, jít na záchod, jíst — to vše se dělá přes otevření dveří, přes zavolání eskorty, která samozřejmě nepřichází na první zavolání. Několikrát denně všechny odvádí na záchod, a vlastně nic víc. Kouření na stanicích je také nemožné, takže každý kouří uvnitř, kde může. A ať už kouříš, nebo ne, nekuřácké vagony neexistují“⁴.

Trestem se stávají i fyzické podmínky místa vězení⁵. Extrémní chlad a drsné podnebí se stávají pro vězně značným problémem stále i dodnes. Přizpůsobit se těmto podmínkám je velmi těžké a navíc připomínají, jak daleko je člověk ve skutečnosti od domova.

Judith Pallot tento systém označuje za „vězeňské vyhnanství“ („in exile imprisonment“)⁶. I když trest v podobě vyhnanství se v Rusku používal již od 18. století, během stalinistického

1 Vasil'čuk, Tat'jana. 2017. „Pytki etapom“ [online]. Novaja gazeta. 4 janvarja 2017 [cit. 22.02.2022]. Dostupně z: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/01/04/71060-pytki-etapom>.

2 Federální vězeňská služba (rusky „Федеральная служба исполнения наказаний“).

3 Vasil'čuk, Tat'jana. 2017. „Pytki etapom“ [online]. Novaja gazeta. 4 janvarja 2017 [cit. 22.02.2022]. Dostupně z: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/01/04/71060-pytki-etapom>.

4 Sokoljanskaja, Ksenija. 2021. „Čto takoe 'etap' v Rossii i v kakich uslovijach po němu povezut Naval'nogo. Ob'jasnjaet Ol'ga Romanova“. Nastojaščee vremja [online]. 26 fevralja 2021 [cit. 21.02.2022]. Dostupně z: <https://www.currenttime.tv/a/čto-takoe-etap-v-rossii-i-kak-po-nemu-povezut-navalnogo/31123720.html>.

5 Pallot, Judith. 2015. “The topography of incarceration: The spatial continuity of penalty and the legacy of the Gulag in twentieth and twenty-first-century Russia.” *Laboratorium*, 7 (1). P. 41.

6 Piacentini, Laura, Pallot, Judith. 2014. “In Exile Imprisonment” in Russia.” *British Journal of Criminology*, 54 (1). P. 21.

teroru se postupně normalizoval a stal se nedílnou součástí sovětské mytické scenerie¹. Je velmi mnoho svědectví, že ve věznicích a vazbách se doposud používá mučení, vytvořené během Velkého teroru².

4. Vliv stalinistického právního systému se dosud stále dá najít v **ruském zákonodárství a v soudní praxi**. Výzkumnice Jekatěrina Mišina uvádí následující.

a. Tendence k odsouzení člověka na základě toho, že je zařazen do kategorie společensky nebezpečných osob, nikoli na základě jeho činů. Podle ní toto potvrzuje tvrdý rozsudek vůči skupině Pussy Riot³.

b. Představa, že člověk má určité „povinnosti“ před státem. I když nejsou nikde zapsané, jejich porušování je trestné, na což ukazuje jejich zmínění v rozsudcích. Navíc tyto povinnosti jsou upřednostňované před lidskými právy a svobodami⁴.

c. Podezřívavý pohled na lidi, kteří mají (nebo někdy měli) občanství nebo dokonce i dlouhodobý pobyt v cizí zemi⁵. Tito lidé jsou zbaveni pasivního volebního práva (od roku 2021 nemohou kandidovat při jakýchkoli volbách)⁶.

č. Defenzivní povaha zákonodárství: účelem legislativy je obránit státní moc. Ve stalinistickém zákonodárství se to projevovalo v neustálém hledání „vnitřního nepřitele“, „nepřátel lidu a socialistického zřízení“⁷. V moderním ruském vymáhání práva se to projevuje v novém útlaku státu proti občanům⁸.

d. Zločin proti státu se považuje za mnohem více ohrožující a závazný než zločin proti jinému občanovi⁹.

---

1 Tamtéž. P. 25.

2 Bennetts, Marc. 2016. “Torture and Abuse by Police Is the Norm in Russian Prisons.” *Newsweek*. March 29, 2016. [cit. 22.02.2022]. Dostupně z: <https://www.newsweek.com/2016/04/08/russia-police-custody-torture-abuse-441489.html>. “Human rights project Gulagu.net releases more footage of torture in Russian prisons”. *Meduza*, December 20, 2021 [cit. 22.02.2022]. Dostupně z: <https://meduza.io/en/news/2021/12/20/human-rights-project-gulagu-net-releases-more-footage-of-torture-in-russian-prisons>. Kuznetsova, Maria. 2022. “A culture of torture and fear is rife in Russia's prisons.” *Deutsche Welle*. February 1, 2022 [cit. 22.02.2022]. Dostupně z: <https://www.dw.com/en/a-culture-of-torture-and-fear-is-rife-in-russias-prisons/a-60614959>.

3 Mishina, Ekaterina. 2017. “The Re-birth of Soviet Criminal Law in Post-Soviet Russia.” *Russian law journal*, 5 (1). P. 70.

4 Tamtéž. P. 71.

5 Mishina, Ekaterina. 2017. “The Re-birth of Soviet Criminal Law in Post-Soviet Russia.” *Russian law journal*, 5 (1). P. 73.

6 „Kakije ograničenija jest' dlja želajuščich učastvovat' v vyborach“. 2021. Gosudarstvennaja Duma Fédéral'nogo sobranija Rossijskoj Féděracii [online]. 13. maja 2021. [cit. 06.02.2022]. Dostupně z: <http://duma.gov.ru/news/51474/>.

7 Mishina, Ekaterina. 2017. “The Re-birth of Soviet Criminal Law in Post-Soviet Russia.” *Russian law journal*, 5 (1). P. 63.

8 Tamtéž. P. 75.

9 Tamtéž. P. 76.

5. Formování nových principů věznění je spojeno se vznikem **nového typu vězeňské kultury a zvláštní kriminální třídy**. Někteří ruští kriminologové se domnívají, že sovětská vězeňská kultura 30. let se stala zdrojem organizovaného zločinu v současném Rusku¹. Právě v době za Stalina vznikla třída profesionálních zločinců². Mark Galeotti se domnívá, že pracovní tábory představovaly “tavicí kotlík, ve kterém beztvary kriminální svět, vzniklý v 19. století, se stal nejen homogennějším, nejenže vstřebal představitele neslovanských národů, ale získal i něco, co mu vždycky chybělo — striktní hierarchii”³. Tzv. “Blatnyje” mají vlastní souhrn pravidel, ideologii, symbolický systém a dokonce jazyk.

Jednou z příčin tohoto jevu byly zase soustředěné vládní snahy oddělit kriminální zločince od politických vězňů⁴. Zločinci se nejen oddělili do izolované skupiny, ale „silou, drzostí a úskokem získali vysoké pozice ve vězeňské hierarchii“⁵. Vytvořili efektivní a semknutou subkulturu, která stále působí v moderním Rusku.

Kultura této skupiny byla založena na principu kulturní a institucionální oddělenosti od komunistické ideologie a sovětské morálky. Její členové museli ignorovat veškeré státní organizace, nesměli mít rodinu a práci a museli jednat jenom v zájmu své komunity⁶. Tento alternativní etický systém ovlivnil i svět mimo vězení⁷.

Navíc, když političtí vězni byli po Stalinově smrti částečně rehabilitováni, zločinci zůstali v táborech. Pro ně systém až do rozpadu Sovětského svazu vypadal skoro stejně jako za Stalina. Není divu, že symboly a kultura zůstaly téměř neměnné, jak píše Ivan Peškov,

„Pro značnou část dnešních vězňů je brzy uvažovat o dilematech vzpomínek na Gulag — pořád nedokážou pochopit, že vůbec skončil“⁸.

6. V každodenním životě Rusů je hodně elementů z kriminální kultury Gulagu. V ruštině se doposud používá třetina kriminálního slangu z 30. až 50. let⁹.

---

1 Dolgova, Azalija; D'jakov, Sergej (ed.) 1989. *Organizovannaja prestupnost'*. Moskva: Juridičeskaja literatura. Cit. podle: “Introduction.” 2017. In: Touraine, A., Oleinik A. *Organized Crime, Prison and Post-Soviet Societies*. London: Routledge. P. 3.

2 Gregory, Paul R. 2004. *The political economy of Stalinism: evidence from the Soviet secret archives*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 20.

3 Galeotti, Mark. 2018. *The Vory: Russia's Super Mafia*. Yale: Yale University Press. P. 47–48.

4 Anisimkov, Valerij. 2003. *Rossija v zerkale ugolovnyh tradicij tjur'my*. Moskva: Juridičeskij centr. S. 132.

5 Tamtéž. C. 127.

6 Peshkov, Ivan. 2015. “The Communal Apartment under ‘Special Surveillance’: The Legacy of the Soviet Gulag in Multiethnic Criminal Subcultures in Eastern Siberian Prison Camps.” *Laboratorium*. 7 (1). P. 81.

7 Tamtéž. P. 82.

8 Tamtéž. P. 75.

9 “Introduction.” 2017. In: Touraine, A., Oleinik A. *Organized Crime, Prison and Post-Soviet Societies*. London: Routledge. P. 4.

Po smrti Stalina 2,5 milionu vězňů najednou bylo propuštěno z táborů¹ a s sebou do měst a vesnic přinášeli kriminální kulturu, kterou se naučili během uvěznění. Tato kultura pronikla do každodenního života. Dobře o tom svědčí ohromná popularita zpěváků, zpívajících vězeňské balady. Umělci jako Vladimir Vysockij a Aleksandr Galič „uvědomili o vězeňském folkloru širší publikum“². Tato doba obrovského množství vězňů na svobodě způsobila „ukotvení a posílení kriminálních hodnot ve společnosti“³.

Sociální psychologové poukazují na to, že v některých aspektech chování ruské společnosti se doposud podobá chování vězňů. V roce 1999 Všeruské centrum pro výzkum veřejného mínění provedlo výzkum, v němž se mimo jiné tazatelé ptali respondentů: „Co je podle vás charakteristické pro většinu lidí, se kterými se setkáváte v každodenním životě, v práci, při cestování veřejnou dopravou, ve volném čase apod.?“. Nejčastější odpověď byla: „Agrese, hrubost, hulvátství“ (37 %). Dalších 33 % odpovědělo: „Lhostejnost, apatie, slabost, nezájem o život“. Podobá se to psychice lidí v uvěznění, která také převážně obsahuje agresi a apatii⁴.

V současném Rusku existuje tzv. subkultura „AUE“ (zkratka z kriminálního sloganu „Arestanskij ustav jedin“, což je možné přibližně přeložit jako „Vězeňský statut je jednotný“). Popularita tohoto hnutí u ruské mládeže dosáhla nebezpečného stupně, zejména v posledních letech⁵. Zakládá se na principech kriminálního života a je těsně spojená s hierarchií kriminálního světa⁶. Fenomén AUE je těsně spojen s tím, jak populární je kriminální kultura v široké veřejnosti. I člověk, který nemá osobní zkušenost s vězněním, se může stát součástí této kultury. Mládež sleduje knihy, filmy a hudbu o vězení a snaží se žít podle principů, o kterých se dozvěděla. Ivan Peškov tento jev označuje termínem „kriminalizace ze vzdálenosti“ a píše, že mládež, která imituje kriminální život, „vybírá jenom některé jeho prvky: myšlenku bratrství, silnou homofobii, nenávist vůči policii a pohled na vězeňskou zkušenost jako na test maskulinity“⁷.

---

1 Hardy, Jeffrey S. 2016. *The Gulag after Stalin: Redefining Punishment in Khrushchev's Soviet Union, 1953–1964*. Ithaca; London: Cornell University Press. P. 12.

2 Vincent, Mark. 2021. *Criminal Subculture in the Gulag: Prisoner Society in the Stalinist Labour Camps*. London: Bloomsbury Academic, 2021. P. 139.

3 Tamtéž. P. 141.

4 Kim, Natalija. 1999. „Naděžda, ustalost', starost'“. *Monitoring obščestvennogo mněnija: ekonomičeskije i social'nye peremeny*, 1999. №1, S. 57.

5 Ivanov, Andrey; Sagitova, Viktoria; Bolshakov, Andrey. 2019. Phenomenon of Youth Street-Criminal Subculture in Russian Society. *Journal of History Culture and Art Research*, 8 (3). P. 271.

6 Tarasov, Aleksej. 2017. „Strana iz trech bukv. AUJe: Kto stoit za kriminalizacijej podroستkov, vvodit ich v prestupnoje prostranstvo, ili Chroniki novoj pioněrii“. *Novaja gazeta* [online]. 16 ijunja 2017 [cit. 21.02.2022]. Dostupně z: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/06/16/72816-strana-iz-treh-bukv>.

7 Peshkov, Ivan. 2015. „The Communal Apartment under 'Special Surveillance': The Legacy of the Soviet Gulag in Multiethnic Criminal Subcultures in East ern Siberian Prison Camps.“ *Laboratorium*. 7 (1). P. 84.

V mnoha městech veškerý život byl založen na aktivitách pracovních táborů. Tato města byla převážně vybudována rukama vězňů, pracujících ve skličujících podmínkách Dálného severu. Mnohé budovy a prostory, které patřily táborům, se později staly součástí měst a používají se doposud¹.

Je samozřejmé, že celé uspořádání ohromného ruského prostoru bylo ovlivněno tímto procesem kolonizace vzdálených území pomocí otrokářského systému vězeňské práce. Fiona Hill a Clifford G. Gaddy ve své knize „Sibiřská kletba: jak komunističtí plánovači nechali Rusko v chladu“ podrobně prozkoumali, jak Stalinova politika vedla ke vzniku velkoměst v regionech, kde by jinak nikdy nevznikla v přirozených podmínkách. Vědci píší, že „tato města byla založena, aby vyhovovala potřebám průmyslu a státu, nikoli potřebám (kromě těch nejzákladnějších), přáním a preferencím jejich obyvatelstva“². Doposud to má velký vliv na ruskou ekonomiku, ale také to i brání rozvoji demokracie, protože ve městech, založených na takových principech, bylo velmi obtížně vybudovat jakoukoli městskou nebo regionální identitu, a tudíž začít s kolektivní činností³.

Mnozí vězni zůstali bydlet ve městech svého vyhnání i po propuštění. Částečně se to vysvětluje tím, že jim bylo zakázáno svobodně bydlet poblíž jiných velkých důležitých měst a defacto tak neměli jiný domov. Jak ukazuje výzkum z Vorkuty, jednoho z největších vězeňských měst, provedený Alanem Barenbergem, ke konci 50. let minimálně třetinu obyvatelstva Vorkuty tvořili bývalí vězni⁴. Po svém osvobození právě oni desítky let udržovali sociální vazby, vzniklé v táborech. Společná zkušenost s vězením jim pomáhala tvořit struktury vzájemné pomoci a také zachovávat starou hierarchii⁵. Bývalí zaměstnanci táborů také zůstávali ve stejných městech. Vedlo to k tomu, že na dělníky v těchto městech se ještě dlouho pohlíželo jako na otroky a vězně. Desítky let po smrti Stalina si stěžovali, že nadřizení se k nim chovají s despektem a nevhodně⁶.

7. Dědictví stalinismu zformulovalo **unikátní vztah k majetku a soukromému životu** v Sovětském svazu. Kvůli tomu, že výroba jakýchkoli domácích potřeb, oblečení apod. byla velmi omezená, na dobré jídlo, oblečení a ubytování měl nárok jen velmi omezený okruh vyvolených. Jenom oni měli vůbec právo a možnost vést soukromý, a nikoli kolektivní život: hlavně bydlet ve vlastním bytě.

---

1 Barenberg, Alan. 2015. „The Gulag in Vorkuta: Beyond Space and Time.“ *Laboratorium*, 7 (1). P. 100.

2 Hill, Fiona; Gaddy, Clifford G. 2003. *The Siberian curse: how communist planners left Russia out in the cold*. Philadelphia: Brookings Institution Press. P. 91.

3 Tamtéž. P. 102–103.

4 Barenberg, Alan. 2015. „The Gulag in Vorkuta: Beyond Space and Time.“ *Laboratorium*, 7 (1). P. 100.

5 Tamtéž. P. 100.

6 Tamtéž. P. 102.

Ale nebylo to vlastnické právo. Země, ubytování a ostatní materiální statky patřily státu, který dovoloval lidem je používat, ale jenom podmíněčně a dočasně. Právo používat majetek záleželo na rozhodnutí vlády a záviselo na tom, jak oddaně jí člověk sloužil¹. Hlavně vláda udržovala i princip kdykoli odebrat právo na soukromý život a vrátit člověka do života kolektivního: do „baráku“ nebo komunálního bytu².

Platbou za soukromý život byla nejenom služba, ale i odstoupení od svobody tvorby v umění a vědě. Maksim Trudolubov píše:

„Nebylo to zapsáno ve stranickém programu, ale stranická vláda fakticky prováděla politiku morálního zničení vzdělané a duchovně nezávislé části společnosti³.

Takový vztah s majetkem existoval do konce Sovětského svazu a doposud ovlivnil nejen pohled na soukromý majetek, ale i pohled na vládu:

„Kdo může skutečně omezit státní moc? Jenom ten, kdo má zajištěné právo. Například vlastnické právo. Je to právo, které vláda nemůže porušit: skutečně nemůže přeskocit práh domu a tím spíše odebrat majetek⁴.

V Rusku situace je opačná. Reprezentativním příkladem bude tzv. „Noc dlouhých lžic bagrů“ (rus. „Ночь длинных ковшей“). Při této události během jedné noci městská vláda zbořila skoro stovku soukromých obchodních stánků⁵.

8. Poslední a možná nejdůležitější stopa stalinismu je **kolektivní trauma**. Psycholožka Marie Timofejeva uvádí:

„Všichni jsme poškozeni. Ne proto, že my (nebo naši rodiče, dědové a babičky) jsme byli bezprostředními oběťmi totalitního státu, ale proto, že máme v sobě pořád ty samé totalitní vzorce a situace a neustále je přehráváme“⁶.

Lidé, kteří přežili stalinismus, předávají svým potomkům strach, hodnoty, víru, zvyky apod., které v nich způsobil jejich život v době teroru. Ale o tom budeme podrobněji psát v následující podkapitole.

---

1 Trudoljubov, Maksim. 2017. Ljudi za zaborom. Častnoje prostranstvo, vlast' i sobstvennost' v Rossii. Moskva: Novoje izdatel'stvo. S. 118.

2 Tamtéž. C. 116.

3 Tamtéž. C. 117.

4 Tamtéž. C. 144.

5 „Noč' dlennyh kovšej“ — samyj jarkij primer togo, kogda činovniki v Rossii chotěli sdělat' kak lučše. A polučili formal'nyj rezul'tat i nědovol'stvo graždan. 2021. Meduza [online]. 12 fevralja 2021 [cit. 30.04.2022]. Dostupně z: <https://meduza.io/episodes/2021/02/12/noch-dlennyh-kovshey-samyj-yarkiy-primer-togo-kogda-chinovniki-v-rossii-hoteli-sdelat-kak-luchshe-a-poluchili-formalnyj-rezultat-i-nedovolstvo-grazhdan>.

6 Timofejeva, Marija. 2010. “Travma prošlogo (stalinskogo režima) v kliničeskom mat'eriale rossijskich pacientov”. Žurnal praktičeskoj psihologii i psichoanaliza [online]. 2010 [cit. 21.02.2022]. Dostupně z: <https://psyjournal.ru/articles/travma-proshlogo-stalinskogo-rezhima-v-kliničeskom-materiale-rossijskih-pacientov>.

Chtěla bych zdůraznit, že jsem nepojmenovala tady všechny následky stalinismu, které v dnešním Rusku existují. Ale zdá se mi důležité nastínit, jak velký vliv má tato zdánlivě již vzdálená epocha na dnešní život každého ruského člověka. Bez toho nelze porozumět tomu, proč se stalinismus stále používá v symbolické politice a co pro společnost znamená.

1.5. Stalinismus jako součást historické politiky v Sovětském svazu

Dějiny hrály důležitou roli v legitimizaci sovětského režimu už od jeho počátku. Marxistická ideologie se zakládala na tom, že komunistická budoucnost, socialistická revoluce, proletářská diktatura jsou nevyhnutelné, protože jsou důsledky nevyhnutelného historického procesu. Zároveň na SSSR se pohlíželo jako na dědice revolučních tradic ruských dějin, což umožňovalo ho zařadit do ruského nacionálního narativu. Marxizmus a nacionalismus jsou dvěma oporami sovětské historické politiky, ale v různé době jejich podíl byl různý¹.

Národní narativ, který vznikl v SSSR po revoluci a za Stalina, měl některé důležité zvláštnosti, které ovlivňovaly další vývoj historické politiky v Sovětském svazu a dnešním Rusku. Za prvé byl to totalitní režim. Centrální roli hrála ideologie. Režim se snažil kontrolovat a změnit „nejen chování lidí, ale celý způsob jejich myšlení“². Hlavním prostředím symbolického boje byly teror, kontrola veškerých zdrojů informací, kontrola profese historiků a historického vzdělávání³.

Základní mýty stalinistického státu jsou následující⁴:

- založení režimu (zaměřující se především na Říjnovou revoluci);
- budování socialismu (široký plán rozvíjení, jak musí vzniknout a jaké síly tomu napomáhají, jakou povahu má společnost teď a jakou bude mít v budoucnosti);
- povaha vedení (především z hlediska kvalifikace, co je nutné pro to, aby vedlo společnost ke komunistické budoucnosti);
- vnitřní opozice vůči kurzu, který prosazuje strana;
- vnější opozice vůči kurzu strany;
- vítězství ve válce.

Klíčovým organizujícím principem stalinistické historické politiky byl kult osobnosti.

Alexej Jurčak věnuje pozornost zvláštnímu místu, které postava Stalina zaujímala vůči oficiální ideologii. Píše, že „Stalin hrál roli Mistra, který legitimizuje ideologický diskurz z pozice, jež je tomuto diskurzu vnější, veřejně se vyjadřuje k otázkám správnosti či nesprávnosti ideologických výroků a hodnotí jejich přesnost vzhledem k externímu kánonu, k němuž má

---

1 Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 77.

2 Gill, Graeme J. 2011. *Symbols and legitimacy in Soviet politics*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 2.

3 Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 85.

4 Gill, Graeme J. 2011. *Symbols and legitimacy in Soviet politics*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 4–5.

výhradní přístup“¹. Tato pozice mu umožňovala posuzovat „literární texty, umělecká díla a vědecké teorie z hlediska správnosti či nesprávnosti podle vědecké marxisticko-leninské analýzy světa“ a navrhnout, „jak je v souladu s ní zdokonalit“². Takový princip umožňoval samotnou existenci veřejného metadiskurzu.

Nikolaj Kaposov klade důraz na to, že sovětský stát měl vlastně panteon „božstev“, podobající se náboženskému. Hlavním z nich po celou dobu existenci Sovětského svazu byl Lenin. Stalin stál na druhém místě, ale po „odhalení kultu osobnosti“ Nikitou Chruščovem „se stal jakýmsi padlým andělem“³. Stalin hrál velkou roli v mytologickém systému Sovětského svazu po celou dobu jeho existence.

Po smrti Stalina se vnější pozice vůči ideologii ukázala prázdná. Projev Nikity Chruščova „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“ znamenal začátek tzv. „doby tání“. Problém spočíval v tom, že systém musel vysvětlit, proč a jak se vývoj sovětského systému pokazil a uhnul ze správné cesty⁴. Nový narativ podléhal tomuto cíli⁵. Graeme Grill tak popisuje nový narativ, který prosazovala komunistická strana⁶:

- kult osobnosti vznikl kvůli nepřátelskému vnějšímu okolí;
- velkou roli v jeho stanovení hrály osobní vlastnosti Stalina;
- masové represe umožnila poloha, kterou měly za Stalina orgány státní bezpečnosti a v nich osobně Lavrentij Berija;
- válka byla vyhrána kvůli tomu, že v komunistické straně zůstala skupina „správných příznivců Lenina“.

Režim se snažil všemi dostupnými prostředky vyhnout představě, že stalinistické zločiny měly cokoli společného se samými základy sovětského systému nebo komunistické ideologie. Nový narativ jim umožnil nerevidovat základy sovětského režimu, ale popsat stalinismus jako nedorozumění a „náhodnou nemoc“ jinak zdravého systému. Nikolaj Kaposov píše, že „nová verze sovětských dějin vycházela z toho, že politický kurz, vedený Stalinem, byl celkem

---

1 Jurčák, Aleksej. 2018. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum. S. 58.

2 Jurčák, Aleksej. 2018. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum. S. 59.

3 Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 85.

4 Gill, Graeme J. 2011. *Symbols and legitimacy in Soviet politics*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 165.

5 Tamtéž.

6 Tamtéž.

správný“¹. Právě proto Trockij, Zinovjev, Bucharin a jiní opoziční vůdci z let 1920–1930 nebyli za Chruščova rehabilitováni².

Hlubší revize stalinistického metanarativu by vedla k revizi základů systému, proto vláda byla velmi opatrná. Tato absence striktní politiky vůči teroru vedla podle publicisty Michaila Geftera k tomu, že lidé stále měli nostalgické pocity vůči stalinismu, a dokonce se stala zdrojem pocitu ztracené dřívější slávy, která zanikla po smrti vůdce³.

Kvůli tomu, že otevřený rozhovor o traumatu na politické úrovni nebyl možný, hlavním nástrojem popisování minulosti v době tání byla literatura⁴. Důležitými publikacemi byly povídka Jeden den Ivana Denisoviče («Один день Ивана Денисовича»), román „Nejen díky chlebu“ («Не хлебом единым») Vladimira Dudinceva, „Kustod“ («Хранитель древностей») Jurije Dombrovského. Důležitou roli hrály taky memoáry, zejména cyklus „Lidé, roky, život“ («Люди, годы, жизнь») Ilju Erenburga⁵.

Ale nehledě na úsilí vlády tyto rychlé změny podkopaly pocit společné identity. Petr Vajl a Alexander Genis takto popisují tento pocit:

„XX. sjezd odebral lidem ideály. Rýsoval se přelud velké bouře: posvátné jméno Stalina 'vůdce a inspirátora všech našich vítězství' bylo diskreditováno. Země přebývala v nejasné touze bez opory, víry a cíle. K zemi se zachovali nepoctivě: řekli, jak to není správně, ale neřekli, co a jak je správně⁶.

Tato krize se řešila pomocí radikálního zlepšení životních a materiálních podmínek a také pomocí orientace na budoucnost. Důležitou roli v tom hrálo dobývání vesmíru. Sputnik a Jurij Gagarin se stali „symboly vítězství rozumu a humanity <...>. Legitimace pomoci budoucnosti se ziskem kompenzovala legitimace pomocí minulosti“⁷. Kosmos byl v masovém vědomí spjat s širším osvobozením: „Odhalený Stalin a jeho kult, vytisknutý Solženicyn, tranzistorové přijímače v oběhu, hovoří se o iniciativě a kritice. Vstup do vesmíru vypadal jako logický konec procesu osvobození a logický začátek doby svobody“⁸.

---

1 Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 95.

2 Tamtéž. S. 95.

3 Geftër, Michail. 1988. Stalin umer včera. In: Afanas'jev, Jurij (red). *Inogo ně dano*. Moskva: Progress, 1988. S. 301–302.

4 Epple, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennyh prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 31.

5 Tamtéž.

6 Vajl, Pjotr; Genis, Aleksandr. 2018. 60-e. *Mir sovetskogo čeloveka*. Moskva: Izdatělstvo AST (CORPUS). S. 23.

7 Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 100.

8 Vajl, Pjotr; Genis, Aleksandr. 2018. 60-e. *Mir sovetskogo čeloveka*. Moskva: Izdatělstvo AST (CORPUS). S. 23.

Ale legitimace lepších procesů pro budoucnost rychle zkrachovala s nástupem Leonida Brežněva k moci v roce 1964. Opory historické politiky se oslabily: ekonomika klesala, komunistická budoucnost, jejíž nástup slíbil Program KSSS, se nepřiblížila, nebyly viditelné ani nové úspěchy v oblasti dobývání vesmíru. Režim hledal novou oporu a touto oporou se stal mýtus o Velké vlastenecké válce¹. Spolu s tímto mýtem přišla částečná rehabilitace Stalina. Hlavním její rysem byl důraz na pozitivní roli Stalina ve válce².

Tento vykupitelský narativ se spoléhal i na domnělé ekonomické úspěchy stalinismu. Ve svém projevu věnovaném 60. výročí Říjnové revoluce Brežněv prohlásil, že ve 20.–30. letech „v historicky minimální lhůtě obrovská a zaostalá země se stala zemí s vysoce rozvinutým průmyslem kolektivizací zemědělství“³.

Za Brežněva Den vítězství získal nový smysl a stal se po výročí Říjnové revoluce druhým nejdůležitějším svátkem v Sovětském svazu. Komemorace války se prováděla skrz filmy, publikace knih, skupiny veteránů, pomníky, nový vzdělávací program⁴. Role Dne vítězství se lišila od role ostatních svátků: svátek byl „mocným kolektivním rituálem zahrnujícím rodinné výlety na hřbitov, jehož význam sdílela téměř celá země“⁵.

Krach naděje na komunistickou budoucnost do obrovské míry ovlivnilo potlačení Pražského jara v roce 1968. Symbolizovalo pro sovětské občany hypotetickou alternativní cestu, „na kterou země by se vydala, kdyby mrtvolu Stalina vynášeli z mauzolea s větší tvrdostí“⁶.

Období vládnutí Brežněva je zároveň obdobím rozvoje kultury disidentů. V undergroundové kultuře se paměť o tragické minulosti zachovávala a předávala se. Podle Marie Ferretti vznik této „šedé zóny“ byl důsledkem hlubokých transformací vztahů mezi státem a společností: „přesně v tuto dobu se sovětská společnost osvobozuje od ideologického útlaku a inteligence se začíná distancovat od vlády“⁷. Ideologie přestává být tak totální: „Když veřejně lidé museli přísahat věrnost komunistickým myšlenkám, v soukromém životě se mohli držet jakýchkoli názorů“⁸.

---

1 Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 104.

2 Tamtéž. C. 102.

3 Brežněv, Leonid. 1977. „Velikij Oktjabr' i progress čelovečestva. Doklad na toržestvennom zasedanii CK KPSS, Verhovnogo Soveta SSSR i Verhovnogo Soveta RSFSR“. *Pravda*, № 307 (21642), 3 nojabrja. S. 2.

4 Kotkin, Stephen. 2001. *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000*. Oxford: Oxford University Press. P. 44.

5 Tamtéž. P. 45.

6 Vajl', Pjotr; Genis, Aleksandr. 2018. 60-e. *Mir sovetskogo čeloveka*. Moskva: Izdatel'stvo AST (CORPUS). S. 327.

7 Ferretti, Marija. 2002. „Rasstrojstvo pamjati: Rossija i stalinizm“. *Monitoring obščestvennogo mněnija*, № 5. S. 42.

8 Tamtéž.

Ale jediný mýtus o válce společnosti nestačil. Proto k roku 1985, kdy nastoupil do pozice generálního tajemníka Michail Gorbačov, metanarativ už nebyl tak efektivní. Kvůli slibům Chruščova komunismus teď představoval ne abstraktní ideál, ale materiální cíl. Nehledě na úsilí Brežněva lidé už měli reálná kritéria, podle kterých mohli vidět absenci progresu¹. To způsobilo všudypřítomný cynismus².

Gorbačov představoval generaci lidí, pamatujících odhalení kultu osobnosti, tzv. „dětí 20. sjezdu“³. Ti byly velmi oddáni socialistickému ideálu a myšlence reformování systému. Ale nemohli ani na vteřinu pomyslet, že není možné reformovat socialismus bez odmítnutí principu nedovolení soukromého majetku a že svoboda tisku a občanských sdružení není v souladu s monopolem komunistické strany⁴. Proto ve své snaze reformovat systém Gorbačov jen prohloubil problémy a nakonec celý režim zničil⁵.

Reformy, které zamýšlel, rychle odbočily z cesty. Odsuzovaly se nejen konkrétní problémy současnosti, ale i celý sovětský projekt. Právě obrácení do dějin umožňovalo kritizovat celý sovětský režim jako takový⁶. A naopak, kritika stalinismu rychle vedla k odmítnutí samotné myšlenky komunismu⁷.

Glasnost vzbudila tsunami nových informací. Aby ji zastavil, Gorbačov se zase snažil oddělit ideál „skutečného“ socialismu, spojený s postavou Lenina, od „zkaženého“ systému Stalina. Ve svých projevech říkal, že perestrojka je obnovou leninské koncepce socialismu a že socialismus je nutné zbavit stalinistických zkreslení, která svrhovala skutečné leninské záměry a bránily jejich realizaci⁸. Paradoxně, aby zpomalil tempo změn, posílil odsouzení minulosti, které bylo jedním z hnacích motorů reformy.

Ale tato strategie už nefungovala.

„Odsouzení Stalina bylo tak energické, že spíše přivolalo kritiku na celý sovětský systém, než ho bránilo. Po zveřejnění nových dat o zločinech diktátora stalinismus přestával vypadat jako ošklivý výrůstek na zdravém těle a začínal vypadat jako základ společenského systému“⁹.

---

1 Gill, Graeme J. 2011. *Symbols and legitimacy in Soviet politics*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 213.

2 Kotkin, Stephen. 2001. *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000*. Oxford: Oxford University Press. P. 28.

3 Tamtéž. P. 57.

4 Tamtéž. P. 84.

5 Gill, Graeme J. 2013. *Symbolism and regime change in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 13.

6 Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 111.

7 Babjuk, Maksim. 2012. „Otčestvennaja žurnalistika v period perestrojki: transformacija političeskich i sociokul'turnych funkcij“. In: *Istorija otčestvennyh SMI*. 2012. № 1. S. 9.

8 Gill, Graeme J. 2013. *Symbolism and regime change in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 15.

9 Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 120.

Diskuze o dějinách byly tak těsně spjaté se současnou politikou, protože pohled na minulost znamenal politickou pozici. O některých politických preferencích (například, upřednostnění liberální demokracie nad diktaturou proletariátu) ještě nelze bylo mluvit otevřeně. Ale tu samou myšlenku bylo možně vyjádřit pomocí odkazu na dějiny: například říct, že Říjnová revoluce vedla ke zhubnutí obyvatelstva. O budoucnosti se také hovořilo jazykem dějin: „volby historické cesty“, „historická alternativa“ apod. Lidé viděli současnou „historickou volbu“ jako analogii, opakování nebo napravení voleb z minulosti¹.

Jedním z důvodů tak rychlého kolapsu bylo, že do velké míry materiály, které se objevily se začátkem glasnosti, byly výsledkem diskuzí, rozhovorů a tvorby, které už dávno vycházely v ilegality². Stejně jako během doby tání velkou roli hrála literatura. Otiskovali se autoři a autorky, kteří byly předtím zakázaní: Vladimir Nabokov, Andrej Platonov, Michail Bulgakov, Nikolaj Gumilev, Osip Mandelštam, Marina Cvetajevová, Anna Achmatovová, Boris Pasternak, Vasilij Grossmann.

Ale podle Nikolaje Kuposova tzv. „zlatý mýtus stalinismu“ přežil perestrojku. Je to mýtus o „čestných dříchách a dobrosrdečných lidech, kteří žili za Stalina, ale neměli nic společného s jeho zločiny“³. Tento mýtus je nebezpečný, protože opakuje ideologický narativ, podle kterého Stalin a jeho osobní vlastnosti jsou hlavním zdrojem teroru. Umožňuje nepřemýšlet o tom, co ve společnosti vedlo ke vzniku stalinismu a co je nutné udělat pro zabránění podobné situaci v budoucnosti.

To, do jaké míry historická politika Gorbačova byla závislá na ideálech socialismu, způsobilo ideologické vakuum poté, co socialistický systém zkrachoval a socialistické hodnoty přestaly být aktuální. Jak píše Graeme Gill, „ideologické dědictví sovětské periody bylo docela problematické. Nejen že metanarativ zkrachoval a zanechal po sobě ideologické vakuum, ale i jeho jednotlivé součásti nezajistily příznivý základ pro hledání nového metanarativu“⁴.

Symbolická politika Sovětského svazu ve vztahu ke stalinismu nikdy nebyla rovná. Rozhovor se stal více otevřený po smrti Stalina, ale i během doby tání nebyl otevřený úplně. Právě v tuto dobu v symbolickém prostoru vznikla myšlenka provedení striktní hranice mezi stalinismem a Sovětským svazem jako takovým. Stalinismus se představoval jako důsledek

---

1 Atnashev, Timur. 2010. *Transformation of the Political Speech under Perestroika: Free Agency, Responsibility and Historical Necessity in the Emerging Intellectual Debates (1985–1991)*. Nepublikovaná PhD disertace. Florence: European University Institute. P. 220–221.

2 Epple, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennyh prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 33.

3 Kuposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 125.

4 Gill, Graeme J. 2013. *Symbolism and regime change in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 11.

vnějších příčin a psychologie konkrétního člověka, což umožňovalo neanalyzovat hlubší příčiny jeho vzniku a rozkvětu a nepodnikat kroky pro zničení jeho dlouhodobých následků.

Nástup Leonida Brežněva k moci byl spojen s oživením stalinistického mýtu. Právě v tuto dobu se Velká vlastenecká válka stala důležitou symbolickou oporou režimu a postava Stalina se začala spojovat především s válkou. Dnešní ideologie putinismu je dědicem tohoto mýtu.

Skutečně otevřený rozhovor se stal možným jenom v době perestrojky, ale jenom na velmi krátký úsek. Kromě toho diskuze o stalinismu byly během perestrojky těsně spjaté s budoucností. Ne vždy to bylo dobře a občas to bránilo hloubkové analýze minulosti. Ale i přesto perestrojka byla jediným obdobím v dějinách Ruska, kdy kolektivní paměť o traumatu stalinismu byla centrálním tématem veřejných debat. Přes veřejné diskuze lidé konečně dostali možnost mluvit o svém traumatu, bolesti, vlastní zkušenosti a zkušenosti své rodiny.

Až v době perestrojky (česky se této sovětské epoše v dobách socialismu v tehdejší Československu říkalo přestavba) se došlo k závěru, že stalinismus je nevyhnutelným následkem politiky, která se prováděla předtím. S uvolněním informací o zločinech první periody sovětského režimu byl konečně diskreditován mýtus o „správném“ leninském socialismu, „zkaženým“ pozdější politikou Stalina.

Odhalení minulých zločinů mělo efekt výbuchu a stalo se jednou z příčin rozpadu Sovětského svazu. Rozuměly tomu národy bývalých sovětských republik, ale rozuměly tomu i elity. Vládnoucí vrstva nově vzniklého státu nebyla revoluční. Byli to členové té samé komunistické třídy, která vládla v Sovětském svazu. Dobře chápali potenciál otevřeného rozhovoru o minulosti a už nedopustili chyby Gorbačova, který vyhlásil glasnost.

Ale zkompromitování celého systému sovětské mytologie a ideologie zničilo veškerou kolektivní identitu ruského obyvatelstva. Lidé se ocitli v absolutním symbolickém vakuu. Na rozdíl od obyvatel ostatních nově vzniklých zemí neměli národní identitu (která v Sovětském svazu byla podporována i institucemi na úrovni republik, které RSFSR neměla). Jedinou symbolickou oporou byla komunistická ideologie, která teď vypadala ne jako ukázka alternativního života pro celý svět, ale jako obrovská chyba. Tento pocit ironicky vyjádřil spisovatel Michail Zadornov: „My ukazujeme celému světu, jak nemají žít. Je to vznešené poslání, které uložil nám vesmír. Prožili jsme 70 let tak, že žádná jiná země si už nikdy tuto cestu nezvolí“¹.

---

¹ Zadornov, Michail. 2017. Bol'šoj koncert. Moskva: Centrpoligraf. S. 185.

Ať by jakýkoli režim přišel místo sovětského, musel něco udělat s prázdnotou, kterou po sobě nechal sovětský historický metanarativ. Společnost byla rozdělena a zbavována kolektivní identity a vláda neměla zdroje pro čerpání identity. To byla výzva, se kterou se setkala vláda Borise Jelcina, a jak uvidíme v příští kapitole, příliš dobře a se ctí ji nezvládla.

1.6. Výzvy pro zařazení stalinismu do historické politiky

Symbolická politika ve vztahu k stalinismu je v Rusku nerozdělitelně spjatá s pamětí o této tragické minulosti. Kathleen Smith, autorka klasického výzkumu historické politiky v Rusku 90. let, píše: „Kdy kolektivní paměť ovlivní politické rozhodování a kdy politický pragmatismus ovlivní selektivní představování minulosti? <...> Je nutně brát v potaz, že paměť není úplně poddajná. Proto, i když politici mohou prosazovat určité výklady dějin pro vlastní výhodu, nejsou osvobozeni od dějin ani od svých vlastních pout paměti“¹.

Právě proto je nezbytně pro pochopení historické politiky ruského státu rozumět, jaké místo má stalinismus v paměti ruské společnosti. Umožní to prozkoumat, s jakými výzvy se setkávala a proč reagovala na ní určitým způsobem. Jak píše Olga Malinová, historická politika postsovětského Rusku je bojištěm různých interpretací a modelů zacházení s minulostí². V této kapitole vysvětlím, s jakými představy a obrazy vedla boj státní historická politika.

Samozřejmě, každý teror a každá genocida mají své unikátnosti. Stejně i stalinismus. A určité zvláštnosti samého teroru ovlivňují to, jak procházel proces vzpomínání a jak funguje kolektivní paměť v současné ruské společnosti. V této kapitole se ještě jednou zastavíme u zvláštností stalinismu jako kolektivního traumatu.

Chtěla bych začít tím, jaký soubor smyslů se v sociologii a antropologii skrývá pod pojmem „kolektivní trauma“. Teorie kolektivního traumatu se začala rozvíjet v XX. století v reakci na triadické události předchozí doby, kvůli kterým západní humanitní věda začala pohlížet na dějiny docela odlišným způsobem. Není divu, že se dominantním modelem kolektivního traumatu pro novou oblast znalostí stal Holocaust. Byly mu věnované všechny první psychologické, sociologické a kulturologické výzkumy toho, jak se prožívá a zdědí traumatická zkušenost. Koncem 90. let se ale dostaly do zorného pole výzkumníků i jiné traumy genocidu, válek, otrokářství aj. Ale téma traumy sovětského totalitarismu není doposud prozkoumána do stejné míry.

Zjednodušeně se v sociologii kolektivním traumatem nazývá krize kolektivní identity, vyvolána sociální katastrofou. V důsledku kolektivního traumatu se mění normy, hodnoty, pravidla určité sociální skupiny, a taky se vytvoří nové narativy specifických druhů, které se stávají základem nové identity³. V podstatě trauma jako sociokulturní proces je přepracování

---

1 Smith, Kathleen E. 2002. *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York: Cornell University Press. P. 9.

2 Malinova, Olga. 2016. “Oficial'nyj istoričeskij narrativ kak element politiky identičnosti v Rossii: ot 1990-ch k 2010-m godam”. *Polis. Političeskije issledovanija*, № 6. S. 143.

3 Alexander, Jeffrey C. 2003. *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. New York: Oxford University Press; Sztompka, Piotr. 2000. “Cultural Trauma: The Other Face of Social Change”. *The European Journal of Social Theory*, 4.

vzpomínek do kolektivní identity¹. Jako první o tom začal hovořit Jeffrey C. Alexander, který představoval traumatu ne jako konkrétní událost, ale jako proces, který začíná poté, co se událost nastala:

„Jednotlivé události jako takové netvoří kolektivní traumata. Události nejsou traumatické sami o sobě. Trauma se přisuzuje událostem ve společnosti“².

Toto „přisuzování“ je možné kvůli mechanismu kolektivní paměti, tj. přenosu vzpomínek do kultury. S pojmem „kolektivní paměť“ přišel francouzský filozof Maurice Halbwachs, který předpokládal, že nejenom individuum, ale i skupina má paměť:

„Abych vzpomínal na vlastní minulost, člověk je často nucen obracet se na vzpomínky ostatních. Spoléhá se na opěrné body, stanovené společností a nacházející mimo něho. Navíc, fungování individuální paměti není možné bez slov a myšlenek, které nejsou vymyšlené člověkem, ale převzaté jím z jeho milieu“³.

Individuální trauma se stává kolektivní, když je odražená v těchto opěrných bodech z milieu:

„Paměť skupiny se formuluje díky zařazení do komunikaci a společné reprodukci tradic <...>. Jenom to, co je vystavěno v muzeích, ztělesněno v pomnicích a zařazeno do školních učebnic, má šance být předáno do následující generaci. Kolektivní paměť umožňuje členům skupiny zachovávat hodnoty a systémy pravidel skrz prostor a čas. Tak vzniká pocit, že člověk je součástí celku, který přesahuje rozhled individuální zkušenosti“⁴.

Generaci, které nezažili traumatickou událost bezprostředně, stejně mohou být jí ovlivněny a nést v sobě jeho stopy, být sekundárními svědky⁵. Tokem času emoce a příběhy, které se vznikly kvůli traumatické zkušenosti, formulují zvláštní kulturu a „komunitu ztráty“⁶.

V této kapitole chci rozebrat, jaké zvláštnosti traumatu brání jeho propracování a otevřenému zhodnocení. Této zvláštnosti a komplikaci ovlivňují to, čím hlas je v rozhovoru o

---

1 Eyerman, Ron. 2004. „Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity.” In: Alexander, Jeffrey C.; Eyerman, Ron; Giesen, Bernhard; Neil J. Smelser; Sztompka, Piotr. 2004. *Cultural Trauma and Collective Identity*, 1st ed. Oakland: University of California Press. P. 60–61.

2 Alexander, Jeffrey C. 2003. *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. New York: Oxford University Press. P. 91.

3 Halbwachs, Maurice. 1980. *The Collective Memory*. New York: Harper & Row Colophon Books. P. 51.

4 Assmann, Aleida. 2013. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention*. München: Beck. P. 17.

5 Felman, Shoshana; Laub, Dori. 1992. *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. New York: Taylor&Francis; Hirsch, Marianne. 2008. „The Generation of Postmemory“. *Poetics Today*, Vol. 29. № 1. P.103–128.

6 Feldman, Allen. 2003. Political Terror and the Technologies of Memory: Excuse, Sacrifice, Commodification, and Actuarial Moralities. *Radical History Review*, 85. P. 58.

stalinismu zní nejhlasitěji — je to hlas státu. Vztah ruské společnosti se svým kolektivním traumatem ovlivní to, jakou politiku se stát dovolí provádět ve vztahu ke stalinismu.

1. Neurčitost obětí.

Nejčastěji bývá stalinismus srovnáván s Holocaustem jako s „modelovým traumatem“. Ale ve skutečnosti mají hodně rozdílů. Pojem „nepřítele lidu“ byl v Sovětském svazu mnohem hůř uchopitelný, než definice „Židu“ v nacistickém Německu¹. Kdokoliv mohl být zařazen do kategorie „nepřítel lidu“. Dokonce i vymezení „bohatšího“ rolníku během kolektivizace nebylo striktně určeno: do kategorie „bohatších“ mohly být zařazeny i velmi chudé. Přitom u žádné z kategorií obětí nebyla smrt zaručena: přežití se zaleželo jen na náhodě a úspěchu a „neexistovala žádná konkrétní skupina sovětských vězňů, kteří by žili ve stálém očekávání smrti“².

Vězňitelé se občas přesunovali do kategorie obětí, dokonce se to týkalo i samotných ředitelů Gulaga³. Tato situace zkomplikovala budoucí práci kolektivní paměti, protože nebylo možné provést přísnou hranici mezi popravčími a oběťmi a jednoznačně naznačit vinných.

Na to upozorňovali i současníci. A. Zinovjev psal: „svět není rozdělen striktně na ctnostné oběti a hříšné popravčí. Byl jsem popravčí, ale jako popravčí jsem byl zároveň obětí. Neustále jsem žil pod hrozbou zatčení, stejně jako mnoho dalších. Každou chvíli jsem byl ochoten ztratit získaný blahobyt a jít do chudé, špinavé, hrozné divočiny“⁴.

Taková situace jen zhoršovala utrpení obětí režimu, protože dodávala nejistotu ohledně svého statusu a statusu okolních. Neexistovala přísná představa o nepříteli, násilí se zdálo jako nespravedlivé a absurdní. Psychologové takto popisují tuto situaci: „Tvůj nepřítel mohl být, nebo mohl se stát tvým příbuzným. Jsou dobře známé příběhy, kdy soused v komunálním bytu psal udání, aby si dostal vedlejší místnost, kde žila vaše rodina, a přitom se obletoval ženu z této rodiny, a dokonce se s ní potom mohl oženit. <...> To je důvod, proč se národ zatím nedokáže vymezit vůči stalinismu, nemůže se od těch příběhů oddělit. Jsou tu všichni oběti a všichni popravčí“⁵.

Otevření gigantického rozsahu represí v 90. letech vedlo k porozumění, že takový zločiny nemohly být vykonané bez aktivního či pasivního podílení velké části společnosti, což vedlo

---

1 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 29.

2 Tamtéž.

3 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 29–30; Etkind, Aleksandr. 2018. *Krivoje gore: pamjat' o nepogrebnjonych*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 18; Dorman, Veronika. 2010. “From Solovki to Butovo: How the Russian Orthodox Church Appropriates the Memory of the Repressions.” *Laboratorium*, 2 (2). P. 344.

4 Cit. podle: Jakobidze-Gitman, Aleksandr. 2015. *Vosstanije fantazmov. Stalinskaja epocha v postsovetskom kino*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 280.

5 Varga, Anna; Budinajtě, Gražina. 2010. „Travma prošlogo v Rossii i vozmožnosti primeněnija sistěmnoj semejnoj těrapii”. In: *Matěrialy Rossijsko-Německoj konfěrencii „Travma prošlogo v Rossii i Germanii: psihologičeskije posledstvija i vozmožnosti psihotěrapii“*. Moskva: IPPiP. S. 74.

k tomu, že „celá země byla v podezření“¹. Podle Marie Ferreti, bylo to „břemeno kolektivní viny“ tak těžké, že vedlo ke potlačování paměti o represích v 90. letech².

Kvůli nejasné hranici mezi obětími a popravci bylo v Rusku po rozpadu Sovětského svazu velmi složité vytvořit něco podobného „Komisem pravdy a usmíření“, které existovaly v jiných státech s podobnými zkušenostmi: „ani aktivisti, ani vláda ne usilovali o formální obvinění přeživších spolupachatele zločinů, protože bylo příliš mnoho těch, kteří spolupracovali se státními bezpečnostními složkami“³ a nebylo možné odsoudit všech.

Historická politika Putina se tedy od svého počátku usilovala o „historické smíření s problematickou a nepoužitelnou minulostí“ a „přerámování poškozených vztahů mezi státem a společností“⁴.

2. Soud duše.

Sovětský svaz se bál zveřejnění informací o systému nucené práce na Západě, protože takové zveřejnění mohlo mít těžké ekonomické dopady⁵. Proto systém se snažil vypadat legálně, všichni vězni se procházeli soudem, a neustále se probíhaly ukázkové exekuční řízení. I když hlavním cílem vždy Gulagu byl ekonomický, systém se snažil vytvářet zdání, že ve skutečnosti nucená práce slouží pro „převýchovu“ vězňů a vytvoření „nového sovětského člověka“.

Vedlo to k tomu, že komunistická stána a Stalin „se hrály na vyššího soudce, který kladl na váhu duše každého člověka“. Propaganda se neustále podtrhovala, že he nutně dávat pozornost na každého člověka zvlášť⁶. Dodávalo to pocit nejistoty, a navíc způsobovalo v lidech neustálou podezřelost vůči sobě. Mnoho z těch, kteří věřili v myšlenku komunismu, ve skutečnosti nechtěli být „špatnými komunisty“ a museli se každý den dívat do své duši a vyhlazovat i stín pohybnosti ohledně státní politiky. Bylo to spojeno s tím, že Stalin oznámil konec přechodného období, kdy „špatný“ charakter člověka mohl být vysvětlen vlivem prostředí. V novém období „budování socialismu“, když buržoazní třída byla oficiálně zničená „jakákoliv nečistota mohla pocházet jen od samé osobnosti“⁷. Zvláště to komplikovalo možnost dokonce i vnitřního nesouhlasu se systémem. Proto i po Stalinově smrti víra v jeho ideologii a správnost byla pro mnohá lidi důležitou součástí života.

3. Důležitost ideologii.

---

1 Ferreti, Marija. 2002. „Rasstrojstvo pamjati: Rossija i stalinizm“. *Monitoring obščestvennogo mněnija*, № 5. S. 48.

2 Tamtéž.

3 Makoli, Meri. 2011. „Istoričeskaja pamjat' o obščestvo sograždan“. *Pro et Contra*, № 1–2 (51). S. 140.

4 Pearce, James C. 2020. *The use of history in Putin's Russia*. Wilmington, Delaware: Vernon Press. P.

5 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 81.

6 Hellbeck, Jochen. 2006. *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin*. Cambridge, MA: Harvard University Press. P. 35.

7 Tamtéž, S. 34.

V pracovních táborech a mimo ně hrála ideologie neuvěřitelně velkou roli. V každém táboru existoval tzv. „Kulturně-výchovný odbor“, který se zabýval propagandou a „kulturní výchovou“. Ann Applebaumová píše, že od vězňů se očekávalo, že „budou pracovat pro slávu socialistické vlasti právě tak jako ti, kdo byli na svobodě, a že se budou zúčastňovat sebevzdělávací lidové tvořivosti, jako kdyby to dělali z lásky k umění“¹. Disident Vladimír Bukovský psal o své zkušenosti v táboru: „V našem táboru se od vás nečekalo jen, že budete otrocky pracovat, ale že při práci se budete také zpívat a budete se usmívat“².

Všudypřítomnost ideologie vedla k tomu, že mnoho vězňů udržovalo víru v sovětský systém a věřilo, že jenom v jejich případě systém udělal nějaký výjimečný omyl³. Mnozí, koho systém naznačil „nepřáteli lidu“, nenáviděli „nepřátelé lidu“ stejně upřímně a silně jako strážní táborů⁴. Když k zatýkání docházelo v rodinách přesvědčených bolševiků, často to vnímali jako nedorozumění a absurdní omyl. Nemohli uvěřit, že jsou „jako obyčejní smrtelníci“ uváděni jako „nepřátelé lidu“⁵. Jedním z trestů pro vězně bylo, že jim bylo zakázáno říkat „soudruzi“ a dívat se na portrét Stalina, čímž byli symbolicky vyloučeni z okruhu skutečných sovětských lidí⁶. Protože v rodinách se o represích mlčelo a hovořit o traumatické minulosti bylo nebezpečně, tato víra, že konkrétní případ nespravedlivosti byl výjimkou, se mohla udržovat i u dalších generací⁷. Takováto příroda teroru komplikuje fungování mechanismů, které působí ve společnostech, zaživiších katastrofu: vědomé touhy zjistit, co se stalo; emocionálního návalu zarmoutit po obětech; a aktivní touhy dosáhnout spravedlnosti a pomstu vinných⁸. Brání to i konsolidaci a přeměně traumatu v konsolidující událost.

Ideologie, utopická víra v možnost transformace světa a člověka hrála obrovskou roli i v běžném životě sovětského člověka Stalinové doby⁹. Státní otroctví bylo zdůvodněno právě tím, že pro přežití a uskutečnění svého velkého cíle potřebuje Sovětský svaz mít stále vyšší a vyšší výrobní výkony¹⁰. Bezprostředně poté, co se bolševici dostali k moci, byla zavedena všeobecná pracovní povinnost. Bolševická ideologie byla postavena na principu „kdo nepracuje, nejí“ ještě před nástupem Stalina do moci. Stalin ale v tomto přístupu byl ještě tvrdší¹¹.

---

1 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 220.

2 Cit. podle: tamtéž. S. 224.

3 Tamtéž. S. 113.

4 Etkind, Aleksandr. 2018. *Krivoje gore: pamjat' o nepogrebnjonych*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 25.

5 Solojed, Katěrina. 2006. „Psihičeskaja travma v sem'jach, postradavšich ot stalinskich repressij. Konsul'tativnaja psihologija i psihoterapija“. 2006. Tom 14. № 4. S. 178.

6 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 114.

7 Merridale, Catherine. 2001. *Night of Stone: Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking Adult. P. 7.

8 Etkind, Aleksandr. 2018. *Krivoje gore: pamjat' o nepogrebnjonych*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 19.

9 Fitzpatrick, Sheila. 2018. *Každodenní stalinismus*. Praha: Academia. S. 82.

10 Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. S. 251.

Tento velký význam ideologie také ztěžuje práci paměti. Zaprvé, potomci přeživších represí „nejenže nesdílejí myšlenky, které inspirovaly katy a ukázaly se jako fatální pro oběti, ale prostě jim nerozumí“¹. Sociální kategorie, které byly pro lidi stalinské éry otázkou života a smrti, pro nás nemají smysl. Na druhou stranu, sovětská zkušenost je neoddelitelně spjata se samotnou myšlenkou socialismu. Objev pravdy o represích v době Perestrojky podkopával víru v socialismus a stal se jedním z důvodů rozpadu Sovětského svazu. Komunistické myšlenky byly velmi důležité pro mnoho generací lidí, pro které „zármutek po obětech sovětského experimentu koexistuje se zármutkem po myšlenkách a ideálech, které byly pohřbené spolu s tímto experimentem. Je to dvojí zármutek: po lidech, kteří byli zabiti kvůli myšlenkám a po myšlenkách, které byly zničeny násilím nad lidmi“².

4. Trauma selhání ideologii.

Pro mnoho lidí, kteří přežili rozpad Sovětského svazu a krach komunistické ideologie, je revize historického narativu sama o sobě traumatizující. Vnímají rozpad Sovětského svazu jako hlubokou osobní tragédii³. Zaprvé, všechny utrpení, které přežily, ztrácejí smysl, který je předtím ospravedlňoval: „přítomnost nejvyššího cíle stanovila utrpení v kontext smysluplného úsilí o transformaci sebe a světa, a pro mnohé bylo odpovědí na hlavní otázku“⁴. Zadruhé, revize historie znamená revizi morálních hodnot. V Sovětském svazu vítězství ve Druhé světové válce „bylo předmětem národní hrdosti, zdrojem bolesti a smyslu“⁵. Nový pohled na Stalina jako na tyрана, který měl s Hitlerem mnoho společného, narativ ob okupaci Východní Evropy vytváří situaci, v níž „neuvěřitelná, nepředstavitelná cena, která byla zaplacená za vítězství, se začíná být nesmyslná; miliony lidských životů se představují protiprávními; oběti se zdávají zbytečnými“⁶.

Navíc to, že trauma tak úzce souvisí s ideologií, z ní dělá politický nástroj. V období studené války válčící strany, „se zabývali počítáním obětí na obou stranách za účelem polemiky a propagandy, aby obhájily a srovnávaly zásluhy sovětského systému nebo jeho západního protivníka“⁷. Dodnes panuje přesvědčení, že hájit levicové myšlenky znamená hájit stalinismus.

5. Pozdní začátek rozhovoru.

---

11 Sokolov, Andrej. 2008. „Prinuždění k trudu v sovětské ekonomice. 1930-e – середина 1950-х гг“. In: Borodkin, Leonid; Gregori, Pol; Chlevnjuk, Oleg. *GULAG: Ekonomika prinuditel'nogo truda*. Moskva: ROSSPEN, 2008. S. 18.

1 Etkind, Aleksandr. 2018. *Krivoje gore: pamjat' o nepogrebnonych*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 23.

2 Tamtéž, S. 24.

3 Oushakine, Serguei Alex. 2009. *The Patriotism of Despair: Nation, War, and Loss in Russia*. 1st ed. Ithaca: Cornell University Press.

4 Gapova, Jelena. 2016. Stradanije i poisk smysla: „Moral'naja revoljucija“ Svetlany Aleksijevič. In: Gapova, Jelena. 2016. *Klasy nacij. Feministskaja kritika naciostroitel'stva*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 234.

5 Tamtéž. S. 241.

6 Tamtéž.

7 Merridale, Catherine. 2001. *Night of Stone: Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking Adult. P. 12.

Skutečný otevřený rozhovor o stalinismu v Rusku se doposud neuskutečnil. Po Stalinově smrti pod tlakem protestů v Gulagu a uvnitř Komunistické strany Chruščov vystoupil s tajným projevem „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“, ve kterém odsoudil zločiny stalinismu. „Destalinizace“ však nebyla zaměřena na obnovení spravedlnosti, ale na posílení moci samotného Chruščova a oslabení jeho politických protivníků.

Kvůli tomu, že odsouzení bylo provedeni lidmi, patřícími do stejného stalinistického systému a podílejícími na organizaci teroru, destalinizace byla velmi neúplná:

„Destalinizace se obešla bez soudních procesů nad zločinci (odsouzení byli jenom politické protivníky), bez důsledné rehabilitace obětí, bez důsledného a veřejného odsouzení ideologii, která se za represemi stala, a ani bez praxe memorizace těchto událostí“¹.

Lidé, jejichž životy byly devastovány stalinistickým systémem, nikdy nedostali kompenzaci nebo dokonce omluvu. Nebyl jim dokonce vrácen jejich majetek. Proto se oběti a popravci nikdy neusmířili.

Ale do samého rozpadu Sovětského svazu bývalé vězni nemohly hovořit o své zkušenosti, často nejen pouličně, ale dokonce i v těsném okruhu příbuzných. Bylo to nebezpečně a hrozilo novým trestem. Věznici vzpomínají, že „bylo nebezpečně nejen hovořit, ale i prostě vzpomínat“².

Proces skutečné diskuse o stalinismu začal až během Perestrojky, po vyhlášení politiky „glasnosti“. Objevená fakta o stalinských represích, publikace literatury o stalinismu, která byla předtím zakázána, možnost otevřeného rozhovoru o vlastní zkušenosti v novinách – všechno to vyvolalo ve společnosti skutečný „výbuch paměti“. Veřejný rozhovor o traumatu se tedy začal velmi pozdě, zúčastnily ho až představitelé třetí-čtvrté generace po katastrofě. Mezitím Aleida Assmannová upozorňuje, že vzpomínky se mohou tokem času devalvovat, což komplikuje práci s traumatem, „během dorůstání čtvrté a páté generace po katastrofě“, protože „zmizí okamžitě historické spojení s tímto historickým areálem“³. To, že rozhovor o traumatu tak dlouho nebyl možný, určuje to, jak těžce je ho vést i v současném Rusku.

Bývalé vězni se doposud cítí strach o sobě a svých blízkých, protože žijí ve společnosti, ve které hodnocení stalinismu není jednoznačné a mění se změnou vlády. Naděje na otevřený

---

1 Epple, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennyh prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 30.

2 Gheith, Jehanne M. 2007. “‘I Never Talked’: Enforced Silence, Non-Narrative, Memory, and the Gulag.” *Mortality*, 12 (2). P. 160.

3 Assmann, Aleida. 2013. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention*. München: Beck. P. 11.

rozhovor, vzniklá během období tání, se zničila s příchodem Brežněva. Rozhovor, který se začal během Perestrojky, znovu byl ukončen za Putina.

Nicméně během Perestrojky se začal proces objevení paměti o stalinismu a socializaci smutku: rozhovor o traumatu začal mít kolektivní charakter, umožnilo se ho prožívat společně¹.

6. Sociální struktury se byly radikálně změněny během velmi krátkého časového úseku. Zničilo to přirozenou rodinnou paměť, která se předávala od generaci ke generaci. Situace se ještě ztěžovalo to, že pro mnohé lidi předávat paměť o sobě a svých předcích dětem bylo naprosto nebezpečně. Ale paměť některých národních skupin se přežila, což způsobilo pozdější memoriální konflikty².

7. Paměť o válce nebo paměť o represích?

V Rusku paměť o Velké vlastenecké válce jako o obrovském traumatu zastíní paměť o zločinech stalinismu. Elena Žemková, vědoucí ředitel společnosti Memoriál, vysvětluje to takhle:

„Paměť o válce je něco, na co můžeš být pyšný, na rozdíl od paměti o represích. Pro některé rodiny tato paměť je prostě odtrhnutá, ale neznamená to, že není tady. <...> Státní propaganda je velmi silná a její hlavní pointa je, že my a naši děti nepotřebují tuto špatnou paměť. Oni potřebují vzrůstat veselé a cítit, že jsou děti zvítězivší zemi. Jak skombinovat tento příběh o nás jako o zvítězivší zemi s příběhem zemi, která má takovou tragickou, ošklivou, plnou zrádcovství paměť o zločinech?“³.

Ale i samý narativ o válce se v Sovětském svazu a poději v Rusku vypadal zvláště. Hlavní jeho součástí byl nacionalistický mýtus o vznešenosti sovětského národu, jeho vrozené síle a znovuzískané státní moci ve hlavě se samým Stalinem. Marie Ferretti píše, že „Paměť o válce v Sovětském svazu a v Rusku nebyla nosičem demokratických a antifašistických hodnot, ale nosičem tradičních nacionalistických hodnot. Mýtus o Moskvě jako o Třetím Římě se přeměnil do mýtu o spasné roli SSSR jako prvního socialistického státu“⁴.

Stalin využil války, aby vnutil obyvatelstvu vlastní verze dějin, ve které „zákeřný a ohrožující nepřítel nepadl na země mírumilovných pracovníků, která měla příliš málo času na

---

1 Ferretti, Marija. 2002. „Rasstrojstvo pamjati: Rossija i stalinizm“. *Monitoring občestvennogo mněnija*, № 5. S. 45.

2 Yekelchik, Serhy. 2004. *Stalin's Empire of Memory: Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination*. Toronto: University of Toronto Press; Walker, Shaun. 2019. *Ruská kocovina: Putinův svět a přízraky minulosti*. Praha: Paseka.

3 Tabarovsky, Izabella. 2018. „History Must Be Measured in Human Beings'. Interview with Elena Zhemkova, Executive Director of Memorial“. *The Russia File. A blog of the Kennan Institute* [online]. 2018. 6 Dec [cit. 29. 1. 2021]. Dostupně z: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/history-must-be-measured-human-beings>.

4 Ferretti, Maria. 2006. „La memoria spezzata. La Russia e la guerra“. *Italia contemporanea*, m 245, dicembre 2006. P. 528.

posílení své obranyschopnosti, ale přesto našla síly a sjednotila se pod vedením vůdce a neuvěřitelným namáháním uhájila svou svobodu a zároveň svobodu celého lidstva¹.

Skutečná válečná realita ale vypadala jinak, a veteráni to věděli. Tím se vysvětlí posílení represí během a po válce: lidé, které viděli odlišnou od oficiální skutečnost, museli o ni mlčet. Ale stejně pro mnohé válka znamenala možnost hovořit o své bolesti. Život v Sovětském svazu byl tragický, bolestivý a krvavý i před válkou, ale válka „racionalizovala“ děsivé zkušenosti lidí a „vytvořila možnost dat neopodstatněným utrpením milionů podobu smysluplné obětí“².

Taková role Velké vlastenecké války způsobuje vytvoření tzv. „vykupitelských narativů“ (redemptive narratives). S těmto pojmem přišel Dominic LaCapra ve své knize o kolektivních historických traumatech. Podle něj, práce s traumatem je možná skrz dva odlišných mechanismy: „zahrávání“ (acting-out) a „propracování“ (working through). Zahrávání je symptom Posttraumatické stresové poruchy, když jednotlivec je „ztrápený nebo ovládaný minulostí a performativně zachycený kompulsivním opakováním traumatických scén — scén, ve kterých se minulost vrátí a budoucnost se blokuje“³. Propracování znamená jiný vztah s traumatem, když „jednotlivec je schopen rozlišovat mezi minulostí a budoucností a vzpomínat, že se něco stalo, a zároveň uvědomovat, že žije teď a tady a být otevřeným vůči budoucnosti“⁴.

Vykupitelský narativ je pokusem vypustit etapu propracování a spojit historie traumatu s „transcendentnou nebo vykupitelskou budoucností“⁵. Je to taková výpověď o traumatu, ve kterém se trauma představuje jako „užitečná“ a přítomnost ospravedlňuje trápení minulostí⁶. V případě stalinismu je to narativ o tom, že politika masových represí byla efektivní ekonomicky a konec konců pomohla zvítězit ve válce. V takových narativech se zločiny stalinismu přiznávají, ale důraz se klade ne na ni, ale na jich zproštění, protože vedly ke šťastné přítomnosti, ve které se nacházíme.

Stalinismus byl pro ruskou společnost kolektivním traumatem, a proto je „rozdělující minulostí“. Jak píše Ron Eyerman, „národní nebo kulturní trauma je vždycky ‘bitvou smyslů’, bojem s událostí, která určuje povahu bolesti, povahu oběti a vynucení zodpovědnosti“⁷. V Rusku symbolický boj kolem traumatu stalinismu probíhá především mezi dvěma skupinami.

---

1 Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 91.

2 Chapajeva, Dina. 2007. *Gotičeskoje obščestvo: morfologija košmara*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 85.

3 LaCapra, Dominick. 2014. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. P. 21.

4 Tamtéž. P. 23.

5 Langer, Lawrence L. 1991. *Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory*. Yale: Yale University Press. P. 48.

6 LaCapra, Dominick. 2014. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. P. 154.

7 Eyerman, Ron. 2004. “Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity.” In: Alexander, Jeffrey C.; Eyerman, Ron; Giesen, Bernhard; Neil J. Smelser; Sztompka, Piotr. 2004. *Cultural Trauma and Collective Identity*, 1st ed. Oakland: University of California Press. P. 62.

Lze bylo je jasně vidět v diskusi, která se v roce 2011 rozvinula kolem návrhu programu „O zvěčnění památky obětí totalitního režimu a národním usmíření“. V diskusi se objevily dva protichůdné postoje. Podle prvního, pochopení tragické zkušenosti XX. století je nezbytné pro modernizaci a sjednocení ruské společnosti. Podle druhého, propracování minulosti je nebezpečné, protože ještě vyostří ideologické konflikty ve společnosti a ohrozí polohu Ruska na mezinárodní scéně tím, že zpochybňuje mýtus o Druhé světové válce¹.

Ivan Kurilla se domnívá, že v ruské společnosti koexistují pět historických narativu, každý z nichž se opírá a fakty.

1. Státnická koncepce, ve které se klade důraz na zásluhy státu, přičemž veškeré oběti jsou ospravedlňováni velikostí Ruska. Stalin je v tomto narativu hrdina².

2. Liberálně-prozápadní koncepce, ve které se na dějiny Ruska pohlíží jako na boj společnosti proti státu. V této koncepci je Stalin antihrdinou³.

3. Nacionalistická koncepce, ve které Rusko je především státem ruského národu, jehož dějiny jsou dějinami kolonizaci vzdálených regionů. Stalin je tedy hrdinou díky tomu, že rozšířil teritorium Ruska a jeho sféru vlivu⁴.

4. Civilizační koncepce, založená na představě o Rusku a „blízkých“ národech jako o samostatné civilizaci. Postava Stalina se hodnotí spíše pozitivní, protože prosazoval unikátní ruskou cestu⁵.

5. Radikálně-kritická, postkoloniální koncepce, která pohlíží na dějiny jako na příběhy potlačených sociálních skupin. Celý sovětský stát se hodnotí negativně⁶.

Jak uvidíme v příští kapitole, stát používal na různých etapách každou z těchto koncepcí (kromě poslední).

---

1 Epple, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennyh prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 45.

2 Kurilla, Ivan. 2022. *Bitva za prošloje. Kak politika menjaet istoriju*. Moskva: Al'pina Pablišer. S. 18.

3 Tamtéž. C. 18–19.

4 Tamtéž. C. 19.

5 Tamtéž. C. 20.

6 Kurilla, Ivan. 2022. *Bitva za prošloje. Kak politika menjaet istoriju*. Moskva: Al'pina Pablišer. S. 21.

Kapitola 2. Symbolická politika putinovského Ruska

2.1. Pokus budování identity (symbolická politika 90. let)

Po rozpadu SSSR bylo pro všechny nově vzniklé státy nezbytné formování nových národních identit a nové historické politiky. Pro Rusko tento úkol byl obzvlášť těžký, protože ruská národní identita byla velmi těsně spjata se Sovětským svazem. Mezitím nově vzniklý stát zoufale potřeboval nový historický metanarativ, který by mohl sloužit jako základ legitimacy nové vlády. Sovětská ideologie stála nejen za představami a principy, ale i za materiálními strukturami sovětského života¹. Proto se zmizením ideologie musel být přehodnocen i veškerý materiální život, a dokonce i sám jazyk, kterým se hovořilo o realitě. Politici museli „jmenovat věci“, vymyslet slova, aby jim přidali smysl².

Hlavním úkolem nové historické politiky bylo vysvětlení toho, proč Sovětský svaz zkrachoval a proč ho měl nahradit demokratický režim v čele s Jelcinem³. V první polovině 90. let odpověď vlády byla jednoduchá: Sovětský svaz zkrachoval, protože to byl neživotaschopný systém z ideologického, ekonomického a historického hlediska. Současná vláda reprezentuje „návrat do normality“, přerušené sovětskou érou⁴. Rusko mělo konečně projít cestou modernizace a přidat se k západní civilizaci. Centrem historické politiky se stalo odsouzení sovětské minulosti⁵. Ukázkami této znovu získané „normality“ byly tržní ekonomika a demokracie.

V tuto dobu se reviduje význam klíčových opor sovětského metanarativu: Říjnové revoluce, státního teroru, komunistické ideologie. Na teror se pohlíží jako na přímý důsledek revoluce⁶. Odsouzení komunismu ale neprobíhalo snadno.

Po svržení mnoha totalitních režimů přicházely soudní procesy směřující k odhalení pravdy a stanovení spravedlnosti pro oběti. V Německu byl Norimberský proces, v Argentině soudní řízení proti zločinům spáchaným během argentinské diktatury, v Jihoafrické republice působila Komise pro pravdu a usmíření. V Rusku takový proces dosud neproběhl. Po srpnovém puči v roce 1991 byly uvězněni jeho organizátoři a zakázána činnost komunistické strany, ale vše prošlo bez otevřeného veřejného procesu. Jelcin často zdůrazňoval, že nepřipustí „pokusy

---

1 Gill, Graeme J. 2013. *Symbolism and regime change in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 6–7.

2 Matz Johan. *Constructing a Post-Soviet International Political Reality. Russian Foreign Policy Towards Newly Independent States 1990–1995*. Uppsala: University of Uppsala, 2001. P. 80. Cit. podle: Morozov, Vjačeslav. 2009. *Rossija i Drugije: iděntičnosť i granicy političeskogo soobščestva*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 421.

3 Gill, Graeme J. 2013. *Symbolism and regime change in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 6–7

4 Malinova, Ol'ga. 2015. „Velikaja otěčestvennaja vojna kak simvoličeskij resurs: evoljucija otobraženija v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg“. *Rossija i sovremennyj mir*, 2 (87). S. 37–38.

5 Malinova, Ol'ga. 2009. *Rossija i „Zapad“ v XXI veke: Transformacija diskursa o kollektivnoj iděntičnosti*. Moskva: ROSSPEN. P. 95.

6 Eppe, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennych prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 37.

pomluvit miliony řadových členů komunistické strany, kteří neměli nic společného se surovostí a násilím, které se tvořily jejich jménem“¹.

Některá forma tohoto procesu začala, když poražená komunistická strana zažalovala Jelcina za jeho výnos o jejím zakázání a znárodnění majetku². Velkou roli v tomto procesu hrálo probírání zločinů stalinismu, na kterých se podílela komunistická strana. Proto mnohé argumenty, používané během soudu, prezentují, proč odsouzení komunistických zločinů bylo pro ruskou společnost tolik těžkým úkolem.

1. Během celého procesu se komunisté snažili představit stranu jako oběť svévolnosti Jelcina, která proto nemůže být obviněná³. Ptali se, jaký vztah mají minulé události k dnešní generaci komunistů⁴. Tady je viditelná stejná strategie, kterou použil Chruščov, který také představil komunistickou stranu jako oběť v zajetí Stalina a Beriji. Toto vyjádření odpovídalo pocitům většiny obyvatelstva. Po rozpadu Sovětského svazu a ztrátě pozice supervelmoci mnozí se cítili spíše obětmi než vítězi⁵.

2. Argumentovali také, že Stalin nechal zabít mnoho členů strany, což se stalo zdrojem jeho diktatury⁶. Tady vystupuje problém, o kterém jsem psala v bodu 1.3: v případě Ruska je často těžké najít přesné hranice mezi oběťmi a popravčími.

3. Stejný problém se projevoval v tom, jak se obránci KSSS chovali vůči svědkům, kteří dříve byli členy strany a teď vypovídali proti ní. Obvinili je z pokrytectví, protože podle dřívějších dokumentů podporovali stranu⁷. Kvůli všudypřítomné ideologii bylo těžké najít člověka, který by nikdy nepodporoval stranu ani jedním formálním gestem.

4. Hodně odkazovali na konsolidující body v sovětské minulosti, zejména na druhou světovou válku. Podle jejich výpovědí válka byla vyhrána díky úspěšnému vedení strany. Jeden z účastníků argumentoval, že kdyby strana skutečně byla protinárodní, sovětský národ by se nesjednotil kolem ní během války. Jejich chování ukazovalo, že sovětské občany byli „loajální, nikoli potlačeni“⁸.

5. Někteří představitelé KSSS tvrdili, že ve straně existoval rozkol mezi reformisty a stalinisty, což také hodně připomíná rétoriku Chruščova, podle kterého ve straně existovalo

---

1 Smith, Kathleen E. 2002. *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York: Cornell University Press. P. 16.

2 Tamtéž. P. 11.

3 Tamtéž. P. 17.

4 Tamtéž. P. 19.

5 Tamtéž. P. 23.

6 Tamtéž. P. 20.

7 Tamtéž. P. 22.

8 Tamtéž. P. 19.

„jádro skutečných komunistů“, které nepodporovalo politiku Stalina. Tehdy říkal, že strana se zbavila „nesprávných členů“ po smrti Stalina. Teď bodem „očistění“ se stal rok 1991¹.

V tomto soudním procesu se odráželo, že ruská společnost ještě není připravena odsoudit komunistickou ideologii a sovětskou minulost jako celek. Rozsudek soudu byl kompromisní: byla zakázána jenom oddělení strany na vyšší úrovni, ale odpovědnost za zločiny byla nasměrována jen na stranickou elitu². Hlavním výsledkem řízení ale bylo to, že komunistická strana nebyla odsouzena za všechny zločiny a za miliony obětí režimu, nebyla prohlášena zločinnou organizací. Soud nevedl k dalším řízením s popravčími z minulosti, z nichž mnozí ještě byli živí, a nezačal se proces vrácení majetku a kompenzací oběťm komunismu³. Zanedlouho Komunistická strana Ruské federace prohlásila, že je následovnicí KSSS⁴.

Tento proces připravil pudu pro obrození reakcionářských sil, jejichž základ tvořili komunisté a ruští nacionalisté. Plně využili odmítnutí Jelcina jakýmkoli způsobem politicky využívat národní dějiny jako zdroj hrdosti a inspirace⁵.

Problém spočíval v tom, že mnohé mýty, které byly součástí sovětské symbolické politiky, byly pevně ukotvené v národním povědomí. Odmítnutí jejich využívání představovalo těžký úkol. Reprezentativním příkladem je Říjnová revoluce, která hrála pro Sovětský svaz roli tzv. „zakladatelského mýtu“, tj. mýtu, který vysvětluje a ospravedlňuje vznik určité společnosti. Byla doslova bodem začátku sovětských dějin⁶. Nová symbolická politika ve své snaze představit revoluci jako tragédii umožnila neomezené používání tohoto důležitého symbolu opozicí⁷.

Přehodnocení revoluce znamenalo náhlou změnu vnímání: to, co se vnímalo jako okamžik národní slávy, se začalo popisovat a brát jako kolektivní trauma⁸. Taková transformace byla možná, ale vyžadovala nejen pouhý zákaz komunistické strany, ale radikální změnu paměťových praktik. Hlavním úkolem tady bylo „přesunout důraz z hrdinů (kteří přestali být hrdiny) na oběti a učinit taková opatření, aby popravčí neunikli spravedlnosti“. Bez toho nebylo možné vytvořit nový spojující narativ.

---

1 Smith, Kathleen E. 2002. *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York: Cornell University Press. P. 21.

2 Tamtéž. P. 27.

3 Chapajeva, Dina. 2007. *Gotičeskoje obščestvo: morfologija košmara*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 80.

4 Smith, Kathleen E. 2002. *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York: Cornell University Press. P. 28.

5 Tamtéž. P. 29.

6 Malinova, Ol'ga. 2013. *Konstruirovanije smyslov Issledovanije simvoličeskoj politiki v sovremennoj Rossii*. Moskva: RAN. INION. Centr social'nych nauč.-inform. issled. Otděl polit. nauki. S. 32.

7 Eppe, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennyh prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 37.

8 Malinova, Ol'ga. 2015. „Velikaja otěčestvennaja vojna kak simvoličeskij resurs: evoljucija otobraženija v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg“. *Rossija i sovremennij mir*, 2 (87). S. 47.

Navíc narativ o nepochybném spojení mezi Leninem a Stalinem, vzniklý během perestrojky a rozvinutý v 90. letech, vedl k tomu, že „stalinistická diktatura ztratí svou výjimečnost a stává se jenom nevyhnutelným důsledkem Říjnové revoluce“¹. Sovětský systém se kritizuje jako celek, což nedává prostor pro zvláštní rozhovor o stalinistickém teroru².

Možným řešením by také bylo najít oporu v předrevoluční minulosti a demokratických hnutích ruské říše. To je právě to, co udělaly po rozpadu Sovětského svazu pobaltské země. Ale politicky si tohle Jelcin nemohl dovolit, protože zvolil cestu následnictví po SSSR. V rámci mezinárodního práva se Rusko považuje za „stát-pokračovatele“ SSSR. Zdědilo členství v mezinárodních organizacích, včetně Rady bezpečnosti OSN. Velvyslanci SSSR v cizích zemích se stali velvyslanci Ruska. Převzalo také všechny konvence a mezinárodní dohody, jejichž účastníkem byl Sovětský svaz³.

Ve svých vzpomínkách Jelcin zpochybňoval správnost této volby a vysvětloval ji takto:

„Dávat majetek a pozemky, vracet dluhy potomkům emigrantů za majetek ztracený v revolučních letech? To by bylo velmi obtížné, neobvyklé a nepochopitelné. Žili bychom podle úplně jiných zákonů, nikoli sovětských zákonů postavených na myšlence třídního boje a povinného diktátu socialistického státu, ale podle zákonů respektujících jednotlivce. Jedince. Nemuseli bychom znovu vytvářet podmínky pro vznik podnikání, svobody slova, parlamentu a dalších věcí, které už byly v Rusku před rokem 1917. Mimochodem, byly tam i soukromé pozemky. A co je nejdůležitější, my, Rusové, bychom se cítili úplně jinak – cítili se jako občané nově nabyté vlasti. Určitě bychom byli hrdí na tento pocit obnovené historické spravedlnosti!“⁴.

Na druhou stranu Rusko jen částečně převzalo odpovědnost za zločiny stalinského režimu. Oficiálně se nejednou prohlašovalo, že národy bývalého SSSR byly obětmi stalinistického režimu, proto není správné obviňovat v nich současné Rusko. Status „státu-

---

1 Ferretti, Marija. 2002. „Rasstrojstvo pamjati: Rossija i stalinizm“. *Monitoring občestvennogo mněnija*, № 5. S. 47.

2 Tamtéž.

3 Mullerson, Rein. 1993. „The Continuity and Succession of States, by Reference to the Former USSR and Yugoslavia.“ *The International and Comparative Law Quarterly* 42, no. 3.

4 «Отдавать собственность, землю, выплачивать потомкам эмигрантов долги за потерянное в революционные годы имущество? Все это было бы очень трудно, непривычно, непонятно. Мы бы жили по совершенно другим законам - не советским законам, построенным на идее классовой борьбы и обязательного диктата социалистического государства, а по законам, уважающим личность. Отдельную личность. Нам бы не пришлось заново создавать условия для возникновения бизнеса, свободы слова, парламента и многого другого, что уже было в России до 1917 года. Кстати, была и частная собственность на землю. А главное, мы, россияне, совсем по-другому ощущали бы себя - ощущали гражданами заново обретенной родины. Мы бы обязательно гордились этим чувством восстановленной исторической справедливости!». Viz: Jel'cin, Boris. 2008. *Prezidentskij marafon: Razmyšlenija, vospominanija, vpečatlenija...* Moskva: ROSSPEN. P. 196–197.

pokračovatele“ ale vedl k „nemožnosti úplně odmítnout hrdinské sovětské narativy“ a identifikaci se SSSR¹.

Ještě jedním důsledkem tohoto řešení se stala představa, že Rusko má zvláštní zájmy v prostoru SNS, protože podle slov bývalého ruského ministra zahraničních věcí Andreje Kozyrjeva „bývalé sovětské republiky jsou první a nejbližší sférou zájmů Ruska“². Tím se zformulovala představa, že existuje nějaká „přirozená, organická a historicky odůvodněná společnost, která se zakládá na společné zkušenosti a zájmech“³.

Předrevoluční minulost, která by mohla sloužit jako opora nové historické politiky, byla jelcinovskou elitou vnímaná také jako autoritářské období a režim, které musí překonat nový demokratický stát⁴. Podle Olgy Malinové to bylo kvůli tomu, že narativ měl doposud silný vliv v sovětské ideologii, která na předrevolučním Rusku pohlížela jako na pouhý boj mezi reakcionářskými a revolučními osvobozujícími silami⁵. Ruské dějiny byly popisovány jako střídající se totalitní režimy – a oba tísnivé, totalitní a nesvobodné. Vedlo to k představě, že nástup totalitních režimů je v Rusku „tak nějak předem určen“. Hlavním problémem tedy bylo to, že takový narativ nenabízel žádnou pozitivní představu, o kterou by bylo možné se opřít, a že nevysvětloval, proč právě tentokrát má v Rusku zvítězit svoboda.

Přetrhout vztah se sovětskou minulostí bylo těžké ještě kvůli tomu, že rozpad Sovětského svazu nevedl ke skutečné změně elity. Většina z představitelů nové vlády, včetně i Jelcina, byli představitelé předchozí sovětské (a hlavně ruské republikové) komunistické elity⁶. Nebyli to žádní revolucionáři nebo začínající politici.

Jak uváděl bývalý starosta Petrohradu Anatolij Sobčak, „v novém Rusku si nikdo dokonce ani nemyslel, že komunistickou stranu je nutné soudit a prohlašovat za zločinnou organizaci. Nová ruská vláda byla příliš těsně spjatá se stranou. Je možné dokonce říci, že vyšla z jejího nitra“⁷.

Nakonec přehodnocení sovětské minulosti bylo těsně spojeno s budováním národní identity, jemuž bránilo to, že Rusko bylo jádrem sovětské říše. Zpravidla bývalé jádro má větší problémy se sebeurčením než regiony na periferii [Каспэ, 2009: 9]. Je velmi těžké „budovat

---

1 Morozov, Vjačeslav. 2009. *Rossija i Drugije: iděntičnost' i granicy političeskogo soobščestva*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 418.

2 Cit. podle: Morozov, Vjačeslav. 2009. *Rossija i Drugije: iděntičnost' i granicy političeskogo soobščestva*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 422.

3 Tamtéž. C. 423.

4 Malinova, Ol'ga. 2015. „Velikaja otěčestvonnaja vojna kak simvoličeskij resurs: evoljucija otobraženija v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg“. *Rossija i sovremennyj mir*, 2 (87). S. 38.

5 Tamtéž. C. 39.

6 Gill, Graeme J. 2013. *Symbolism and regime change in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 28.

7 Cit. podle: Smith, Kathleen E. 2002. *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York: Cornell University Press. P. 17.

plnohodnotný národ jako suverénní politickou entitu uvnitř vzniklé říše, navíc z takového specifického materiálu jako zřícenina jiné říše“¹.

Kvůli všem obtížnostem, se kterými se setkala vláda, ve druhé polovině 90. let nastal zlom. O této době je možné hovořit jako o oddělené etapě v historické politice postsovětského Ruska, protože v tuto dobu se plně projevila koalice komunistů a nacionalistů, jejichž první známky bylo možné vidět v soudním řízení o zákazu komunistické strany.

Kvůli úspěšné práci s historickými symboly, kterou vedla opozice, během tohoto období vláda značně zkorigovala prováděnou historickou politiku. Jak píše Olga Malinová, „místo principiálního odmítání totalitní minulosti přišlo zaměření na smíření a souhlas“².

Bodem zlomu se stala volební kampaň při volbách prezidenta v roce 1996. Během ní KSRF v čele s Gennadijem Zjuganovem vstoupila do koalice s nacionalistickými silami a vytvořila se „národní patriotická“ opozice. Základ jejich diskurzu tvořila představa o rozpadu SSSR jako o velké tragédii a promarňování výsledků, kterých dosáhl³. Tento nově vzniklý pohled na dějiny reprezentoval soubor dost různorodých myšlenek. Nebyla to žádná celistvá koncepce dějin a měla velmi málo společného s komunistickým nebo marxistickým narativem, které již nebyly populární⁴.

Hlavním nástrojem Jelcina se stala protistalinistická rétorika. Heslo jeho kampaně znělo takto: „Komunistická strana nezměnila jméno a nezmění své metody“⁵. Jelcin se opíral o revizi sovětské minulosti, provedenou během perestrojky a předchozích let. Tím se snažil názorně předvést, jak zhoubná je cesta, kterou nabízel Zjuganov. Všechny výsledky činnosti Sovětského svazu představoval jako důsledky neuvěřitelných lidských ztrát a obětí, které neměly nic společného se sovětským státem⁶.

Ale tento nástroj už nefungoval tak dobře. Protistalinistický konsenzus už nebyl tak silný: těžká ekonomická situace a prudký pokles životní úrovně vedly k tomu, že lidé už nevěřili ideálům perestrojky, součástí jejichž slibů bylo tvrzení, že život se rychle zlepší, jakmile Rusko

---

1 Kaspě, Svjatoslav. 2004. „Imperija kak ruina i stroitel'nyj material: 'nation-building' v sovremennoj Rossii“. *Političeskaja nauka*, (3). S. 83.

2 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvjuščej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 179.

3 Tamtéž. C. 50.

4 Kuposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 130.

5 Smith, Kathleen E. 2002. *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York: Cornell University Press. P. 131.

6 Malinova, Ol'ga. 2015. „Velikaja otěčestvennaja vojna kak simvoličeskij resurs: evoljucija otobraženija v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg“. *Rossija i sovremennij mir*, 2 (87). S. 42–43.

vyrazí na správnou historickou cestu. Teď ve společnosti panovala „nostalgie ne úplně po komunistickém režimu, ale spíše po stabilitě, velmocenské politice a státním paternalismu“¹.

V důsledku voleb, které Jelcin vyhrál až ve druhém kole a s velkým úsilím, vláda musela provádět více kompromisní symbolickou politiku. Datum 7. října (v Sovětském svazu se tento den slavilo výročí Říjnové revoluce) bylo přejmenováno na „Den souhlasu a smíření“². Bylo provedeno znovupohřbení Romanovců. Utvrdil se také tradiční rituál slavení Dne vítězství 9. května na Rudém náměstí³.

90. léta jsou obdobím, během kterého se zformoval základ symbolické politiky pozdější doby až do dnešního režimu. Hlavním jejich výsledkem bylo to, že nová historická politika nedokázala nabídnout takový narativ, který by sjednotil společnost. Pokus odmítnout veškeré důležité historické symboly Sovětského svazu (zejména Velkou vlasteneckou válku a Říjnovou revoluci) byl neúspěšný především kvůli tomu, že nic jiného je nemohlo nahradit. Životní úroveň většiny obyvatelstva hodně klesla a zvětšení sociálních rozdílů vedlo k pocitu nespravedlnosti.

Oslabil se obraz bohatého a spravedlivého západu, který sloužil jako orientační bod pro společnost v období perestrojky. Z politických důvodů se Rusko nestalo symbolickým následníkem carské mocné ruské říše, ale Sovětského svazu, což vedlo k nemožnosti používat tradici demokratického boje předrevolučního režimu. Odmítnutí symbolického SSSR nevedlo k vytvoření nebo nalezení jiné historické opory.

Kvůli tomu na začátku nového tisíciletí v Rusku byl silný deficit spojujících historických symbolů. Nekonsistenční narativ, nabídnutý koalici komunistů a nacionalistů, se stal relativně populární, především kvůli tomu, že nabízel alespoň nějaký pozitivní přehled do minulosti.

90. léta se nestala obdobím reflexe a dokonalého popisu a odsouzení zločinů stalinismu, protože za první lidé už byly zaujaty projektem budoucnosti a prudkými změnami ve vlastním životě, ekonomicky často výrazně k horšímu. Jak jednoduše píše Catherine Merridale, „většina obyčejných lidí byla natolik ustaraná pouhým přežíváním, že neměla žádnou energii ani chuť na zkoumání dějin“⁴. Za druhé, nepodařilo se podniknout některé nezbytné z hlediska propracování minulosti (working-through v terminologii Dominika LaCapry) kroky, ať soud

---

1 Malinova, Ol'ga. 2015. „Velikaja otěčestvennaja vojna kak simvoličeskij resurs: evolucija otobraženija v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg“. *Rossija i sovremennij mir*, 2 (87). S. 42–43.

2 Podle průzkumu, provedeného v roce 2011, 71% respondentů neplánuje Den souhlasu a umíření slavit, což svědčí o tom, že tato politika nebyla úspěšná. Viz: Jefremova, Valentina. 2012. «Děň narodnogo jedinstva: Izobretěnije prazdnika». In: Malinova, Ol'ga (red.). *Simvoličeskaja politika. Vyp. 1: Konstruirovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs*. Moskva: INION RAN. S. 287.

3 Malinova, Ol'ga. 2015. „Velikaja otěčestvennaja vojna kak simvoličeskij resurs: evolucija otobraženija v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg“. *Rossija i sovremennij mir*, 2 (87). S. 179.

4 Merridale, Catherine. 2003. “Redesigning History in Contemporary Russia”. *Journal of Contemporary History*, 38, no. 1. P. 17.

nad vinnými, provedení otevřené veřejné diskuse, revize materiálních následků stalinistické politiky, o kterých jsem hovořila v bodě 1.4. Stát měl plno práce i bez toho, aby se zabýval „formováním infrastruktury paměti“¹. Nakonec společnost zoufale potřebovala mít pozitivní představu o vlastní identitě, což vedlo ke snahám najít „světlé stránky“ v dějinách. Velká vlastenecká válka byla skoro jedinou událostí, spojující většinu národa, a růst jejího místa a významu v symbolické politice vedl k „přehodnocení role Stalina jako národního vůdce, což fakticky vzkřísilo jeden z hlavních podkladů oficiálních dějin za vlády Brežněva“². Všechno to připravilo půdu pro pozitivnější roli Stalina v historické politice v následujících obdobích.

---

1 Malinova, Ol'ga. 2016. “Oficial'nyj istoričeskij narrativ kak element politiki iděntičnosti v Rossii: ot 1990-ch k 2010-m godam”. *Polis. Političeskije issledovanija*, № 6. S. 147.

2 Tamtéž. C. 49.

2.2. Doktrína totálního následnictví (symbolická politika 2000–2005)

Symbolická politika se značně změnila s nástupem Vladimira Putina k moci. Za prvé nepatřil k žádnému z ideologických táborů 90. let, díky čemuž mohl používat strategii obou.

Za druhé příznivé ekonomické podmínky umožňovaly rozvoj bez radikálních reforem. Společenský konsensus byl založen na ekonomickém blahobytu, který byl vděčný za svůj vznik sovětskému ropnému a plynovému průmyslu. Podle Nikolaje Kuposova tento ekonomický kurz do značné míry určil rozvoj historické politiky, protože „je těžké se žít sovětským dědictvím <...> a zároveň ho odsuzovat“¹.

Za třetí Putin měl jiný pohled na dějiny než Jelcin a mohl si dovolit přisvojit některé z prvků hodnotového systému národně-komunistické opozice. Proto hned po nástupu do moci začal používat její rituály a symboly². Podle Fiony Hill a Clifforda Gaddyho Vladimir Putin velice dobře rozumí tomu, jak důležitá je historická politika pro spojení národa a vytvoření pozitivní představy o své společnosti. Stejní vědci píší, že „pro Putina je interpretace a reinterpretace dějin zásadní <...>. Váží si síly ‘použitelné minulosti’, aplikace dějin jako politického nástroje“³.

To se projevilo už v programovém článku „Rusko na přelomu století“, který Putin napsal v roce 1999, ještě když byl premiérem. V tomto článku se už projevily mnohé z představ o dějinách a budoucnosti Ruska, které se později odrážejí v jeho historické politice. Jeho pohled na sovětskou minulost je mnohem méně kategorický, než bylo běžné za Jelcina. V článku píše: „Byla by chyba nevidět a dokonce popírat nezpochybnitelné úspěchy oné doby. Ještě větší chybou by však bylo neuvědomit si, jak obrovskou cenu zaplatila společnost a lid za tento sociální experiment“⁴.

Hlavní tragédií 20. století je podle něho Říjnová revoluce. Byl to mezník, který vedl k tomu, že „Ti, kteří nesouhlasili s ideologií a politikou vlády, byli vystaveni různým perzekucím, dokonce i přímým represím“⁵. Jméno Stalina v článku ani jednou nezazní. Takový pohled na stalinismus byl podle Marie Ferretti typický pro společnost 90. let. V tuto dobu

---

1 Kuposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 138.

2 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvjuščej elity i dilemmy rossijskoj iděničnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 69.

3 Hill, Fiona; Gaddy, Clifford. 2012. “Putin and the Uses of History.” *The National Interest*, no. 117. P. 22.

4 «Было бы ошибкой не видеть, а тем более отрицать несомненные достижения того времени. Но было бы еще большей ошибкой не сознавать той огромной цены, которую заплатили общество, народ в ходе этого социального эксперимента». Viz: Putin, Vladimir. 1999. „Rossija na rubeže tysjačelětij“. *Nězavisimaja gazeta* [online]. Děkabr' 1999. [cit. 05.05.2022]. Dostupně z: https://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html.

5 «Несогласные с идеологией и политикой власти подвергались различным преследованиям вплоть до прямых репрессий». Viz: Putin, Vladimir. 1999. „Rossija na rubeže tysjačelětij“. *Nězavisimaja gazeta* [online]. Děkabr' 1999. [cit. 05.05.2022]. Dostupně z: https://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html.

Říjnová revoluce vytlačuje paměť o represích a teroru, což svědčí o potřebě vytlačit šokující informaci, uvolněnou během perestrojky¹.

Proto hlavním úkolem Ruska do budoucna je podle Putina nedopustit žádné jiné otřesy a revoluce: “ Pouze fanatici nebo politické síly, jež se k Rusku staví zcela lhostejně a netečně, mohou vyzývat k další revoluci. Pod žádnými hesly (komunistickými, národně vlasteneckými či radikálně liberálními) by nedošlo k dalšímu prudkému ničení všeho možného, stát a lid to nevydrží”².

Je také důležité, že v článku Putin zmiňuje čtyři „tradiční hodnoty“, které jsou podle něho neměnnými součástmi ruských dějin a ruské mentality. Koncepce tradičních hodnot později bude klíčová pro symbolickou politiku jeho třetího funkčního období. Tyto hodnoty jsou:

- patriotismus;
- státně podporované vlastenectví („державность“);
- státnost;
- kolektivismus.

Ideologie „deržavnosti“, tj. nutnosti být velkou mocností na mezinárodní scéně, podle Nikolaje Kuposova značně ovlivnila politiku ve vztahu ke stalinismu. Autor píše, že snaha hrát důležitou roli v mezinárodním systému pobízela Rusko k zapojení do mezinárodní představy o dějinách. Toto je právě příčinou rehabilitace sovětské minulosti: „Koneckonců, je obtížné dosáhnout uznání, pokud navíc k málo účinné ekonomice máte také ‘temnou minulost’”³.

Prvním krokem směrem k přisvojení důležitých symbolů národně-komunistické opozice bylo schválení federálních konstitučních zákonů o státních symbolech v letech 2000–2001. Oficiálními státními symboly se staly:

- vlajka, kterou od roku 1991 používaly demokratické síly a která se vztahuje k říši Romanovců;
- znak s dvojhlavým orlem, také se vztahující k Romanovské říši;
- hymna se starou sovětskou melodií, ale novými slovy⁴.

---

1 Ferretti, Marija. 2002. “Rasstrojstvo pamjati: Rossija i stalinizm”. *Monitoring obščestvennogo mněnija*, № 5. S. 48.

2 «Только фанатики или глубоко равнодушные, безразличные к России, к народу политические силы в состоянии призывать к очередной революции. Под какими бы лозунгами — коммунистическими, национально-патриотическими или радикально-либеральными — ни развернулась бы очередная крутая ломка всего и вся, государство и народ ее не выдержат». Viz: Putin, Vladimir. 1999. „Rossija na rubeže tysjačletij“. *Nězavisimaja gazeta* [online]. Děkabr' 1999. [cit. 05.05.2022]. Dostupně z: https://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html.

3 Kuposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 139.

Putin přitom úspěšně vstupoval do koalic s liberálně-demokratickým táborem proti komunistům a s komunisty proti liberálně demokratickým silám¹. Jím vybrané symboly se vztahují k velmi odlišné minulosti a hodnotám, a proto podle názoru mnoha odborníků je možné tuto strategii označit za „doktrínu totálního následnictví“. V rámci této doktríny říšská, sovětská a demokratická minulost se představují jako stejné „veliké Rusko“ a rozdíly mezi nimi se zakrývají. Hlavní myšlenkou bylo to, že všechny „inkarnace“ tisíciletého Ruska měly silné postavení na mezinárodní scéně. Národní identita se tak stávala těsně spojená s mezinárodním vlivem (který Putin označil za „державность“).

Maria Ferretti takto popisuje tuto strategii:

„Jde o to ‘vynulovat’ minulost a vyrovnat vzpomínky, které jsou doposud bolestivé a rozdělující, což umožní tuto minulost ‘znormalizovat’ a zapomenout na ni pro posílení znovunalezeného národního souhlasu“².

Putin vyjádřil nový pohled na dějiny takto: „Opravdu si za sovětské období existence naší země nemáme na co vzpomínat kromě stalinských táborů a represí? <...> Pokud se dohodneme na tom, že není možné používat symboly předchozích epoch, včetně doby sovětské, pak musíme uznat, že celá generace našich spoluobčanů, našich matek a otců žila zbytečný, bezvýznamný život; že tato generace žila svůj život marně“³.

Taková politika byla docela efektivním nástrojem pro sjednocení elektorátu, protože historické události se do vládního narativu zařazovaly výběrově a bez kontextu, což umožňovalo používání všech nehledě na vznikající rozpory⁴. Podle výzkumníků z moskevského Carnegie centra tento narativ se lépe charakterizuje nikoli tím, o čem hovořil, ale tím, o čem mlčel. Zvláště o postavě Stalina se hovořilo pouze v kontextu jeho role generalissima, avšak nevyužívaly se informace o teroru a o okupaci východní a střední Evropy⁵.

---

4 Kuposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 139.

1 Miller, Aleksej. 2012. „Istoričeskaja politika v Rossii: novyj povorot?“ In: Miller, Aleksej, Lipman, Marija (eds.) 2012. *Istoričeskaja politika v XXI veke*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 331.

2 Feretti, Marija. 2004. „Obretěnnaja iděntičnosť: Novaja ‘oficial'naja istorija putinskoj Rossii’“. *Něprikosnovennyj zapas*, № 4 (36) [online]. 2004 [cit. 30.05.2022] Dostupně z: <https://magazines.gorky.media/nz/2004/4/obretennaya-identichnost-novaya-oficialnaya-istoriya-putinskoj-rossii.html>.

3 «Неужели за советский период существования нашей страны нам нечего вспомнить, кроме сталинских лагерей и репрессий? <...> Если мы согласимся с тем, что никак нельзя использовать символы предыдущих эпох, в том числе эпохи советской, то мы тогда должны признать, что целое поколение наших сограждан, наши матери и отцы прожили бесполезную, бессмысленную жизнь, что они прожили эту жизнь напрасно». Viz: „Vladimir Putin obratilsja k deputatam Gosdumy s zajavlenijem o gosudarstvennoj simvolike“. 2000. 1tv.ru [online]. 5 декабря 2000 (cit. 01.06.2022). Dostupně z: <https://www.1tv.ru/news/2000-12-05/284163-vladimir-putin-obratilsya-k-deputatam-gosdumy-s-zayavleniem-o-gosudarstvennoj-simvolike>.

4 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvujuščej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 70

5 Greene, Samuel A.; Lipman, Maria; Ryabov, Andrey. 2010. „Engaging history: the problems and politics of history in Russia“. In: Greene, Samuel A. (ed.). *Engaging history: the problems and politics of memory in Russia and the post-socialist space*. Moscow: Carnegie Moscow Center, 2010. P. 6.

Byla to účelová politická strategie:

“Zaujmout nějaké stanovisko by přece vyžadovalo identifikaci a obranu této pozice, což by umožnilo oponentům zároveň hájit vlastní pozici. Tím, že odmítal zaujmout stanovisko, stát efektivně zabíral celý politický prostor a nedával potenciální opozici žádnou šanci získat podporu”¹.

Hlavním problémem doktríny totálního následnictví bylo to, že nemohla skutečně vybudovat nový hodnotový systém, který by sjednotil společnost na základě kolektivních ideálů a principů. Nevyžadovala propracovávání minulosti a skutečného rozhodování, podle jakých principů a na základě jakých kritérií je určitá minulost odmítnutá a jiná je přijatá². I když byla užitečným nástrojem pro konsolidaci a dovolila si nastínit základ pro novou identitu postsovětské ruské společnosti, nezformulovala celní představu o kolektivní minulosti, přítomnosti a budoucnosti³. Místo národního narativu se ponechávala prázdnost⁴. Podle Alexeje Millera to byla velmi rozporuplná konstrukce, protože „se držela na pozici zamlčení problémů a odpovědnosti“⁵.

Podle mnoha odborníků se jedním z hlavních nástrojů nové symbolické politiky staly změny školních osnov dějin a mj. zavedení kontroly obsahu učebnic. Ačkoli v 90. letech už existovaly standardy pro učebnice dějin, kritériem ideologické součásti jejich obsahu byla „jasná představa autora o konceptuální příslušnosti konkrétní učebnice (například státně-patriotické, občansky-patriotické, liberální atd.)“⁶. Tj. různorodost možných interpretačních rámců dějin se vnímala jako přípustná.

S nástupem Putina k moci učebnice, patřící k „liberálnímu“ směru, začaly být aktivně kritizované. Důležitým mezníkem se stal konflikt kolem učebnice Igora Doluckého. Tuto učebnici zkritizoval 25. listopadu 2003 během rady Ministerstva vzdělávání ministr Vladimir Filippov. Následovaly dlouhé debaty v médiích, jichž se účastnili jak profesionální historikové, tak i široká veřejnost. Výsledkem bylo, že návrh Vladimira Filippova byl splněn a učebnice byla

1 Greene, Samuel A.; Lipman, Maria; Ryabov, Andrey. 2010. „Engaging history: the problems and politics of history in Russia“. In: Greene, Samuel A. (ed.). *Engaging history: the problems and politics of memory in Russia and the post-socialist space*. Moscow: Carnegie Moscow Center, 2010. P. 6.

2 Малинова, Ольга. 2013. Конструирование смыслов Исследование символической политики в современной России. Москва: РАН. ИНИОН. Центр социальных науч.-информ. исслед. Отдел полит. науки. ISBN 978-5-248-00671-7. С. 228.

3 Malinova, Olga. 2016. “Oficial'nyj istoričeskij narrativ kak element politiki idėntičnosti v Rossii: ot 1990-ch k 2010-m godam”. *Polis. Političeskije issledovanija*, № 6. S. 150.

4 Epple, Nikolaj. 2020. *Nėudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennyh prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje litėraturnoje obozrenije. S. 38.

5 Miller, Aleksej. 2012. „Istoričeskaja politika v Rossii: novyj povorot?“ In: Miller, Aleksej, Lipman, Marija (red.). 2012. *Istoričeskaja politika v XXI veke*. Moskva: Novoje litėraturnoje obozrenije. S. 331.

6 Svešnikov, Anton. 2004. „Bor'ba vokrug škol'nyh učebnikov istorii v postsovetskoj Rossii: osnovnye tendėncii i rezul'taty“. *Nėprikosnovennyj zapas*, №4 [online]. 2004 [cit. 12.05.2022]. Dostupně z: <https://magazines.gorky.media/nz/2004/4/borba-vokrug-shkolnyh-uchebnikov-istorii-v-postsovetskoj-rossii-osnovnye-tendenczii-i-rezultaty.html>.

odstraněna z federálního seznamu doporučené školní literatury. Důvodem byly „nepřesné nebo zaujaté výroky o ruských dějinách“¹, řekl zástupce ministra školství. V interview také uvedl:

„Nechtěl bych, aby se moje děti učily dějiny země z učebnice, ve které se celý vývoj Ruska ukazuje tak bolestivě a hystericky. Z učebnice jako by vyplývá, že v dějinách Ruska nebyl jediný světlý okamžik, nic dobrého“².

Bez přihlédnutí ke skutečnému obsahu učebnice je v tomto sporu důležité zejména to, že poprvé v postsovětském Rusku stát otevřeně zasáhl do činnosti vzdělávacích expertů a legislativně prosadil vlastní symbolickou politiku³.

Podle mnoha odborníků zlomovým bodem historické politiky se za Putina stala změna komemorace druhé světové války. Ačkoli Jelcin rozuměl významu tohoto symbolu a jeho role v kolektivní paměti národa, sama událost byla interpretována jako „symbol odvahy, patriotismu a obětavosti lidí, nikoli jako zásluha státu a sovětského režimu“⁴. Novým narativem o válce bylo to, že byla zdůrazněna právě její role v legitimizaci sovětského režimu. V něm „sovětský řád, zrozený během Říjnové revoluce, občanské války, nové ekonomické politiky, industrializace, kolektivizace a boje s ‘trídními nepřáteli’, dokázal svou sílu tím, že zajistil vítězství nad fašismem. Nepochybná velikost vítězství ospravedlňovala všechny ‘výlohy’ rozhodnutí, které se uskutečnilo v říjnu“⁵.

Toto umožnilo vytvořit pozitivní obraz národa a jeho role v dějinách⁶. Dina Čapajeva si však také všimá, že má taková představa o válce i ještě další funkce. Nazývá to „krycí mýtus“. Podle ní se mýtus o válce podařilo tak dobře ukotvit v historické politice, protože „skrývá“ Gulag:

„Tavící kotlík mýtu o válce je určen pro to, aby spojil společnost rozdělenou terorem proti společnému nepříteli <...>. Nepřátelský vpád umožnil legitimizaci teroru: reálný vnější

---

1 Kačurovskaja, Anna. 2004. “Učebniki popali v istoriju”. Kommersant' [online]. 12. januarja 2004 [cit. 12.05.2022]. Dostupně z: <https://www.kommersant.ru/doc/439713>.

2 Cit. podle: Svešnikov, Anton. 2004. „Bor'ba vokrug škol'nych učebnikov istorii v postsovetskoj Rossii: osnovnye tendencii i rezul'taty“. Nėprikosnovennyj zapas, №4 [online]. 2004 [cit. 12.05.2022]. Dostupně z: <https://magazines.gorky.media/nz/2004/4/borba-vokrug-shkolnyh-uchebnikov-istorii-v-postsovetskoj-rossii-osnovnye-tendenczii-i-rezultaty.html>.

3 Svešnikov, Anton. 2004. „Bor'ba vokrug škol'nych učebnikov istorii v postsovetskoj Rossii: osnovnye tendencii i rezul'taty“. Nėprikosnovennyj zapas, №4 [online]. 2004 [cit. 12.05.2022]. Dostupně z: <https://magazines.gorky.media/nz/2004/4/borba-vokrug-shkolnyh-uchebnikov-istorii-v-postsovetskoj-rossii-osnovnye-tendenczii-i-rezultaty.html>.

4 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvujuščej elity i dilemmy rossijskoj idėntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 100.

5 Tamtéž. S. 88.

6 Ferretti, Maria. 2006. „La memoria spezzata. La Russia e la guerra. Italia contemporanea“, n. 245 P. 527.

protivník mohl retrospektivně ospravedlnit represe tím, že se představovaly jako preventivní boj proti agresi“¹.

Podle ní hlavními funkcemi „krycího mytu“ v putinovském Rusku jsou:

- přesvědčovat občany, že Gulag je jenom nepatrná epizoda na pozadí vítězství ve válce²;
- představovat „cizí“ fašismus jako absolutní zlo, oproti kterému zločiny Stalina jsou ordinárními událostmi, charakteristickými pro mnohé země této doby³.

Koncepce „krycího mytu“ je jedním z možných vysvětlení toho, proč zároveň se zvětšením role druhé světové války v ruské symbolické politice roste popularita Stalina: „Čím více je status válečných událostí, symbolicky organizovaných tak, aby vedly ke nevyhnutelnému vítězství, tím více se potlačuje paměť o represích“, což potvrzují průzkumy společenského mínění⁴.

Takový narativ ale nevyhovoval bývalým sovětským republikám a satelitům, zejména pobaltským zemím, v jejichž symbolické politice druhá světová válka hrála velmi odlišnou roli. Za prvé vymezení vlastního pohledu na dějiny bylo důležitým bodem v budování nové, nezávislé identity⁵. Za druhé představa o fašismu jako o absolutním zlu neodpovídala jejich zkušenostem. V mnoha případech během války tyto národy „byly rozštěpené mezi dvěma válčícími tábory“, kvůli čemuž pro mnohé z nich to vypadalo jako „vnucená občanská válka“⁶. Estonsko, Lotyšsko a Litva zvolily skoro jedinou cestu ke sjednocení této různorodé paměti: uznaly a označily Rusko za okupační sílu a o sobě uvažovaly jako o obětech dvou totalitních režimů, z nichž každý byl do stejné míry cizí místním zájmům⁷. To, co se v rámci ruského válečného mýtu označuje a vnímá jako „osvobození Evropy“, je v těchto zemích vnímáno jako začátek nové okupace.

Důležité ale je, že v tuto dobu protizápadní rétorika ještě nehraje velkou roli v historické politice Ruska. Podle Nikolaje Kuposova v dominujícím narativu Západ zůstával pro lidi vzorem kvalitního života a blahobytu, a proto myšlenka absolutní odlišnosti od něho nemohla být přijata. Toto určuje i představení o stalinismu jen jako o typickém případě triadické minulosti, který nemá žádných zvláštností a nezaslouží další zkoumání.

„Na sovětský případ se pohlíží jako na variaci společného procesu modernizace. Odlišuje se jenom jménem. Jinak čím více bude podobat ostatním, tím lépe <...>. Na rozdíl od textů

---

1 Chapajeva, Dina. 2007. *Gotičeskoje obščestvo: morfologija košmara*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 86.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

4 Tamtéž.

5 Kas'janov, Georgij. 2009. „Golodomor i stroitěl'stvo nacii“. *Pro et contra*. № 3–4 (46). S. 39.

6 Kurilla, Ivan. 2022. *Bitva za prošloje. Kak politika menjaet istoriju*. Moskva: Al'pina Pablišer. S. 138.

7 Tamtéž.

radikálních nacionalistů v projevech vládních úředníků se teror neodsuzuje, ale marginalizuje se a normalizuje se. Všechno bylo stejně jako u ostatních, možná jenom těžší¹.

Proto Putin často porovnává stalinismus s evropskou kolonizací:

„Ale taková byla realita té doby, stejně jako byla realitou koloniální politika poměrně velkého počtu evropských zemí <...> Takže podle mého názoru jsou to projevy vývoje evropské civilizace, a to byly, opakují, skutečnosti té doby“².

S nástupem Putina k moci se historická politika ruského státu značně změnila. Jednou z nejdůležitějších hodnot, o které mluvil od začátku, se stala „državnost“, tj. touha po „ztracené velikosti“ na mezinárodní scéně a snaha vrátit bývalé postavení. Tato snaha silně ovlivnila historickou politiku vůči stalinismu. Jejím účelem v tuto dobu bylo „zabudovat“ své dějiny do evropského narativu. Stalinismus se přímo zbavoval svých unikátních rysů a stával se jen etapou na univerzální cestě k modernizaci.

Strategii putinovské historické politiky této doby výzkumníci označují za „doktrínu totálního následnictví“, v jejímž rámci stalinistický teror je „vyvážen“ vítězstvím ve druhé světové válce. Pozitivní stránky dějin z různých epoch jsou používány bez kontextu, což umožní vytvořit představu o „tisíciletém velkém Rusku“, které zůstávalo jak za Romanovci, tak za bolševiky. Tato strategie je efektivní pro konsolidaci elektorátu, ale postrádá skutečné propracování minulosti.

Hlavním historickým symbolem se v této fázi stává druhá světová válka. Je to hlavní opora oficiálního narativu o dějinách. Podle Diny Čapajevové jednou z funkcí obnoveného válečného mytu je „zakrytí“ paměti o Gulagu a přidání smyslu bezúčelným obětem teroru. Kvůli tomu, že klíčovým rysem stalinistického teroru byla deklarativní efektivita, potřeba „vykupitelského narativu“ (jak ho označuje Dominic LaCapra) vždy byla ve společnosti velmi vysoká. Doktrína Putina mimo jiné nabízela nový vykupitelský narativ, ve kterém jako „ospravedlnění“ sloužilo vítězství ve druhé světové válce. Jak podotkla Marie Ferretti, v mnoha aspektech následoval znění narativu Brežněvovy doby³.

V těchto letech se zároveň vyostřily konflikty paměti s bývalými sovětskými satelity, zejména s Pobaltskými zeměmi. V nich se rozvíjela zcela odlišná historická politika a

---

1 Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 146.

2 «Но таковы были реалии того времени, так же как реалией была колониальная политика достаточно большого количества стран Европы <...> Так что это всё проявления, на мой взгляд, развития европейской цивилизации, и таковы были, повторяю, реалии того времени». Viz: Putin, Vladimir. 2005. “Intěrv’ju germanskim telekanalam ARD i CDF”. Kremlin.ru [online] 5. mája 2005 [cit. 20.05.2022]. Dostupné z: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22948>.

3 Ferretti, Maria. 2006. „La memoria spezzata. La Russia e la guerra“. *Italia contemporanea*, m 245, dicembre 2006. P. 527.

interpretace vůči vítězství ve druhé světové válce. V následující době právě tento konflikt paměti značně ovlivnil formování nového historického narativu v putinovském Rusku.

2.3. Přejchod k autokratismu (2005–2012)

Na začátku Putinova druhého prezidentského období v historické politice nastala značná změna, která znamenala náhlý rozchod s politikou Jelcina vůči sovětské minulosti. Přelomovým bodem se stal proslov před Federálním shromážděním v roce 2005, ve kterém Putin prohlásil, že „krach Sovětského svazu byl největší geopolitickou katastrofou 20. století“¹. Jedním z účelů tohoto vyjádření bylo vytvořit negativní obraz „radikalismu“ a „rozkladu“ 90. let, kdy „byly znehodnoceny úspory občanů a zničeny staré ideály“². S tímto negativním obrazem porovnával blahobytnou současnost.

V tomtéž roce v rozhovoru s německými novinami svou myšlenku podrobně vysvětlil:

„Podle mého názoru je problém v tom, že jsme vylili s vaničkou i dítě. Zbavení se diktatury nemusí být nutně doprovázeno rozpadem státu. Co se týče té tragédie, o které jsem mluvil, je zřejmé. Představte si, že jednoho krásného dne se lidé probudili a zjistili, že nežijí od tohoto dne ve společném státě, ale ocitli se za hranicemi Ruské federace, i když vždy sami sebe identifikovali jako součást ruského lidu <...> Víte, jak se u nás říká: ti, kteří nelitují o rozpadu Sovětského svazu, nemají srdce, a ti, kdo ho chtějí vrátit, nemají hlavu“³.

Ale sovětská minulost se „rehabitovala“ jen velmi výběrově, především jako „dějiny velikého státu, kterému se nehledě na všechny potíže podařilo projít modernizací (ačkoli neúplně dokonalou) a stát se vědoucím hráčem světové politiky“⁴. Stalinismus a teror se přitom skrývaly a nebyly používány v oficiálním narativu, stejně jako pakt Ribbentrop–Molotov a role Rudé armády v poválečné Evropě⁵.

Ale i částečná rehabilitace vedla k postupné legitimizaci jiné představy o stalinismu, již sdíleli představitelé národně-komunistické opozice. Ti neustále vyžadovaly zařazení postavy Stalina do pamětního oslavného chorálu Velké vlastenecké války: přejmenovat město Volgograd

---

1 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvujučej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 72.

2 Putin, Vladimir. 2005. „Poslanije Feděral'nomu Sobraniju Rossijskoj Feděracii“. Kremlin.ru [online] 25. aprēlja 2005 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931#sel=9:1:0,9:1:0>. Viz taky: Malinova, Ol'ga. 2011. „Těma prošlogo v ritorike preziděntov Rossii“. *Pro et contra*, № 3–4. S. 112.

3 «На мой взгляд, мы вместе с водой и ребенка выплеснули – вот в чем проблема. Освобождение от диктатуры необязательно должно было сопровождаться развалом государства. Что касается трагедии, о которой я сказал, то она очевидна. Представьте себе, что в один прекрасный момент люди проснулись и узнали, что они с этого дня, оказывается, живут не в общем государстве, а оказались за границами Российской Федерации, хотя всегда идентифицировали себя как часть русского народа <...>. Знаете, у нас говорят: те, кто не жалеет о крушении Советского Союза, у того нет сердца, а кто хочет вернуть его обратно – у того нет головы». Viz: Putin, Vladimir. 2005. „Intěrv'ju germanskim tēlekanalam ARD i CDF“. Kremlin.ru [online] 5. maja 2005 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22948>.

4 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvujučej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 73

5 Tamtéž.

znovu na Stalingrad a nosit portréty generalissima na vojenské přehlídky 9. května¹. Pozice vlády a osobně Putina je ale vůči této otázce vyhýbavá: na jedné straně nepřijal žádnou z nabídek opozičního tábora, na druhé straně rád hovoří na toto téma a vyjádřuje pochopení vůči těm, komu na něm záleží². Téma stalinismu je doposud těžké a rozdělující, nepatří do „použitelné minulosti“ a je těžce zařaditelné do narativu o tisíciletém velikém Rusku, protože je v rozporu s demokratickými hodnotami, kterých se vláda oficiálně drží³.

Změny v symbolické politice jsou těsně spojené s autoritářským obratem v politice Ruska. Po teroristickém útoku ve městě Beslan v září 2004 se politický systém začal měnit: posílila se moc prezidenta, byla potlačena nezávislá média a zmenšila se pravomoc regionálních politiků⁴. V ratingu Freedom House a některých jiných status Ruska v roce 2007 klesl z nedokonalé demokracie na zjevnou autokracii⁵. Pro symbolickou politiku to znamenalo, že „politické vedení nesnaží se vytvořit struktury, pomocí kterých by bylo možné odrážet a reprezentovat různorodé a občas protichůdné přesvědčení, loajality a záměry občanů“⁶. Proto názory na dějiny, odlišné od oficiálního, se postupně vytlačovaly.

Na tomto pozadí se ještě přiostrňují „války paměti“ s jinými státy východní Evropy. V květnu 2005 prezidenti Estonska, Litvy a Lotyšska odmítli pozvání na vojenskou přehlídku na Den vítězství⁷. V lednu 2006 Parlamentní shromáždění Rady Evropy schválilo rezoluci o „nutnosti mezinárodního odsouzení zločinů totalitních komunistických režimů“, což vyvolalo vlnu hlasitých nesouhlasů ze strany ruských politiků a médií⁸. V roce 2007 v Estonsku byl pomník „sovětským vojákům-osvoboditelům“ přemístěn z centra hlavního města Tallinu do prostor vojenského hřbitova, což vyvolalo „válku monumentů“⁹. Nacionalistická opozice uvnitř Ruska žádala o ustanovení vlastní legislativy, která by zakazovala „urážení a snižování velikosti ruského vítězství“¹⁰. Prováděly se kampaně jako blokáda estonského velvyslanectví a embargo na lotyšské šproty (rybičky v konzervách)¹¹.

---

1 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvujuščeje elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 124.

2 Tamtéž. S. 125.

3 Tamtéž. S. 126.

4 Gill, Graeme. 2006. „A new turn to authoritarian Rule in Russia?“. *Democratization*, 13:1. P. 58.

5 Golosov, Grigorij V. 2011. „Russia's Regional Legislative Elections, 2003–2007: Authoritarianism Incorporated.“ *Europe-Asia Studies*, 63 (3). P. 397.

6 Makoli, Meri. 2011. „Istoričeskaja pamjat' o obščestvo sograždan“. *Pro et Contra*, № 1–2 (51). S. 142.

7 Miller, Aleksej. 2012. „Istoričeskaja politika v Rossii: novyj povorot?“ In: Miller, Aleksej, Lipman, Marija (red.). 2012. *Istoričeskaja politika v XXI veke*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 332.

8 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvujuščeje elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 122.

9 Podrobněji viz: Brüggemann, Karsten; Kasekamp, Andres. 2008. „The Politics of History and the ‘War of Monuments’ in Estonia“. *Nationalities Papers*, 36. Pp. 425–448.

10 Koposov, Nikolay. 2021. „The 2014 Russian Memory Law in European Context.“ In: Weiss-Wendt, Anton; Adler, Nanci (eds). 2021. *The Future of The Soviet Past*. Bloomington: Indiana University Press. P. 194.

11 Miller, Aleksej. 2012. „Istoričeskaja politika v Rossii: novyj povorot?“ In: Miller, Aleksej, Lipman, Marija (red.). 2012. *Istoričeskaja politika v XXI veke*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 334.

V roce 2009 pod tlakem zákonodárců z východní Evropy byly schváleny dva zákony. Jde o rezoluci Evropského parlamentu „O evropském vědomí a totalitarismu“ a rezoluci Parlamentního shromáždění Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě „Sjednocení rozdělené Evropy: posílení lidských práv a občanských svobod v regionu a odpovědnosti OBSE ve 21. století“¹. Obě rezoluce položily rovnítko mezi stalinismem a nacismem a obvinily oba režimy z rozpoutání války v Evropě a zločinů proti lidskosti.

Taková politika byla ruským státem vnímaná jako ohrožující, protože „zpochybňovala sebevědomí, prestiž a mezinárodní status Ruska“². Byla v sázce otázka polohy Ruska jako evropského státu a jako velmoci³. Během přípravy a po Dni vítězství 2005 se Putin aktivně vyjadřoval k této otázce a znovu zazněl „krycí mýtus“ války:

„Ano, Stalin byl rozhodně tyran, mnozí ho označují za zločince. Ale nebyl nacist! A nebyla to sovětská vojska, která 22. června 1941 překročila hranice Německa, ale naopak. Na to v první řadě nesmíme zapomenout“⁴.

Do určité míry se právě jako reakce na posunutí v symbolické politice východní Evropy v Rusku formuluje „obránná“ historická politika, která je soustředěna na odpovědi vnějším a vnitřním „nepřátelům“⁵. Pokusy změnit východoevropský historický narativ vedly k tomu, že v ruském narativu zločiny Rudé armády na okupovaných zemích během a po válce začaly být nejen vytlačovány z kolektivní paměti, ale i ospravedlňovány⁶. Přiznání teroru uvnitř Ruska a mezinárodních zločinů (jako katyňský masakr) už nebylo pro režim tak problematické. Ale přiznání odpovědnosti za rozpoutání války a revize role Rudé armády v osvobození Evropy ohrožovaly jeho legitimitu. Proto oficiální odpovědi ruského ministerstva zahraničních věcí zůstávalo naléhání „nedopustit zkreslení dějin“⁷.

Obraty v historické politice byly také těsně spojené se stupňujícím se napětím ve vztazích s USA a západní Evropou. V listopadu 2005 v Ukrajině začala Oranžová revoluce, která posílila protizápadní nálady uvnitř ruské elity. Kvůli tomu, že Rusko se aktivně snažilo ovlivnit výsledek

1 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvjuščej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 122.

2 Torbakov, Igor'. 2012. „Něpredskazujemoe' ili 'něopredělennoje' prošloje? Meždunarodnye otnošenija i rossijskaja istoričeskaja politika“. In: Malinova, Ol'ga (red). *Simvoličeskaja politika. Vyp. 1: Konstruirovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs*. Moskva: RAN. INION. S. 94.

3 Tamtéž.

4 «Да, Сталин, безусловно, был тираном, многие называют его преступником. Но он ведь не был нацистом! И не советские войска 22 июня 1941 года перешли границу Германии, а совсем наоборот. Вот этого в первую очередь нельзя забывать». Viz: Putin, Vladimir. 2005. “Sovmestnoje intěrv'ju s Feděral'nym kanclerom FRG Gerchardom Šrjoděrom gazetě 'Bil'd'”. Kremlin.ru [online]. 7 мая 2005 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22950>.

5 Epple, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennyh prestuplenijach v Rossii i drugih stranach*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 42.

6 Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvjuščej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 116.

7 Kurilla, Ivan. 2022. *Bitva za prošloje. Kak politika menjaet istoriju*. Moskva: Al'pina Pablišer. S. 145.

voleb, revoluce byla vnímána jako útok na samé Rusko ze strany Západu. Panoval strach, že revoluce se rozšíří po celém SNS a že osud Ukrajiny čeká i Rusko¹. Jak píše Graeme P. Herd,

„Myšlenka revolucí podporovaných Západem je tak silná, že začala formovat zahraniční a bezpečnostní politiku Ruské federace < ... > Takzvaná imunizace proti oranžovému viru může být zajištěna pouze přijetím běloruského autoritářského modelu, prostřednictvím zvýšení požadavků“².

Vrcholem napětí ve vztazích se Západem se staly roky 2007–2008, když Putin pronesl významný projev v Mnichově, začala válka v Gruzii, konflikt kolem umístění prvků americké protiraketové obrany v zemích střední Evropy a plány na rozšíření NATO na východ s přijetím Ukrajiny a Gruzie³. V této době základem národního narativu se stává resentment (tj. to, že Rusko trvá na dosažení mezinárodně uznávaného statusu „velmoci“). Ten je těsně spojen s protizápadními myšlenkami a představě o Západu jako o protikladu Ruska. Ilja Jablov, specialista na konspirační teorii, se domnívá, že myšlenka západního spiknutí proti Rusku se právě v této době stala velmi populární u ruské elity:

„Strach ze spiknutí proti Rusku je založen na myšlence, že nemůže být jako vyspělé evropské státy, protože je lepší, duchovnějši a bohatší než Západ, ale Západ se s tím nedokáže smířit a dělá vše pro to, aby ji zničil. Takový pohled — v podstatě klasický projev „zvláštního směru“ — umožňuje tvořit základ ruské národní identity na protizápadních idejích“⁴.

Vítězství nad fašismem je velice důležité pro takovouto identitu, protože „Tato událost má obrovský symbolický potenciál reprezentovat Nás jako rovnocenné a dokonce i v některých ohledech morálně nadřazené tzv. Významnému Jinému, tradičně nazývanému ‘Západ’“⁵. Kult války, kromě toho, „Kult války zahrnoval jako jednu ze svých hlavních složek představu o jaltském poválečném politickém zřízení, které legitimizuje Putinovy neoimperiální ambice a současně nutí většinu východoevropských zemí odmítat ‘novou ruskou ideologii’“⁶.

---

1 Miller, Aleksej. 2012. „Istoričeskaja politika v Rossii: novyj povorot?“ In: Miller, Aleksej, Lipman, Marija (red.). 2012. *Istoričeskaja politika v XXI veke*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 333.

2 Herd, Graeme P. 2005. “Russia and the ‘Orange Revolution’: Response, Rhetoric, Reality?” *Connections*, Vol. 4, No. 2. P. 15.

3 Miller, Aleksej. 2012. „Istoričeskaja politika v Rossii: novyj povorot?“ In: Miller, Aleksej, Lipman, Marija (red.). 2012. *Istoričeskaja politika v XXI veke*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 333.

4 Yablokov, Ilya. 2018. *Fortress Russia: conspiracy theories in post-Soviet Russia*. Cambridge: John Wiley & Sons, Inc.; Polity. P.

5 Malinova, Ol'ga. 2015. „Velikaja otěčestvennaja vojna kak simvoličeskij resurs: evoljucija otobraženija v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg“. *Rossija i sovremennij mir*, 2 (87). S. 14.

6 Koposov, Nikolay. 2021. „The 2014 Russian Memory Law in European Context“. In: Weiss-Wendt, Anton; Adler, Nanci (eds). 2021. *The Future of The Soviet Past*. Bloomington: Indiana University Press. P. 193–209. ISBN 978-0-253-05761-7.

Dmitrij Medveděv, který nastoupil k moci v roce 2008, zdánlivě změnil směr historické politiky. Ve svém programovém článku „Rusko, do toho!“ podtrhuje, že je nutné ponaučit se z minulosti:

“Impozantní výsledky dvou největších modernizací v historii země – petrovské (imperiální) a sovětské – jsou nahrazeny devastací, ponížením a zničením milionů našich krajanů. Nemůžeme soudit naše předky. Nesmíme ale připustit, že zachování lidského života nebylo, mírně řečeno, v těch letech pro stát prioritou. Bohužel je to fakt. Dnes poprvé v naší historii máme šanci dokázat sobě i celému světu, že se Rusko může vyvíjet demokratickou cestou. Že přechod země na další, vyšší stupeň civilizace je možný. A že bude realizován nenásilnými metodami“¹.

Kromě toho jednoznačně ohodnotil stalinismus, čemuž se dlouho vyhýbal Putin. Krátce před Dnem vítězství řekl v rozhovoru s novináři:

“Stalin spáchal mnoho zločinů proti svému lidu. Přestože pod jeho vedením země dosáhla úspěchů, to, co bylo učiněno ve vztahu k vlastnímu lidu, nelze odpustit <...> Lidé, kteří mají Stalina rádi nebo ho nenávidí, mají právo na svůj názor. Problémem ovšem je, že tento druh osobního hodnocení by neměl mít vliv na veřejné hodnocení”².

Ještě jednou odpovědí na historickou politiku bývalých satelitů Sovětského svazu byla za Medveděva myšlenka vytvoření „koalice paměti“ se Západem proti východoevropským „nepřátelům“ a jejich „omlouvám nacismu“. Ale pro vytvoření takové koalice byla také potřebná revize stalinistického válečného mýtu a zařazení do něj důležitých bodů západoevropské paměti, zejména holocaustu, jenž v ruské kolektivní paměti měl velmi malé místo³. Kvůli těmto složitostem memoriální zákon podle západoevropského vzorku nebyl schválen Státní dumou⁴.

---

1 «Впечатляющие показатели двух величайших в истории страны модернизаций – петровской (имперской) и советской – оплачены разорением, унижением и уничтожением миллионов наших соотечественников. Не нам судить наших предков. Но нельзя не признать, что сохранение человеческой жизни не было, мягко скажем, в те годы для государства приоритетом. К сожалению, это факт. Сегодня впервые в нашей истории у нас есть шанс доказать самим себе и всему миру, что Россия может развиваться по демократическому пути. Что переход страны на следующую, более высокую ступень цивилизации возможен. И что он будет осуществлён ненасильственными методами». Viz: Медведев, Дмитрий. 2010. «Интервью газете Известия». Kremlin.ru [online]. 7 мая 2010 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/7659>.

2 «Сталин совершил массу преступлений против своего народа. И несмотря на то, что под его руководством страна добивалась успехов, то, что было сделано в отношении собственного народа, не может быть прощено <...> Люди, которые любят Сталина или ненавидят Сталина, имеют право на свою точку зрения. Другой вопрос, что такого рода личные оценки не должны влиять на государственные оценки». Viz: Медведев, Дмитрий. 2010. «Интервью газете Известия». Kremlin.ru [online]. 7 мая 2010 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/7659>.

3 Koposov, Nikolay. 2021. „The 2014 Russian Memory Law in European Context.” In: Weiss-Wendt, Anton; Adler, Nanci (eds). 2021. *The Future of The Soviet Past*. Bloomington: Indiana University Press. P. 204.

4 Koposov, Nikolay. 2021. „The 2014 Russian Memory Law in European Context.” In: Weiss-Wendt, Anton; Adler, Nanci (eds). 2021. *The Future of The Soviet Past*. Bloomington: Indiana University Press. P. 204.

Takže prakticky historická politika Medveděva se podobala putinovské. V květnu 2009 dokonce podepsal nařízení pro založení Komise pro odpor pokusům falšování dějin na úkor zájmů Ruska“, která existovala až do února 2012. Byl to důležitý symbolický akt, i když práce komise nepřinesla mnoho výsledků¹.

Jedním z nejvlivnějších jejích členů byla Natalija Naročnická, v tu dobu poslankyně Statní Dumy a veřejná postava. Nabídla vlastní koncepci historické politiky, která ovlivnila politiku státní. Hlavním rysem jejího narativu bylo přesvědčení, že existuje tajemný plán Západu na revize a zničení paměti o „veliké minulosti“ Ruska²:

„Zničení ruské velmoci ve všech jejích duchovních a geopolitických definicích, odstranění materiální síly, která je rovnocenná síle celého Západu, a ruské, vždy nezávislé historické osobnosti s vlastním hledáním univerzálního smyslu bytí <...> Pod rouškou rozloučení s totalitarismem není rozdrvena sovětská, ale ruská historie“³.

Tento pohled na historickou politiku z perspektivy spiknutí pomáhá Naročnické překonat společenský rozkol vůči vztahu k tragické minulosti a přispívá, byť rétoricky, ke sjednocení Rusů kolem určitých společných hodnot⁴. Fakticky následuje doktrínu totálního následnictví, jenže tam dodává postavu vnějšího nepřítele. Již v následující fázi její strategie bude opakována na státní úrovni, když během setkání prezidenta s Radou pro mezinárodní vztahy zazněla myšlenka o nutnosti „čelit současným konfrontačním tendencím“ a vybudovat „systém, který zabráni interpretacím, které zkreslují historickou minulost“⁵.

Od druhého prezidentského období Vladimira Putina došlo k rozhodujícímu rozchodu s předchozí historickou politikou. Začíná selektivní rehabilitace sovětské minulosti. Sovětský teror je ale na oficiální úrovni pořád odsouzený. Koalice nacionalistů a komunistů aktivně prosazuje větší roli Stalina v rituálech paměti (jako slavení Dne Vítězství), spojených s vítězstvím, ale vláda se vyhýbá přímé podpoře těchto názorů. Mezi mocenskou elitou existují různá mínění ohledně paměti o stalinismu, ale Rusko si nemůže dovolit otevřeně zařadit Stalina do heroického narativu kvůli rizikům, spojeným se svou polohou v mezinárodní politice.

---

1 Malinova, Ol'ga. 2015. „Velikaja otěčestvennaja vojna kak simvoličeskij resurs: evolucija otobraženija v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg“. *Rossija i sovremennij mir*, 2 (87). S. 23.

2 Yablokov, Ilya. 2018. *Fortress Russia: conspiracy theories in post-Soviet Russia*. Cambridge: John Wiley & Sons, Inc.; Polity. P. 38.

3 «Уничтожение российского великодержавия во всех его духовных и геополитических определениях, устранение равновеликой всему совокупному Западу материальной силы и русской, всегда самостоятельной исторической личности с собственным поиском универсального смысла вселенского бытия <...> Под видом прощания с тоталитаризмом сокрушена не советская — русская история». Viz: Naročnickaja, Natalija. 2013. *Russkij kod razvitija*. Moskva: Knižnyj mir. S. 11.

4 Yablokov, Ilya. 2018. *Fortress Russia: conspiracy theories in post-Soviet Russia*. Cambridge: John Wiley & Sons, Inc.; Polity. P. 40.

5 Putin, Vladimir. “Zasedanije Soveta po mežnacional'nym otnošenijam”. Kremlin.ru [online]. 19 fevralja 2013. [cit. 05.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/page/499>.

V samotném Rusku dochází k postupným změnám politického systému a přechodu k autokratickému týmu vládnutí, což také ovlivní historickou politiku. Pokračuje konflikt s Pobaltskými a východoevropskými zeměmi ohledně paměti o druhé světové válce a poválečné okupaci. Na evropské úrovni byla přijata řada zákonů, které porovnávají stalinismus a nacismus, což vyvolává ostrou reakci ruské elity. Změny ve východoevropské historické politice se vnímají jako nebezpečné, protože diskreditují ruský mýtus o válce, který se stal důležitým základem legitimacy Putinova režimu a jeho nároku na vedoucí roli na světové scéně.

Válečný mýtus se stává obzvlášť důležitým v kontextu vztahů se Západem. Oranžová revoluce na Ukrajině, válka v Gruzii a vstup nových zemí do NATO vyvolávají růst protizápadních nálad. Stát hledá v minulosti podporu, aby dokázal svou morální převahu nad Evropou a Amerikou a legitimizoval vlastní velmocenské ambice. Po nástupu k moci Medveděv zvolil jinou rétoriku, která byla zaměřená na budoucnost, ideály svobody a odsouzení stalinismu. Pokusil se pomocí svých spojenců vytvořit koalici, založenou na společné historické politice se západní Evropou, což se ale nestalo, protože to vyžadovalo příliš radikální revize válečného mytu. Zároveň se aktivuje nacionalistický protizápadní narativ a jednou z jeho mluvčích se stala Natalija Naročnická. Snaží se umírnit konflikt mezi různými odlišnými představami o dějinách, existujícími v paměti odlišných skupin, apelem na vnějšího nepřítele – Západ. Tato strategie v příští fázi bude využívána i státem.

2.4. Restalinizace: symbolická politika po roce 2012

Během voleb do Státní dumy v roce 2011 byly zaznamenány četné falzifikace, což způsobilo masové protesty. Mimoparlamentní opozice se poprvé sjednotila kolem požadavku revize výsledků a provádění nových čestných voleb. Podle Olgy Malinové protesty v letech 2011–2012 byly vnímané jako skutečná hrozba existující hegemonie, což vedlo ke změnám v historické politice¹. Doktrína totalitního následnictví a křehká konsolidace už nebyly dostačující a bylo nutné mobilizovat „většinu“ proti opoziční „menšině“². Proto historická politika se stala jedním z klíčových témat prezidentské volební kampaně 2012.

Jedním z jejích klíčových nástrojů se stala série článků, publikovaných pod jménem Vladimira Putina. Již v nich se projevil budoucí změny v státní symbolické politice. Velmi důležitou roli tam hrála myšlenka západního spiknutí proti Rusku a obraz vnitřních nepřátel (kteří byli mimo jiné obviněni z kolaborace se Západem za účelem rozkladu Sovětského svazu)³.

Důležitou změnou se stalo přivlastnění rétoriky, používané ruskými nacionalistickými hnutími, což poskytlo nacionalistickému diskurzu určité výhody v symbolickém boji a částečně legitimizovalo nacionalistický pohled na sovětskou minulost, včetně pozitivního postoje vůči Stalinovi jako „silnému vůdci“⁴.

O tématu nacionalismu se explicitně mluví v článku „Rusko: národní otázka“. Rozpad Sovětského svazu se v něm interpretuje jako „ve své podstatě, z hlediska historie, [zánik] velkého Ruska, jehož základy vznikly ještě v XVIII. století“⁵ a zobrazuje se jako katastrofa i kvůli tomu, že se stal příčinou „národních a migračních problémů“⁶. Kromě toho objevuje se obraz vnějších nepřátel, kteří ohrožují samotný ruský lid:

“Páteří a pevným základem této jedinečné civilizace je ruský národ, ruská kultura. A právě tento základ se budou různí provokatéři a naši protivníci snažit všemožně z Ruska vykořenit — pod zcela lživými hovory o právu Rusů na sebeurčení, o čistotě rasy, o nutnosti

---

1 Malinova, Ol'ga. 2016. “Oficial'nyj istoričeskij narrativ kak element politiki iděntičnosti v Rossii: ot 1990-ch k 2010-m godam”. *Polis. Političeskije issledovanija*, № 6. S. 152.

2 Malinova, Ol'ga. 2012. „Simvoličeskoje jedinstvo nacii? Repräsentacija makropolitičeskogo soobščestva v predvybornoj ritorike Vladimira Putina“. *Pro et Contra*, T. 16. № 3. S. 78.

3 Putin, Vladimir. 2012. “Rossija sosredotačivajetsja — vyzovy, na kotorye my dolžny otvetit’”. *Izvestija* [online]. 16. januarja 2012 [cit. 16.05.2022]. Dostupně z: <https://iz.ru/news/511884>.

4 Malinova, Ol'ga. 2013. *Konstruirovanije smyslov Issledovanije simvoličeskoj politiki v sovremennoj Rossii*. Moskva: RAN. INION. Centr social'nych nauč.-inform. issled. Otděl polit. nauki. S. 199.

5 «по сути, исторически — [разрушение] большой России, сложившейся в своей основе еще в XVIII веке». Viz: Putin, Vladimir. 2012. “Rossija: nacional'nyj vopros”. *Nězavisimaja gazeta* [online]. 23. januarja 2012 [cit. 16.05.2022]. Dostupně z: https://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html.

6 Tamtéž.

dokončit záležitost z roku 1991 a definitivně zničit impérium, utlačující ruský lid'. A tím v konečném důsledku donutit lidi, aby vlastními silami ničili svou vlast"¹.

Vznik obrazu vnitřních oponentů, s nímž lze polemizovat, byl sám o sobě nový v rétorice státu. Předtím oficiálně se prezentovalo, že vláda má absolutní podporu. Olga Malinová se domnívá, že „vzhledem k ožehavosti tématu šlo o riskantní krok, kterým se pravděpodobně rozhodli rozdělit řady demonstrantů“². Jak ve svém článku poznamenávají Paul Chaisty a Stephen Whitefield, potřeba takové změny byla také způsobena skutečností, že Putinův politický úspěch, založený na „jeho relativní centristické a modernizační pozici“ a využívání sovětské minulosti ne v etnonacionalistickém nebo protizápadním duchu oslábl kvůli světové finanční krizi³. Protesty v roce 2012 „podporovali nejen <...> stoupenci politické demokracie západního typu, ale také nacionalisté, kteří odmítali západní cestu politické a ekonomické transformace“⁴, proto se vláda snažila získat jejich podporu. Článek „Rusko: národní otázka“ vyvolal silnou reakci. Podle Olgy Malinové ale kvůli tomuto kroku Putin ztratil část podpory ze strany liberálního elektorátu⁵, a proto v další předvolební rétorice byl neutrálnější.

Například na oficiálním webu jeho prověřené osoby Nataliji Naročnické se účastníci protestů porovnávali s opozicí vůči Stalinovi pod vedením Trockého uvnitř komunistické strany. Byli přitom obviněni ze spolupráce se Západem:

„Nutno podotknout, že současná radikální opozice taktéž vyjadřuje snahu rozpustit Rusko v nějakém globalizačním projektu. Avšak nyní místo „světové proletářské revoluce“ je tento projekt nezdědka prezentován jako rozčlenění zbytku Ruska na „národnostní státy“ dle příkladu „osvíceného Západu“. Samozřejmě pod tichou vnější ochranou jediné velmoci (inu, jak jinak by to v současném světě mohlo být?), avšak nahlas se o tom nemluví <...>. Rozdíl mezi tou a touto opozicí je v tom, že trockisté své spojení se zahraničními centrály popírali. Zatímco ti současní přímo využívají ochrany ze zahraničí a otevřeně apelují na vnější síly, aby dohlížely na naše vnitřní záležitosti. To vše zároveň na pozadí rostoucího tlaku na Rusko“⁶.

---

1 «Стержень, скрепляющая ткань этой уникальной цивилизации – русский народ, русская культура. Вот как раз этот стержень разного рода провокаторы и наши противники всеми силами будут пытаться вырвать из России – под насквозь фальшивые разговоры о праве русских на самоопределение, о ‘расовой чистоте’, о необходимости ‘завершить дело 1991 года и окончательно разрушить империю, сидящую на шее у русского народа’. Чтобы в конечном счете – заставить людей своими руками уничтожить собственную Родину». Viz: Tamtéž.

2 Malinova, Ol'ga. 2013. Konstruivanije smyslov Issledovanije simvoličeskoj politiki v sovremennoj Rossii. Moskva: RAN. INION. Centr social'nych nauč.-inform. issled. Otděl polit. nauki. 197.

3 Paul Chaisty and Stephen Whitefield. Putin's Nationalism Problem. P. 2.

4 Tamtéž.

5 Malinova, Ol'ga. 2013. Konstruivanije smyslov Issledovanije simvoličeskoj politiki v sovremennoj Rossii. Moskva: RAN. INION. Centr social'nych nauč.-inform. issled. Otděl polit. nauki. 203.

6 «Заметим, что современная радикальная оппозиция тоже выражает стремление растворить Россию в каком-нибудь глобалистском проекте. Только теперь, вместо «мировой пролетарской революции», в качестве такого проекта нередко предстаёт расчленение оставшейся России на «национальные государства» по образцу «просвещённого» Запада. Разумеется, под негласным внешним протекторатом единственной

V rétorice samotného Putina přitom panovala myšlenka „tisíciletého Ruska“ a jednoty všech fází vývoje země. Negativní pohled na sovětskou minulost, odsouzení stalinského teroru a volání po jeho revizi se přitom objevily jen ve volebních programech outsiderů volební kampaně: Michaila Prochorova a Vladimira Žirinovského¹.

Změny v symbolické politice byly doprovázeny nárůstem autoritářských tendencí uvnitř státu. Po volbách bylo přijato několik konzervativních zákonů, včetně zákona omezujícího svobodu shromáždění, zákona o „cizích agentech“ (omezujícího práci organizací, dostávajících finanční prostředky ze zahraničí) a vytvoření seznamu zakázaných webů. V mezinárodních vztazích režim zaujal agresivní antizápadní postoj². Vznikly nové metody prosazování historické politiky: kontrola obsahu televizních programů, učebnic a paměťového prostředí³.

V únoru 2013 Putin přišel s myšlenkou vytvoření jednotných učebnic dějin. Ačkoli to nebyl nový nápad, tentokrát byl skutečně realizován. Potřeba jednotného standardu vzdělávání se vysvětluje tím, že „Je nutné, aby v naší zemi, kde v hlavách mnohých lidí dosud neskončila občanská válka, kde je minulost krajně zpolitizovaná a rozervaná na ideologické citáty (které si různí lidé často vykládají zcela opačně), měl své místo <...> zástupce každého etnika, jakož i potomek ‘rudého komisaře‘ či ‘bílého důstojníka‘. Aby se považoval za pokračovatele velké historie Ruska, jenž je ‚společná pro všechny‘, ač tragická a plná protikladů“⁴.

Ještě jedním prostředkem historické politiky se podle Grigorije Judina stávají průzkumy společenského mínění, prováděné státními sociologickými službami a vypovídající o růstu popularity Stalina. V letech 2012–2016 můžeme pozorovat nárůst počtu takových průzkumů⁵.

сверхдержавы (ну, а как может быть иначе в современном-то мире?), хотя об этом вслух не говорится <...>. Разница между той оппозицией и этой – в том, что троцкисты отрицали свою связь с зарубежными центрами. Тогда как нынешние прямо пользуются покровительством из-за рубежа и открыто апеллируют к внешним силам за «арбитражем» в наших внутренних делах. И всё это – тоже на фоне растущего прессинга в отношении России». Viz: Butakov, Jaroslav. 2012. «Ot Trockogo do Naval'nogo». Stoletije [online]. 3 fevralja 2012 [cit. 22.05.22]. Dostupně z: https://www.stoletie.ru/vzglyad/ot_trockogo_do_navalnogo_2012-02-03.htm.

1 Popova, Ol'ga. 2012. „Simvoličeskaja reprezentacija prošlogo i nastojaščego Rossii v prezidentskoj kampanii 2012g.“. In: Malinova, Ol'ga (ed.) Simvoličeskaja politika. Vyp. 1: Konstruirovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs. Moskva: INION RAN, 2012. S. 226, 229.

2 Kopusov, Nikolaj. 2021. „The 2014 Russian Memory Law in European Context.“ In: Weiss-Wendt, Anton; Adler, Nanci (eds). 2021. The Future of The Soviet Past. Bloomington: Indiana University Press. P. 195.

3 Kurilla, Ivan. 2022. *Bitva za prošloje. Kak politika menjaet istoriju*. Moskva: Al'pina Pablišer. S. 22.

4 «Надо, чтобы в нашей стране, где у многих в головах еще не закончилась гражданская война, где прошлое крайне политизировано и «раздергано» на идеологические цитаты (часто понимаемые разными людьми с точностью до противоположного), <...> представитель каждого этноса, так же как и потомок «красного комиссара» или «белого офицера», видел бы свое место. Ощущал бы себя наследником «одной для всех» – противоречивой, трагической, но великой истории России». Viz: Putin, Vladimir. 2012. “Rossija: nacional'nyj vopros”. Něžavisimaja gazeta [online]. 23 janvarja 2012 [cit. 16.05.2022]. Dostupně z: https://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html.

5 Viz: “Količestvo nēgativnych ocenok ličnosti Stalina sredi rossijan za 15 let sokratilos' počti v tri raza”. Levada-centr [online]. 18 oktjabrja 2012 [cit. 17.05.2022]. Dostupně z: <https://www.levada.ru/2012/10/18/kolichestvo-negativnyh-otsenok-lichnosti-stalina-sredi-rossiyan-za-15-let-sokratilos-pochti-v-tri-raza/>; „Otnošenije rossijan k glavam rossijskogo gosudarstva raznogo vremeni“. Levada-centr [online]. 22 maja 2013 [cit. 17.05.2022]. Dostupně z: <https://www.levada.ru/2013/05/22/otnošenie-rossiyan-k-glavam-rossijskogo-gosudarstva-raznogo-vremeni/>; „Rossijaně o Stalině: obraz ‚otca narodov‘ segodnja“. 2013. VCIOM [online]. 5 марта 2013 [cit. 20. 05. 2022].

Nehledě na to, že stále více lidí pozitivně hodnotí roli Stalina v ruských dějinách (v roce 2016 takhle odpovědělo 85 % respondentů), jenom 23 % by skutečně chtělo žít za stalinismu. Podle některých výzkumníků to svědčí o tom, že postava Stalina je v ruské společnosti převážně vnímaná jako symbol „kolektivní identifikace se ‘slavnou minulostí’¹.

Podle Ivana Kurilly postava Stalina má ještě jeden symbolický význam: je symbolem spravedlnosti, který ne vždy je spojen c represemi². Stejný jev pozoruje antropoložka Alexandra Archipová. Píše: „Čím více lidé pocítují nedostatek tolik potřebné péče ze strany současné vlády, tím více vzniká argumentů typu ‚Stalin, ten pečuje o sovětské lidi‘. Vystává před námi postava Stalina-otce, který osobně pečoval o blaho ‚svých dětí‘ — všech sovětských lidí“³.

To je jenom několik možných vysvětlení zdánlivé popularity Stalina. Důležité je, že stát s touto popularitou zachází jako s reálnou. Jekatěrina Šulman předpokládá, že možným účelem je tady „vnucovat společnosti představy o sobě samých“: pro takový typ režimu je nutné „Považovat se <...> za jakousi civilizační a zpomalující sílu, která je nucena řídit takovýto divoký národ s autoritativními tendencemi. <...> Musí to vypadat jako že ustupuješ tlaku <...> Když tví lidé jsou krvelačnými a divokými barbary, je jasné, že nelze umožnit, aby mohli rozhodovat ve volbách“⁴.

K radikální změně v symbolické politice a role Stalina v ní došlo po začátku revoluce na Ukrajině a následné okupaci (v terminologii ruských médií „návratu“) Krymu 16. března 2014⁵.

Po obsazení Krymu v Rusku došlo k prudkému zpřísnění kontroly nad veřejnou sférou. Alexej Miller identifikuje následující klíčové milníky v historické politice:

1. Na konci ledna 2014 došlo ke skandálu souvisejícímu s průzkumem televizního kanálu Dožd', věnovanému 70. výročí osvobození Leningradu z blokády při druhé světové válce. Novináři se ptali na hlavní stránce: „Bylo by podle vás nutné se vzdát města a zachránit statisíce

---

Dostupně z: <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/rossiyane-o-staline-obraz-otcza-narodov-segodnya>; Rol' lichnostej v istorii Rossii. Levada-centr [online]. 21 janvarja 2015 [cit. 17.05.2022]. Dostupně z: <https://www.levada.ru/2015/01/20/rol-lichnostej-v-istorii-rossii/>.

1 „Doklad vol'nogo istoričeskogo občestva ‚Kakoje prošloje nužno buduščemu Rossii?‘“ [online]. 2017. Dostupně z: <https://komitetgi.ru/service/Сборка.pdf>.

2 Kurilla, Ivan. 2022. *Bitva za prošloje. Kak politika menjaet istoriju*. Moskva: Al'pina Pablišer. S. 85.

3 Archipova, Aleksandra. 2017. „Stalin bez stalinizma“. InLiberty [online]. 29 июня 2017 [cit. 20. 05. 2022]. Dostupně z: <https://old.inliberty.ru/blog/2616-Stalin-bez-stalinizma>.

4 Šul'man, Jekatěrina. 2017. «Navjazannaja ljubov'. Začem gospropaganda risujet rejting Stalinu». YouTube [online]. 23 ijunja 2017 [cit. 22.05.22]. Dostupně z: https://www.youtube.com/watch?v=uhqGDsK_Wgo&t=0s&ab_channel=ЕкатеринаШульман.

5 Miller, Aleksej. 2014. „Politika pamjati v Rossii: god razrušennych naděžd“. *Žurnal političeskoj filosofii i sociologii politiki* „Politija. Analiz. Chronika. Prognoz“, 4 (75). S. 51.

životů?“¹. Ačkoli otázka na hlavní stránce byla jen kolem tří hodin, jako odpověď byl kanál odpojen od státního vysílání a pronásledován prokuraturou².

2. 4. března byl odvolán z univerzity MGIMO profesor Andrej Zubov, který 1. března publikoval článek, kde uváděl, že anexe Krymu Ruskem se příliš neliší od anexe Rakouska hitlerovským Německem v roce 1938³.

3. Na začátku dubna 2014 byla zveřejněna zpráva Centra pro politické informace „O problémech výuky dějepisu v ruských vzdělávacích institucích“. Důležitou roli v této zprávě hraje uvažování o problémech neobjektivního vysvětlení určitých aspektů stalinismu aj.:

- tvrzením, že „nepřipravenost obrovské země a jejího lidu k obraně proti náhlé agresi byla důsledkem trestuhodných chyb a nezodpovědnosti Stalina a jeho okolí“ (podle autorů zprávy, není správně, že se tady „klade důraz na masové represe proti vojenským velitelům a na nedokončené technické znovuvybrojení armády. Přitom se vůbec nemluví o změně ve vnitřní organizační struktuře Sovětské armády ještě před válkou. Zahrnovala několikanásobné navýšení počtu vojáků i velitelů, jakož i zajištění modernějších typů výzbroje a techniky, s nimiž bylo nutno se seznámit v co nejkratší době“;⁴

- obavy autorů vyvolávají i „pokusy řady autorů ukázat kolektivizaci a mechanizaci zemědělství jako zvlášť represivní nástroj, a v jednotlivých případech i jako genocidu vedenou proti jednotlivým etnickým skupinám nebo celého rolnictva“⁵;

- nakonec podle zprávy „popis objektivní strany politických konfliktů a soustředění pozornosti studentů výhradně na rezonující soudní procesy a represe neumožňuje těmto

---

1 Miller, Aleksej. 2014. „Politika pamjati v Rossii: god razrušennych naděžd“. *Žurnal političeskoj filosofii i sociologii politiki „Politija. Analiz. Chronika. Prognoz“*, 4 (75). S. 52.

2 „Nebylo by lepší kapitulovat? Rusy pobouřila kacířská myšlenka“. iDnes [online]. 30. ledna 2014 [cit. 20. 05. 2022]. Dostupně z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/rusko-leningrad-blokada-televize-dozd.A140130_114847_zahranicni_aha.

3 Miller, Aleksej. 2014. „Politika pamjati v Rossii: god razrušennych naděžd“. *Žurnal političeskoj filosofii i sociologii politiki „Politija. Analiz. Chronika. Prognoz“*, 4 (75). S. 52.

4 «Неготовность громадной страны и её народа отразить внезапную агрессию была обусловлена преступными ошибками и безответственностью Сталина и его окружения» (podle autorů zprávy, není správně, že tady se „Dělaється акцент на массовых репрессиях в отношении военачальников и незаконченном техническом перевооружении армии. При этом, ничего не говорится о предшествующем войне изменении организационно-штатной структуры Советской Армии, включавшем многократное увеличение численности командного и личного состава, а также поступление новейших образцов вооружения и техники, которые требовалось освоить в кратчайшие сроки». Viz: «О проблемах преподавания истории в российских учебных заведениях». Moskva: центр политической информации [online]. 2014 [cit. 20. 05. 2022]. Dostupně z: https://www.polit-info.ru/images/data/gallery/0_9440__istorii_03-2014.pdf.

5 «попытки ряда авторов представить коллективизацию и механизацию сельского хозяйства особым репрессивным инструментом, а в отдельных случаях и геноцидом против отдельных этнических групп или всего крестьянства в целом». Viz: «О проблемах преподавания истории в российских учебных заведениях». Moskva: центр политической информации [online]. 2014 [cit. 20. 05. 2022]. Dostupně z: https://www.polit-info.ru/images/data/gallery/0_9440__istorii_03-2014.pdf.

studentům adekvátně vnímat události tohoto složitého, avšak velice významného období v životě státu”¹.

Experti se domnívají, že právě v tuto dobu se na historickou politiku se začíná pohlížet jako na otázku národní bezpečnosti, „na arénu politického boje s vnějšími a vnitřními nepřáteli“². To se ukazuje v mnoha projevech Putina, ve kterých tvrdí, že Západ stojí za revolucí na Ukrajině a že využívá historickou politiku pro vlastní politické účely. V listopadu 2014 Putin v rozhovoru s mladými vědci a učiteli dějepisu uvedl:

“Vidíme, že dochází k pokusům.... překódovat společnost v našem státu, což nemůže nesouviset s pokusy o přepsání historie”³.

Ještě příměji se vyjádřil v rozhovoru s Oliverem Stonem:

„Zdá se mi, že přílišná démonizace Stalina je jedním ze způsobů, jednou z cest, jak zaútočit na Sovětský Svaz a na Rusko. Ukázat, že současné Rusko na sobě má jakási mateřská znaménka stalinismu. Všichni máme nějaká mateřská znaménka. No a co?“⁴.

Vyjádřením těchto obav před nepřátelským západním prostředím se stal první Zákon o dějinách (memorial law), navržený zástupkyní Irinou Jarovovou. Zaváděl do trestního zákoníku nový článek 354.1 (rehabilitace nacismu). Podle nového zákona byly kriminalizované:

- „odmítání skutečností potvrzených rozsudkem Mezinárodního vojenského soudu a potrestání hlavních válečných zločinců z evropských států Osy, schvalování zločinů, které zmíněný rozsudek definuje, jakož i vědomé šíření nepravdivých informací o činnosti SSSR v době Druhé světové války“⁵;

---

1 «описания объективной стороны политических конфликтов и заострение внимания учащихся исключительно на резонансных судебных процессах и репрессиях не позволяет последним адекватно воспринимать события этого тяжелого, но очень важного периода в жизни страны». Viz: «О проблемах преподавания истории в российских учебных заведениях». Москва: центр политической информации [online]. 2014 [cit. 20. 05. 2022]. Dostupně z: https://www.polit-info.ru/images/data/gallery/0_9440__istorii_03-2014.pdf.

2 Ачкасов, Валерий. 2012. «Роль политических и интеллектуальных элит посткоммунистических государств в производстве “политики памяти”». In: Малинова, Ольга (ред.). Символическая политика. Вып. 1: Конструирование представлений о прошлом как властный ресурс. Москва: ИНИОН РАН, 2012. С. 143; Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvujuščej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 86.

3 «Мы видим, что предпринимаются попытки... перекодировать общество нашей страны, а это не может быть не связано с попытками историю переписать, причесать ее под чьи-то геополитические интересы». Viz: 13. Путин, Владимир. 2014. «Встреча с молодыми учёными и преподавателями истории» [online]. 5 ноября 2014 [cit. 17.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/46951>.

4 «Мне кажется, что излишняя демонизация Сталина — это один из способов, один из путей атаки на Советский Союз и на Россию. Показать, что сегодняшняя Россия несет на себе какие-то родимые пятна сталинизма. Мы все несем какие-то родимые пятна, ну и что?» Viz: Метцель, Михаил. 2017. «Путин считает, что излишняя демонизация Сталина — один из путей атаки на Россию». ТАСС [online]. 16 июня 2017 [cit. 19.05.2022]. Dostupně z: <https://tass.ru/politika/4341427>.

5 «отрицание фактов, установленных приговором Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран Оси, одобрение преступлений, установленных указанным приговором, а равно распространение заведомо ложных сведений о деятельности СССР в годы Второй мировой войны, о ветеранах Великой Отечественной войны». Viz: УК РФ. Статья 354.1. Реабилитация нацизма [online]. КонсультантПлюс. 5 мая 2014 [cit.17.05.2022]. Dostupně z:

- „Šíření takových informací o pamětních dnech a dnech vojenské slávy Ruska souvisejících s obranou vlasti, které otevřeně vyjadřují neúctu ke společnosti, jakož i zneuctění symbolů vojenské slávy Ruska, hanobení paměti obránců vlasti nebo veřejné zneuctění a snižování významu veterána Velké vlastenecké války“¹

Oficiální verze dějin druhé světové války, předpokládající zlehčování významu represe v ruských dějinách, byla teď podporovaná i legislativně².

Ivan Kurilla podotýká, že větší role historické politiky vůči Velké vlastenecké válce v tuto dobu je spojená s nutností legitimizaci války na Ukrajině. O událostech na Ukrajině se hovořilo jazykem Velké vlastenecké války: ukrajinští vojáci se nazývali „karatelé“ (jako nacisté, provádějící teror proti místnímu obyvatelstvu na okupovaném teritoriu), ukrajinská vláda byla označena za „nacistickou“³.

Historická politika se aktivně používala pro legitimizaci okupace. Putin se obracel na dějiny, aby dokázal, že Ukrajina je umělým útvarem, vzniklým jen kvůli rozmaru Lenina, který nemá vlastní identitu, oddělenou od říšské identity Ruska. Stalin se přitom ukazuje jako zodpovědnější vůdce:

„A tak se on, Lenin, zasadil o to, aby Sovětský svaz jakožto stát vznikl na základě (jak řekl: já se mohu splést, ale myšlenka je jasná) absolutní rovnoprávnosti a s právem na vystoupení ze Sovětského svazu. A to je časovaná bomba v základech naší státnosti. Nejen že byla k hranicím, k nějakým- územím, připojena etnika mnohonárodnostního a ve své podstatě jednotného státu, a kromě toho se hranice určovaly zcela libovolně a vlastně- ne vždy opodstatněně ne vždy opodstatněně. Pod jakou záminkou došlo k připojení Donbasu k Ukrajině? Zvýšení procenta proletariátu na Ukrajině. Za účelem získání vysoké podpory společnosti na tomto území. Takový blábol, chápete? A to není jediný příklad. Je jich hodně“⁴.

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/be763c1b6a1402144cabfe17a0e2d602d4bb7598.

1 «распространение выражающих явное неуважение к обществу сведений о днях воинской славы и памятных датах России, связанных с защитой Отечества, а равно осквернение символов воинской славы России, оскорбление памяти защитников Отечества либо унижение чести и достоинства ветерана Великой Отечественной войны, совершенные публично». Viz: УК РФ. Статья 354.1. Реабилитация нацизма [online]. КонсультантПлюс. 5 мая 2014 [cit.17.05.2022]. Dostupně z: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/be763c1b6a1402144cabfe17a0e2d602d4bb7598.

2 «Доклад вольного исторического общества "Какое прошлое нужно будущему России?"» [online]. 2017. Dostupně z: <https://komitetgi.ru/service/Сборка.pdf>.

3 Kurilla, Ivan. 2022. *Bitva za prošloje. Kak politika menjaet istoriju*. Moskva: Al'pina Pablišer. S. 158.

4 «Так вот он, Ленин, выступил за то, чтобы государство, Советский Союз образовался на основе, как он говорил, я могу ошибиться, но идея понятна, полного равноправия, с правом выхода из Советского Союза. И вот это и есть мина замедленного действия под здание нашей государственности. Мало того что к границе привязали этносы многонационального, по сути унитарного государства, к каким-то территориям, причём границы определяли совершенно произвольно и, в общем-то, далеко не всегда обоснованно. Украине, допустим, Донбасс передали под каким предлогом? Повышение процентов пролетариата на Украине, для того чтобы иметь там большую социальную поддержку. Бред какой-то, понимаете? И это не единственный пример, и других много». Viz: Putin, Vladimir. 2016. „Zasedanije mežregional'nogo foruma Obščerossijskogo obščestvennogo dviženija „Obščerossijskij narodnyj front““. Kremlin.ru [online]. 25 janvarja 2016 goda [cit.

V říjnu 2014 Putin pronesl programový projev na setkání Valdajského mezinárodního diskusního klubu. Kritizoval v něm „unipolární svět“, který vznikl po rozpadu Sovětského svazu, a odkazoval na systém, vzniklý po Postupimské konferenci, jako na dokonalejší:

„Ano, mnohé mechanismy zajištění uspořádání světa vznikly dosti dávno, taktéž i na základě výsledků Druhé světové války, a především na základě výsledků Druhé světové války. Pevnost tohoto systému byla založena nejen na vyváženosti sil, mimochodem, což chci také zdůraznit, a nejen na právu vítězů, ale i na tom, že se zakladatelé tohoto systému bezpečnosti k sobě zachovali s úctou, nepokoušeli se „všechno urvat“ a snažili se vyjednávat“¹.

Hlavní zásluha Sovětského svazu podle Putina spočívala v tom, že tvořil alternativní centrum moci, i když připouští, že toho bylo dosaženo jen díky množství zbraní:

„Ano, Sovětský svaz byl nazýván Horní Volta s raketami. Možná, ale raket bylo až moc. A byli i tací političtí činitelé jako Nikita Chruščov, který tloukl botou v OSN“².

Rehabilitace sovětské zkušenosti, včetně teroru a represí, se tak dosahuje právě přes pojetí konfrontací se Západem. Sovětský svaz v tomto příběhu byl v této konfrontaci úspěšný, a proto může být tento postup „oprávněný“. „Katastrofa“ jeho rozpadu je katastrofou prohrané „věčné války“ s nepřátelským západním prostředím.

Stalin se často zmiňuje v kontextu srovnání s politikou Lenina a předchozím revolučním obdobím. Revoluce přerušila tisíciletou tradici ruské státnosti (v neposlední řadě proto, že bolševický stát prohrál v první světové válce):

„Role komunistické, bolševické strany v rozpadu fronty První světové války je taktéž známa. Jaký byl výsledek? Že jsme byli poraženi poraženým státem. Několik měsíců poté Německo kapitulovalo a my jsme byli poraženi poraženým státem“³.

21.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/51206>.

1 «Да, многие механизмы обеспечения миропорядка сложились достаточно давно, в том числе по итогам Второй мировой войны – и прежде всего по итогам Второй мировой войны. Прочность этой системы основывалась не только на балансе сил, между прочим, хочу это тоже подчеркнуть, и не только на праве победителей, но и на том, что «отцы-основатели» этой системы безопасности относились с уважением друг к другу, не пытались «отжать всё», а пытались договариваться». Viz: «Заседание Международного дискуссионного клуба „Валдай“». Kremlin.ru [online]. 24 октября 2014 года. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>.

2 «Да, Советский Союз называли Верхней Вольтой с ракетами. Может быть, но ракет было завались. И были такие яркие политические деятели, как Никита Хрущёв, который сапогом в ООН стучал». Viz: «Заседание Международного дискуссионного клуба „Валдай“». Kremlin.ru [online]. 24 октября 2014 года. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>.

3 «Роль в развале фронта Первой мировой войны коммунистической, большевистской партии тоже известна. Получилось что? Что мы проиграли проигравшей стране, через несколько месяцев Германия капитулировала, а мы оказались проигравшими проигравшей стране». Viz: Putin, Vladimir. 2016. „Zasedanije mežregional'nogo foruma Obščerosijskogo obščestvennogo dviženija „Obščerosijskij narodnyj front““. Kremlin.ru [online]. 25 janvarja 2016 goda [cit. 21.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/51206>.

Druhá světová válka je v této interpretaci událostí, která vrátila Rusko do normálního a tradičního proudu, v němž klíčovou role hraje stát. Navíc oficiální narativ přiznává, že vítězství ve válce nebylo možné bez represí. Putin je uznává, ale věří, že Nebýt soustředění celostátních zdrojů, Sovětský svaz by nebyl schopen se připravit na válku s nacistickým Německem. A byla by vysoká pravděpodobnost porážky, s katastrofickými následky pro naši státnost, pro ruský národ i jiné národy Sovětského svazu.“¹.

Nástrojem historické politiky tohoto období se staly dvě organizace: Ruská vojenská historická společnost (RVHS) a Ruská historická společnost (RHS). Olga Malinová píše, že jejich vznik je spojen se snahou „nejen určovat agendu politiky paměti, ale kontrolovat veřejné diskuze o minulosti“². Vladimir Lapin se domnívá, že jejich založení bylo odpovědí na hrozbu zkreslování (falšování) dějin, která vládní kruhy znepokojila³.

Ruská historická společnost byla založena 20. června 2012, Ruská vojenská historická společnost 29. prosince 2012. V čele RVHS stál ministr kultury Vladimir Medinskij, předsedou RHS byl Sergej Naryškin, předseda Státní dumy, blízký přítel a bývalý spolužák Putina ve škole KGB, který byl za Medveděva velitelem Komise pro odpor pokusům falšování dějin⁴. Místní pobočky RVHS existují téměř ve všech regionech Ruska. Téměř v polovině regionů jsou také pobočky RHS⁵.

Velitel RVHS Vladimir Medinskij je autorem koncepce ruských dějin, která se v určitých aspektech liší od koncepce předchozích let a která byla aktivně prosazovaná s podporou státu. Koncepce Medinského myšlenkově následuje doktrínu totálního následnictví, protože klade důraz na kontinuitu historického vývoje od Ruské říše přes SSSR až k modernímu Rusku.

Ale Velká vlastenecká válka je v této interpretaci vnímána jako moment vykoupení a smíření, který symbolicky ospravedlňuje stalinský teror. Vítězství ve válce vrátilo Rusko do

---

1 «Если бы не концентрация общегосударственных ресурсов, Советский Союз не смог бы подготовиться к войне с нацистской Германией. И велика была бы вероятность поражения с катастрофическими последствиями для нашей государственности, для русского народа и других народов Советского Союза». Viz: Putin, Vladimir. 2016. „Zasedanije mežregional'nogo foruma Obščerossijskogo obščestvennogo dviženija ‚Obščerossijskij narodnyj front““. Kremlin.ru [online]. 25 janvarja 2016 goda [cit. 21.05.2022]. Dostupné z: <http://kremlin.ru/events/president/news/51206>.

2 Malinova, Olga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvjuščej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. S. 182–183.

3 Lapin, Vladimir. 2020. „Rossijskoje istoričeskoje obščestvo (RIO) i Rossijskoje vojenno-istoričeskoje obščestvo (RVIO) kak instrumenty istoričeskoj politiki pervoj četverti XXI veka“. In: Miller, Aleksej; Jefremenko, Dmitrij. 2020. *Politika pamjati v sovremennoj Rossii i stranach vostočnoj Jevropy*. Aktory, instituty, narrativy. Sankt-Petěrburg: Izdatěl'stvo Jevropejskogo universitěta v Sankt-Petěrburge. S. 94.

4 Tamtéž. C. 75.

5 Lapin, Vladimir. 2020. „Rossijskoje istoričeskoje obščestvo (RIO) i Rossijskoje vojenno-istoričeskoje obščestvo (RVIO) kak instrumenty istoričeskoj politiki pervoj četverti XXI veka“. In: Miller, Aleksej; Jefremenko, Dmitrij. 2020. *Politika pamjati v sovremennoj Rossii i stranach vostočnoj Jevropy*. Aktory, instituty, narrativy. Sankt-Petěrburg: Izdatěl'stvo Jevropejskogo universitěta v Sankt-Petěrburge. S. 83.

historické cesty, z níž sestoupilo v době revoluce. Vzhledem k tomu, že k usmíření již došlo kvůli vítězství, není třeba provádět další revize:

„Jednotný ruský stát dostal název SSSR a hranice zůstaly skoro tytéž. A 30 let po zániku Ruské říše se v roce 1945 Rusko zcela neočekávaně octlo na vrcholu svého válečného vítězství. V Občanské válce tak nakonec zvítězila třetí strana, která se této války neúčastnila. Zvítězilo historické Rusko, které vzešlo z popela!“¹.

O rozdělení společnosti se přitom mluví výhradně v kontextu revoluce a občanské války. Zdá se, že teror nehrál v rozdělení společnosti žádnou roli. Stalinismus tak přestává být problémem, který si zaslouží zvláštní pozornost. Maria Ferretti popisuje logiku, která stála za takovým narativem:

„Pokud bychom ve skutečnosti Stalina považovali výhradně za pokračovatele Leninova díla a revoluci pouze za státní převrat, jehož se dopustila hrstka vyvrhelů, asociálních cizáků, kteří si kladli za cíl za jakoukoli cenu v Rusku uskutečnit utopii importovanou ze zahraničí, jež byla ruskému národu zcela cizí (jinými slovy Marxův socialismus), pak skutečnými viníky všeho zla se stávají bolševici. A jelikož je to tak, pak je možné ruský národ zbavit viny, neboť v souladu s touto logikou se stal obětí událostí, za něž nenese žádnou odpovědnost. Rusko je tím nakonec zbaveno nesnesitelného útlaku minulosti, která se nechce stát minulostí a ze zločince se stává nevinnou obětí“².

V roce 2016, s útlumem aktivní fáze ukrajinského konfliktu a slábnutím společenského konsenzu, Stalin přestal hrát tak velkou roli v historické politice. Nová série učebnic dějin vyjadřovala kritičtější postoj vůči sovětské minulosti. Byl přijat program na zvěčnění paměti obětí politických represí, odmítnutý v roce 2014³.

Projevuje se to i v opatrnější rétorice Putina:

„Je nepřípustné zatahovat rozkoly, zlobu, příkoří a krutost minulosti do našeho současného života, ve vlastních politických a jiných zájmech zneužívat tragédií, jež zasáhly

---

1 «Единое Российское государство стало называться СССР и осталось почти в тех же границах. А спустя 30 лет после гибели Российской империи совершенно неожиданно Россия оказалась на вершине своего военного триумфа в 1945 году. Таким образом, в Гражданской войне в результате победила третья сила, которая в этой войне не участвовала. Победила историческая Россия, которая возродилась из пепла!». Viz: Medinskij Vladimir. 2015. “Mify o revoljucii i Graždanskoj vojně”. История.рф [online]. 20 oktjabrja 2015 [cit. 21.05.2022]. Dostupně z: <https://histrf.ru/read/articles/mify-o-rievoliutsii-i-grazhdanskoi-voinie>.

2 Ferretti, Marija. 2002. “Rasstrojstvo pamjati: Rossija i stalinizm”. *Monitoring obščestvennogo mněnija*, № 5. S. 47.

3 Sherlock, Thomas. 2016. “Russian Politics and the Soviet Past: Reassessing Stalin and Stalinism under Vladimir Putin.” *Communist and Post-Communist Studies*, 49, no. 1. P. 45.

prakticky každou rodinu v Rusku, nezávisle na tom, na které straně barikád se nacházeli naši předci. Pojd'me si zapamatovat: Jsme jednotný národ, jsme jeden národ a máme jedno Rusko“¹.

Ve většině případů odmítá hovořit o stalinismu a vyhýbá se těmto otázkám².

Podle Thomase Sherloka toto otočení bylo způsobeno tím, že restalinizace se nestala spojujícím materiálem pro ruskou společnost³. Vědecká komunita aktivně bojovala proti prosazování nevěrohodných faktů. Sherlock píše: „Putin a jeho kolegové politici se zřejmě naučili, že neobratné pokusy využívat historii jako tupou politickou zbraň <...> jsou odsouzeny k neúspěchu z hlediska negativní vnitřní a mezinárodní reakce“⁴, což šlo proti cíli státu. Olga Malinová uvádí dva další důvody. Za prvé je to existence dost vlivné koalice sociálních sil trvajících na realizaci programu „destalinizace“. Za druhé je to skutečnost, že model „propracování“ (working-through) minulosti se „postupně ustavil jako mezinárodní kulturní norma a jeho odmítnutí způsobilo ztrátu reputace Ruska“⁵.

Změny v historické politice byly odůvodněny dvěma velkými příčinami: za prvé poklesem popularity státní politiky a zničením konsensu, který se vyvíjel v předchozích desetiletích, a za druhé potřebou historického ospravedlnění anexe Krymu.

Už během předvolební kampaně stát používal rétoriku, tradičně populární v nacionalistickém prostředí, včetně jejího pohledu na ruskou minulost. Postava Stalina se v této rétorice aktualizuje především jako postava silného vůdce, který účinně bojoval proti vnějším i vnitřním nepřítelům. Po vypuknutí války na Ukrajině role stalinismu ve státní historické politice začala být ještě těsněji spojena s myšlenkou konfliktu se Západem a bojem proti vnitřním odpůrcům, které Západ podporuje. „Přílišná demonizace“ Stalina začíná být vnímána jako útok na Rusko.

Během tohoto období se navíc objevily nové, více násilné prostředky historické politiky: sjednocení školních osnov dějepisu na jednotný standard, zavedení administrativní odpovědnosti

---

1 «Недопустимо тащить расколы, злобу, обиды и ожесточение прошлого в нашу сегодняшнюю жизнь, в собственных политических и других интересах спекулировать на трагедиях, которые коснулись практически каждой семьи в России, по какую бы сторону баррикад ни оказались тогда наши предки. Давайте будем помнить: мы единый народ, мы один народ, и Россия у нас одна». Viz: Putin, Vladimir. 2016. „Poslanije Prezidenta Federál'nomu Sobraniju“. Kremlin.ru [online] 1 děkabrja 2016 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/53379>.

2 Viz: Putin Vladimir. 2016. „Bol'saja press-konferencija Vladimira Putina“. Kremlin.ru. 23 děkabrja 2016 goda [cit. 21.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/53573>; „Zasedanije Meždunarodnogo diskussionnogo kluba ‚Valdaj‘“. 2016. Kremlin.ru [online] 27 oktjabrja 2016 goda [cit. 21.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/53151>.

3 Sherlock, Thomas. 2016. “Russian Politics and the Soviet Past: Reassessing Stalin and Stalinism under Vladimir Putin.” *Communist and Post-Communist Studies*, 49, no. 1. P. 53.

4 Tamtéž.

5 Malinova, Olga. 2016. “Oficial'nyj istoričeskij narrativ kak element politiki iděntičnosti v Rossii: ot 1990-ch k 2010-m godam”. *Polis. Političeskije issledovanija*, № 6. S. 143.

za „diskreditaci“ oficiálního konceptu Velké vlastenecké války a vytvoření dvou organizací, jejichž účelem je prosazování státem určené oficiální verze dějin.

Závěr

Historická politika je činností státu a jiných aktérů a je zaměřena na prosazení určitých představ o kolektivní minulosti. Stát je hlavním aktérem historické politiky, protože má prostředky, aby rozhodoval, jaké představy o dějinách si zaslouží prosazování, jaké interpretace jsou pro něj „více příjemné“.

Ve svém výzkumu jsem prozkoumala, jaké místo má stalinismus v historické politice Ruska. Stalinismus není „použitelnou minulostí“ (usable past), jaká se typicky stává hlavním předmětem symbolické politiky. Takovou minulostí je pro ruskou společnost Velká vlastenecká válka, se kterou je ale stalinismus těsně spjat. To je jedna z příčin, proč hraje tak důležitou roli v ruské historické politice. Druhou příčinou je to, že stalinismus je kolektivním traumatem, dodnes rozdělujícím společnost. Podle mnoha odborníků ovlivní dnešní život Ruska v materiálním, sociálním a institucionálním aspektu. Jeho stopami jsou v dnešním Rusku vysoká úroveň společenské nedůvěry, slabé zapojení obyvatelstva do politického života, principy věznění a zákonodárství, zvláštní vězeňská kultura a vztah s majetkem aj. Ve své snaze sjednotit společnost kolem kolektivních představ o minulosti stát musel vždy reagovat na toto rozdělení a určitým způsobem s ním zacházet.

Hned po smrti Stalina a začátku doby tání se nová vláda setkala s nutností vytvořit konsistentní narativ. Hlavním cílem bylo nepřipustit pochybení obyvatelstva v myšlence komunismu jako takové, dokázat, že stalinismus nebyl nevyhnutelným důsledkem vlády bolševiků, a proto nediskredituje samotnou existenci Sovětského svazu. Oddělení stalinismu od „správného“ komunismu umožnilo i objasnění vládnutí lidí, které po dlouhou dobu byly Stalinovými spolupracovníky. Pro dosažení tohoto cíle stát zvolil vytvoření nového oficiálního narativu, v němž se jako hlavní příčina teroru nazývaly osobní vlastnosti Stalina a nepřátelské okolí. Již v tuto dobu Velká vlastenecká válka, resp. Druhá světová válka začíná hrát velkou roli v historické politice. Vítězství v ní se v oficiálním narativu prezentovalo jako důkaz toho, že uvnitř komunistické strany existovala opozice vůči Stalinovi. Zásluha vítězství se tak předávala novější generaci sovětské elity.

Od počátku 70. let kvůli postupnému klesání víry v komunistickou budoucnost začalo být těžší legitimizovat režim přes budoucnost a blahobyt a kvůli tomu začala historická politika a zejména Velká vlastenecká válka hrát větší role. Den vítězství je stanoven jako druhý hlavní svátek v Sovětském svazu. V tu samou dobu se ukázala tendence ke zdůrazňování pozitivní role Stalina ve válce. Postava Stalina začala být těsně spjatá s mýtem vítězství. Ale zároveň byla doba vládnutí Brežněva dobou vzniku a rozvoje disidentských hnutí, jimž se podařilo zformulovat alternativní kulturu paměti a začít rozhovor o traumatu a historii, nezávislý na státu.

Tato „proti-paměť“ se stala základem historické politiky období Perestrojky. Nástup Gorbačova k moci a vyhlášená politika glasnosti vyvolaly boom paměti a historie. Poměrně rychle začala ve veřejné diskuzi převládat představa, že stalinismus je nevyhnutelným důsledkem samotné sovětské ideologie a celého sovětského projektu, který se zpočátku odvracel od „správné“ (tedy kapitalistické, západní) historické cesty.

Domnívám se, že historická politika vůči stalinismu po celou dobu existence Sovětského svazu se setkávala se dvěma problémy, které jsou těsně spjaté se samotnou povahou této minulosti. Za prvé v historickém narativu musel být vysvětlen vztah mezi stalinismem, sovětským státem a státní ideologií. Za druhé musel být vysvětlen podíl Stalina ve vítězství ve Velké vlastenecké válce. Historická politika XXI. století do značné míry přebírá sovětskou tradici. Především se setkává se stejnými základními problémy, stále rozdělovacími společnost.

Po rozpadu Sovětského svazu a zničení komunistické ideologie společnost nově vzniklého Ruska zoufale potřebovala nový historický narativ. Historická politika Jelcinova týmu však nedokázala vytvořit koncept dějin, který by sjednotil celou populaci.

Bylo to do určité míry způsobeno charakteristikami samotného traumatu stalinismu. Absence striktní hranice mezi popravčími a oběťmi zkomplikovala konání soudního procesu se zločinci podobného těm, které se odehrávaly v jiných zemích, jež zažily masový teror. Stalinovou ideologií deklarovaná efektivita teroru vedla k rozšíření toho, co Dominick LaCapra nazývá „vykupitelským narativem“, tj. představ, že tragédie byla ospravedlněna svými důsledky. Ideologie, na níž byl stalinismus založen, zůstala pro mnoho lidí důležitá ještě desítky let po jeho konci a její kolaps se časově shodoval s prudkým zhoršením kvality života, které lidi odvrátilo od touhy kriticky reflektovat minulost.

Nakonec po rozpadu Sovětského svazu ztratily svůj význam téměř všechny symboly, které tvořily základ sovětského historického narativu. Jelcinova touha opustit tento symbolický materiál vedla k tomu, že se dostal do rukou nacionalistické komunistické opozice. Velká vlastenecká válka hrála klíčovou roli ve vytvořeném alternativním narativu, protože to byla jedna z mála stále dostupných sjednocujících událostí, které zbyly ze sovětského symbolického arzenálu.

Další složitostí bylo to, že Jelcinova vláda zvolila pro Rusko cestu jako následnického „státu pokračovatele“ po SSSR a v mnoha ohledech Rusko zaujalo místo Sovětského svazu, zejména v mezinárodních vztazích. Vezmeme-li v potaz to, do jaké míry sovětská zkušenost určovala život ruské společnosti, přehodnocení minulosti bylo skutečně těžkým úkolem, který za

Jelcina zůstal nesplněn. Ve druhé polovině 90. let se historická politika stala více kompromisní a některé myšlenky národně-komunistické opozici byly zařazeny do oficiálního narativu.

S nástupem Vladimira Putina k moci se ruská historická politika začíná dramaticky měnit. Jednou ze základních hodnot nového oficiálního narativu se stala tzv. „deržavnost“ (verze státního patriotismu, spojující ho s mezinárodním vlivem Ruska). Snaha vrátit tuto vlivnost silně zapůsobila na místo stalinismu v historické politice. Stát se snažil zařadit stalinismus do všeevropského narativu a oddělit ho od národního kontextu. Stalinismus se tak zobrazoval pouze jako ještě jedna cesta k modernizaci, nikoliv jako jev, které měl své specifčnosti a unikátní rysy.

Strategii putinovské historické politiky výzkumníci označují za „doktrínu totálního následnictví“. Zločiny stalinismu se v této koncepci „vyvažují“ vítězstvím ve druhé světové válce. Hrdinské stránky minulosti z různých období jsou propůjčeny a sestaveny tak, aby vytvořily představu, že za každého režimu zůstávalo určité neměnné „tisícileté Rusko“, určované především svou pozicí na mezinárodní scéně. Problémem tohoto přístupu je, že nejde o skutečné přehodnocení minulosti a vytvoření společenského konsenzu.

Hlavním symbolickým bodem historické politiky a oporou oficiálního narativu se v tuto dobu stalo vítězství ve Velké vlastenecké válce. Podle některých výzkumníků jednou z funkcí nového válečného mýtu je „zakrytí“ paměti o represích paměti o tragické, ale smysluplné oběti. Zvětšení role války pro historickou politiku vedlo ke konfliktům v oblasti paměti s pobaltskými zeměmi a Polskem, jejichž narativ o druhé světové válce měl jiný základ.

Ve mnohá aspektech historická politika prvních dvou prezidentských období Vladimira Putina převzala rétoriku národně-komunistické opozice. Začíná selektivní rehabilitace sovětské minulosti. Koalice komunistů a nacionalistů bojuje za uznání pozitivní role Stalina ve druhé světové válce, ale vláda se vyhýbala vyjádření přesné pozici, v první řadě kvůli reputačním rizikům na mezinárodní scéně.

V rámci doktríny totálního následnictví byla nabídnuta tato řešení dvou základních výzev:

1. Stalinismus byl zbaven jakéhokoli ideologického kontextu a představoval se jen jako další typ modernizace, který se moc nelišil od modernizace, kterou prošla Evropa. V projevech politiků v této době bývá srovnáván s evropským kolonialismem.

2. Totéž se děje s vítězstvím ve Velké vlastenecké válce. Představuje se jako výsledek imanentních kvalit ruského státu, které prokázal v průběhu dějin, dalším vítězstvím v řadě vítězství. Zároveň vzhledem k tomu, že stát hrál v narativu o tisíciletém Rusku roli sjednocující síly, je postava Stalina v tomto pojetí částečně rehabilitována. To je klíčový rozdíl od historické

politiky Jelcina, v níž klíčovou roli ve vítězství sehrál ruský lid, který předvedl heroický výkon bez nutnosti nařizování či řízení ze strany státu.

Za vlády Medveděva se posiluje nacionalistický a antagonistický narativ vůči Západu, jehož hlavními zastánci jsou Natalia Naročnická a Sergej Naryškin. Ti se podílejí na činnosti Komise pro odpor pokusům falšování dějin na úkor zájmů Ruska. Konflikt mezi různými skupinami nosičů paměti se v tomto narativu řešil pomocí odvolání na Západ jako na společně vnímaného protivníka.

Po roce 2012 a zejména po roce 2014 se role Stalina v historické politice hodně změnila. Faktory ovlivňující tyto změny byly klesající popularita režimu a rozpad konsensu založeného na doktríně totálního následnictví, nutnost ospravedlnit anexi Krymu a válku v Ukrajině, posílení protizápadních nálad mezi ruskou elitou. Změnily se i samotné metody symbolické politiky: byly doplněny trestním stíháním, veřejným odsuzováním narativů o jiných verzích paměti, zavedením jednotného standardu pro studium historie na školách a zvýšením kontroly nad veřejnou sférou obecně.

Reakcí nového narativu na výzvy, které jsem identifikovala, byly následující pozice.

1. V oficiálním diskursu revoluce „zaštitila“ stalinismus, za tragédii nebyl uznán teror sám o sobě, ale vytvoření sovětského státu, a to právě proto, že přerušil kontinuitu třicetiletého neotřesitelného Ruska.

2. Vítězství ve válce v rámci této koncepce historické politiky ospravedlňuje teror, protože vrací Rusku vznešenost, jakou se rozumí především mezinárodní vliv.

Obrovskou roli při zvětšení významu postavy Stalina v historické politice tohoto období hraje symbolická deklarovaná snaha čelit Západu, protože vnitřní a vnější výzvy k přehodnocení minulosti jsou vnímány jako útok na samotnou legitimitu ruského státu. Má to své opodstatnění, protože i v letech 2012–2014 bylo mlčení hlavní strategií historické politiky Putinova Ruska a pokusy o jeho prolomení skutečně podkopávají konsenzus prosazovaný státem.

Historická politika ruského státu neustále lavírovala mezi dvěma verzemi paměti v ruské společnosti: nacionalistickým (imperiálním) narativem a výzvou k přehodnocení traumatické minulosti. Od začátku vlády Vladimira Putina první narativ zaujímal stále větší místo. Ve své práci tomu věnuji málo prostoru, protože se jedná o docela prozkoumané téma, ale režim byl nucen neustále reagovat i na výzvy různých paměťových aktérů, včetně skupin, které považují za nutné se z minulosti pracovat.

A přestože se od roku 2016 rétorika státu výrazně zradikalizovala, nástroje vytvořené v tomto období nezmizely a nadále se rozvíjejí. Nyní, v éře války na Ukrajině, prochází historická politika novou změnou. To však může být předmětem nové studie.

Seznam literatury a dalších zdrojů

Knihy

1. Adler, Nanci. 2002. *The Gulag Survivor: Beyond the Soviet System*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers. ISBN 0765800713.
2. Alexander, Jeffrey C. 2003. *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. New York: Oxford University Press. ISBN 01-9516-084-3.
3. Anisimkov, Valerij. 2003. *Rossija v zerkale ugovolnych tradicij tjur'my*. Moskva: Juridičeskij centr. ISBN 5-94201-261-X.
4. Applebaum, Anne. 2004. *GULAG*. Praha: Beta-Dobrovský, Ševčík. ISBN 80-7306-152-X.
5. Assmann, Aleida. 2013. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention*. München: Beck. ISBN 978-3-406-69243-7.
6. Barnes, Steven A. 2011. *Death and Redemption: The Gulag and the Shaping of Soviet Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press. ISBN 9780691151120.
7. Dobson, Miriam. 2009. *Khrushchev's Cold Summer: Gulag Returnees, Crime, and the Fate of Reform after Stalin*. Ithaca, NY: Cornell University Press. ISBN 9780801458514.
8. Edelman, Murray. 1971. *Politics as Symbolic Action. Mass Arousal and Quiescence*. Chicago: Academic Press. ISBN 9780122306501.
9. Edelman, Murray. 1964. *The symbolic uses of politics*. Urbana: University of Illinois press. ISBN 978-0-252-01202-0.
10. Etkind, Alexander. 2011. *Internal colonization. Russia's imperial experience*. Cambridge: Polity press. ISBN-13 978-0-7456-5129-3.
11. Epple, Nikolaj. 2020. *Něudobnoje prošloje. Pamjat' o gosudarstvennych prestuplenijach v Rossii i drugich stranach*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. ISBN 978-5-4448-1237-2.
12. Etkind, Aleksandr. 2018. *Krivoje gore: pamjat' o nepogrebjonnych*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. ISBN 978-5-4448-0738-5.
13. Etkind, Aleksandr. 1993. *Eros něvozmožnogo. Istorija psichoanaliza v Rossii*. Sankt-Petěrburg: Meduza. ISBN 5-87775-001-1.
14. Fedor, Julie. 2011. *Russia and the Cult of State Security: The Chekist Tradition, from Lenin to Putin*. London: Routledge. ISBN 9780415703475.
15. Felman, Shoshana; Laub, Dori. 1992. *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. New York: Taylor&Francis. ISBN 9780415903929.
16. Fitzpatrick, Sheila. 2018. *Každodenní stalinismus*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2812-9.
17. Galeotti, Mark. 2018. *The Vory: Russia's Super Mafia*. Yale: Yale University Press. ISBN 0300186827.

18. Gill, Graeme J. 2013. *Symbolism and regime change in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 1-139-85442-9.
19. Gill, Graeme J. 2011. *Symbols and legitimacy in Soviet politics*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 1-107-22104-8.
20. Gregory, Paul R. 2004. *The political economy of Stalinism: evidence from the Soviet secret archives*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780511615856.
21. Halbwachs, Maurice. 1980. *The Collective Memory*. New York: Harper & Row Colophon Books. ISBN 978-0060908003.
22. Hardy, Jeffrey S. 2016. *The Gulag after Stalin: Redefining Punishment in Khrushchev's Soviet Union, 1953–1964*. Ithaca; London: Cornell University Press. ISBN 1501702793.
23. Hellbeck, Jochen. 2006. *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin*. Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN-13 978-0674032316.
24. Hill, Fiona; Gaddy, Clifford G. 2003. *The Siberian curse: how communist planners left Russia out in the cold*. Philadelphia: Brookings Institution Press. ISBN 9780815736455.
25. Chapajeva, Dina. 2007. *Gotičeskoje obščestvo: morfologija košmara*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. ISBN 5-86793-503-5.
26. Chlevnjuk, Oleg Vital'jevič. 2008. *Historie gulagu*. Praha: BB Art. ISBN 978-80-7381-4625.
27. Chlevnjuk, Oleg Vital'jevič. 2016. *Stalin*. Praha: Paseka. ISBN 978-80-7432-684-4.
28. Jakobidze-Gitman, Aleksandr. 2015. *Vosstanije fantazmov. Stalinskaja epoha v postsovetskom kino*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. ISBN 978-5-4448-0250-2.
29. Jones, Polly. 2013. *Myth, memory, trauma: rethinking the Stalinist past in the Soviet Union, 1953–70*. New Haven: Yale university press. ISBN: 030018512X.
30. Jurčák, Aleksej. 2018. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum. ISBN: 978-80-246-3662-7.
31. Kasje, Svjatoslav. 2012. *Političeskaja těologija i nation-building: obščije položenija, rossijskij slučaj*. Moskva: Rossijskaja političeskaja enciklopedija. ISBN 978-5-8243-1522-6.
32. Kilin, Jurij. 1999. *Karelja v politike sovetskogo gosudarstva, 1920–1941*. Petrozavodsk: izdatěl'stvo petrozavodskogo universitěta. ISBN, 5802100338.
33. Kaposov, Nikolaj. 2018. *Memory laws, memory wars: the politics of the past in Europe and Russia*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 9781108304047.
34. Kaposov, Nikolaj. 2011. *Pamjat' strogogo režima. Istorija i politika v Rossii*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. ISBN 978-5-86793-851-2.
35. Kotkin, Stephen. 2001. *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000*. Oxford: Oxford University Press. ISBN: 0192802453.

36. Kotkin, Stephen. 1997. *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Oakland: University of California Press. ISBN: 9780520208230.
37. Kurilla, Ivan. 2022. *Bitva za prošloje. Kak politika menjaet istoriju*. Moskva: Al'pina Pablišer. ISBN978-5-9614-7245-5.
38. LaCapra, Dominick. 2014. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. ISBN 978-0801864964.
39. LaCapra, Dominick. 2004. *History in Transit: Experience, Identity, Critical Theory*. New York: Cornell University Press. ISBN 0-8014-4254-0.
40. Langer, Lawrence L. 1991. *Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory*. Yale: Yale University Press.
41. Lebina, Natalija. 2016. *Sovetskaja povsedněvnost': normy i anomalii*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. ISBN 978-5-4448-0253-3.
42. Malinova, Ol'ga. 2015. *Aktual'noje prošloje: Simvoličeskaja politika vlastvujuščej elity i dilemmy rossijskoj iděntičnosti*. Moskva: Političeskaja enciklopedija. ISBN 978-5-8243-1952-1.
43. Malinova, Ol'ga. 2013. *Konstruirovanije smyslov Issledovanie simvoličeskoj politiki v sovremennoj Rossii*. Moskva: RAN. INION. Centr social'nych nauč.-inform. issled. Otděl polit. nauki. ISBN 978-5-248-00671-7.
44. Malinova, Ol'ga. 2009. *Rossija i „Zapad“ v XXI veke: Transformacija diskursa o kollektivnoj iděntičnosti*. Moskva: ROSSPEN. ISBN: 978-5-8243-1174-7.
45. Mead, George Herbert. 1934. *Mind, self and society*. Chicago: University of Chicago press. ISBN 0-226-51667-9.
46. Merridale, Catherine. 2007. *Ivanova válka: Rudá armáda 1939–45*. Praha-Plzeň: Beta-Dobrovský-Šefčík. ISBN 978-80-7306-288-0.
47. Merridale, Catherine. 2001. *Night of Stone: Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking Adult. ISBN-13 978-0670894741
48. Mišina, Jekatěrina. 2014. *Dlinnye těni sovetskogo prošlogo*. Moskva: fond “Liberal'naja missija”. ISBN 978-5-903135-47-9.
49. Morozov, Vjačeslav. 2009. *Rossija i Drugije: iděntičnost' i granicy političeskogo soobščestva*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. ISBN 978-5-86793-584-9.
50. Naimark, Norman M. 2010. *Stalin's genocides*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 978-0-691-14784-0.
51. Oushakine, Serguei Alex. 2009. *The Patriotism of Despair: Nation, War, and Loss in Russia*. 1st ed. Ithaca: Cornell University Press. ISBN 978-0-8014-5910-8.
52. Pearce, James C. 2020. *The use of history in Putin's Russia*. Wilmington, Delaware: Vernon Press.

53. Ries, Nancy. 1997. *Russian Talk: Culture and Conversation during Perestroika*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. ISBN: 9780801433856.
54. Smith, Kathleen E. 2002. *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory in the Yeltsin Era*. New York: Cornell University Press. ISBN: 0801439639.
55. Toker, Leona. 2000. *Return from the Archipelago: Narratives of Gulag Survivors*. Bloomington: Indiana University Press.
56. Trudoljubov, Maksim. 2017. Ljudi za zaborom. Častnoje prostranstvo, vlast' i sobstvennost' v Rossii. Moskva: Novoje izdatel'stvo. ISBN 9785040307081.
57. breISBN 978-5-17-108421-9.
58. Vincent, Mark. 2021. *Criminal Subculture in the Gulag: Prisoner Society in the Stalinist Labour Camps*. London: Bloomsbury Academic, 2021. ISBN 1788311892.
59. Walker, Shaun. 2019. *Ruská kocovina: Putinův svět a přízraky minulosti*. Praha: Paseka. ISBN 978-80-7432-955-5.
60. Yablokov, Ilya. 2018. *Fortress Russia: conspiracy theories in post-Soviet Russia*. Cambridge: John Wiley & Sons, Inc.; Polity. ISBN 1509522654.
61. Yekelchik, Serhy. 2004. *Stalin's Empire of Memory: Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination*. Toronto: University of Toronto Press. ISBN 0 8020 8808 2.

Články

1. Averkijeva, Ksenija. 2014. „Těrritorial'naja organizacija ispravitel'nych učrežđenija Rossii“. Izvestija Rossijskoj akademii nauk. Serija geografičeskaja. № 3. S.19–34.
2. Ačkasov, Valerij. 2012. „Rol' političeskich i intěllektual'nych elit postkommunističeskich gosudarstv v proizvodstve ‚politiki pamjati‘“. In: Malinova, Ol'ga (ed.) *Simvoličeskaja politika. Vyp. 1: Konstruirovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs*. Moskva: INION RAN, 2012. S. 126–148. ISBN 978-5-248-00639-7.
3. Babjuk, Maksim. 2012. „Otěčestvennaja žurnalistika v period perestrojki: transformacija političeskich i sociokul'turnych funkcij“. In: *Istorija otěčestvennyh SMI*. 2012. № 1. S. 5–10.
4. Baker, Katharine G.; Gippenreiter, Julia B. 1998. „Stalin's Purge and Its Impact on Russian Families“. In: Danieli, Yael (eds.). 1998, *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. New York: Plenum Press. Pp. 403–434.
5. Balzer, Marjorie. 2015. „Local legacies of the GULag in Siberia: Anthropological reflections.“ *Focaal*, 2015. Pp. 99–113.
6. Barenberg, Alan. 2015. „The Gulag in Vorkuta: Beyond Space and Time.“ *Laboratorium*, 7 (1). Pp. 92–108.
7. Bourdieu, Pierre. 1977. “Sur le pouvoir symbolique”. *Annales: histoire, sciences sociales*, 32 (3). Pp. 405–411.

8. Brüggemann, Karsten; Kasekamp, Andres. 2008. "The Politics of History and the 'War of Monuments' in Estonia". *Nationalities Papers*, 36. Pp. 425–448.
9. Chaisty, Paul; Whitefield, Stephen. 2015. Putin's Nationalism Problem. In: Pikulicka-Wilczewska, Agnieszka; Sakwa, Richard. 2015. *Ukraine and Russia. People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Bristol: E-International Relations. ISBN 978-1-910814-00-0. Pp. 1–5.
10. Dorman, Veronika. 2010. "From Solovki to Butovo: How the Russian Orthodox Church Appropriates the Memory of the Repressions." *Laboratorium*, 2 (2). Pp. 327–347.
11. Dubin, Boris. 2008. "Instituty, seti, ritualy". *Pro et Contra*. Tom 12, № 2–3 (mart–ijun'). S. 24–35.
12. Dubin, Boris. 2009. „Režim razobščeniija. Novye zametki k opreděleniju kul'tury i politiki“. *Pro et Contra*, 2009, Tom 13, №1 (janvar'–fevral'). S. 6–19.
13. Edele, Mark, Geyer, Michael. 2009. Výjimečné stavy. Nacisticko-sovětská válka jako systém násilí (1939–1945). In: Geyer, Michael, Fitzpatrick Sheila. 2009. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012. S. 459–526. ISBN 978-80-200-2035.
14. Eyerman, Ron. 2004. "Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity." In: Alexander, Jeffrey C.; Eyerman, Ron; Giesen, Bernhard; Neil J. Smelser; Sztompka, Piotr. 2004. *Cultural Trauma and Collective Identity*, 1st ed. Oakland: University of California Press. ISBN 0520235940. Pp. 60–111.
15. Feldman, Allen. 2003. Political Terror and the Technologies of Memory: Excuse, Sacrifice, Commodification, and Actuarial Moralities. *Radical History Review*, 85. P. 58–73.
16. Ferretti, Maria. 2006. „La memoria spezzata. La Russia e la guerra“. *Italia contemporanea*, m 245, dicembre 2006. Pp. 525–565.
17. Feretti, Marija. 2004. "Obretěnnaja idětičnosť': Novaja 'oficial'naja istorija putinskoj Rossii'". *Něprikosnovennyj zapas*, № 4 (36) [online]. 2004 [cit. 30.05.2022] Dostupně z: <https://magazines.gorky.media/nz/2004/4/obretnnaya-identichnost-novaya-oficzialnaya-istoriya-putinskoj-rossii.html>.
18. Ferretti, Marija. 2002. "Rasstrojstvo pamjati: Rossija i stalinizm". *Monitoring obščestvennogo mněniija*, № 5. S. 40–54.
19. Gapova, Jelena. 2016. Stradanije i poisk smysla: „Moral'naja revoljucija“ Svetlany Aleksijevič. In: Gapova, Jelena. 2016. *Klassy nacij. Feministskaja kritika naciostroitěl'stva*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 226–245. ISBN 978-5-4448-0584-8.
20. Geftěr, Michail. 1988. Stalin umer včera. In: Afanas'jev, Jurij (red). *Inogo ně dano*. Moskva: Progress, 1988. S. 297–323. ISBN 5338005816.

21. Gheith, Jehanne M. 2007. "‘I Never Talked’: Enforced Silence, Non-Narrative, Memory, and the Gulag." *Mortality*, 12 (2). Pp. 159–175.
22. Gill, Graeme. 2006. „A new turn to authoritarian Rule in Russia?" *Democratization*, 13:1. Pp. 58–77.
23. Golosov, Grigorii V. 2011. "Russia’s Regional Legislative Elections, 2003–2007: Authoritarianism Incorporated." *Europe-Asia Studies*, 63 (3). Pp. 397–414.
24. Gorlizki, Yoram. 2013. "Structures of Trust after Stalin." *The Slavonic and East European Review*. Vol. 91. № 1 (special issue "Trust and Distrust in the USSR"). Pp. 119–146.
25. Greene, Samuel A.; Lipman, Maria; Ryabov, Andrey. 2010. „Engaging history: the problems and politics of history in Russia“. In: Greene, Samuel A. (ed.). *Engaging history: the problems and politics of memory in Russia and the post-socialist space*. Moscow: Carnegie Moscow Center, 2010.
26. Gudkov, Lev. 2005. „Pamjat' o vojně i massovaja idětičnost' rossijan“. *Něprikosnovennyj zapas*, № 2–3. S. 46–57.
27. Herd, Graeme P. 2005. "Russia and the ‘Orange Revolution’: Response, Rhetoric, Reality?" *Connections*, Vol. 4, No. 2. Pp. 15–28.
28. Hirsch, Marianne. 2008. „The Generation of Postmemory“. *Poetics Today*, Vol. 29. № 1. Pp.103–128.
29. Hoffman, David L., Timmová, Annette F. 2012. Utopická biopolitika. Reproductivní politika, genderové role a sexualita v nacistickém Německu a Sovětském svazu. In: Geyer, Michael, Fitzpatrick Sheila. 2009. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012. S. 124–183. ISBN 978-80-200-2035-2.
30. Hooper, Cynthia. 2013. "Trust in Terror? The Search for a Foolproof Science of Soviet Personnel." *The Slavonic and East European Review*, Vol. 91, No. 1, January 2013. Pp. 26–56.
31. Hösler, Joachim. 2005. "Aufarbeitung der Vergangenheit? Der Große Vaterländische Krieg in der Historiographie der UdSSR und Rußlands". *Osteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens*, 55, H. 4–6, S. 115–125.
32. "Introduction." 2017. In: Touraine, A., Oleinik A. *Organized Crime, Prison and Post-Soviet Societies*. London: Routledge.
33. Ivanov, Andrey; Sagitova, Viktoria; Bolshakov, Andrey. 2019. Phenomenon of Youth Street-Criminal Subculture in Russian Society. *Journal of History Culture and Art Research*, 8 (3). Pp. 269–276.
34. Jefremova, Valentina. 2012. «Děn' narodnogo jedinstva: Izobretěnije prazdnika». In: Malinova, Ol'ga (red.). *Simvoličeskaja politika. Vyp. 1: Konstruirovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs*. Moskva: INION RAN. S. 286–261. ISBN 978-5-248-00639-7.

35. Karut Ketii. 2009. "Travma, vremena i istorija". In: Ušakin, Sergej; Trubina, Jelena (red.). 2009. *Travma: punkty*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije. S. 561–581. ISBN. 978-5-86793-7225.
36. Kas'janov, Georgij. 2009. „Golodomor i stroitel'stvo nacii“. *Pro et contra*. № 3–4 (46). S. 24–42.
37. Kasje, Svjatoslav. 2004. „Imperija kak ruina i stroitel'nyj material: 'nation-building' v sovremennoj Rossii“. *Politiceskaja nauka*, (3). S. 70–85.
38. Kasje, Svjatoslav. 2009. „Politiceskaja nacija i cennostnyj vybor: obščije položenija, rossijskij slučaj“. Č.1. Politija: Analiz. Chronika. Prognoz, № 2. S. 5–26.
39. Kim, Natalija. 1999. "Nadžžda, ustalost', starost'". *Monitoring obščestvennogo mněnija: ekonomičeskije i social'nye peremeny*, 1999. №1, S. 56–58.
40. Kolosov, Vladimir; Poljan, Pavel. 2009. „Ograničenije tērritorial'noj mobil'nosti i konstruirovanije prostranstva ot stalinskoj epochi do našich dněj“. In: Kondrat'jeva, Tat'jana; Sokolov, Andrej (ed.) *Režimnye ljudi v SSSR*. Moskva: ROSSPEN, 2009. S. 25–48. ISBN. 978-5-8243-1097-9.
41. Kuposov. Nikolay. 2021. „The 2014 Russian Memory Law in European Context.“ In: Weiss-Wendt, Anton; Adler, Nanci (eds). 2021. *The Future of The Soviet Past*. Bloomington: Indiana University Press. Pp. 193–209. ISBN 978-0-253-05761-7.
42. Krupskaja, Naděžžda. 1899. „Ženščina-rabotnica“. In: Krupskaja, Naděžžda. *Pedagogičeskije sočiněnija: v 10-ti t. T. 1*. Moskva: APN, 1957. S. 71–102.
43. Kuchenkova, Anna Vladimirovna. 2017. "Interpersonal Trust in Russian Society." *Sociological research*, 56 (1). Pp. 81–96.
44. Lapin, Vladimir. 2020. „Rossijskoje istoričeskoje obščestvo (RIO) i Rossijskoje vojenno-istoričeskoje obščestvo (RVIO) kak instrumenty istoričeskoj politiki pervoj četverti XXI veka“. In: Miller, Aleksej; Jefremenko, Dmitriij. 2020. *Politika pamjati v sovremennoj Rossii i stranach vostočnoj Jevropy. Aktory, instituty, narrativy*. Sankt-Petěrburg: Izdatel'stvo Jevropejskogo universitēta v Sankt-Petěrburge. S. 74–95. ISBN 978-5-94380-289-8.
45. Makoli, Meri. 2011. „Istoričeskaia pamjat' o obščestvo sograždan“. *Pro et Contra*, № 1–2 (51). S. 134–149.
46. Malinova, Ol'ga. 2015. „Velikaja otēčestvennaja vojna kak simvoličeskij resurs: evoljucija otobraženija v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg“. *Rossija i sovremennyj mir*, 2 (87). S. 6–29.
47. Malinova, Ol'ga. 2018. „Politika pamjati kak oblast' simvoličeskoj politiki“. In: Miller, Aleksej; Jefremenko, Dmitriij (red.). *Metodologičeskije voprosy izučeniija politiki pamjati*. Moskva–Sankt-Petěrburg: Nēstor-istorija, 2018. S. 27–53. ISBN 978-5-4469-1459-3.

48. Malinova, Ol'ga. 2016. "Oficial'nyj istoričeskij narrativ kak element politiki idětičnosti v Rossii: ot 1990-ch k 2010-m godam". *Polis. Političeskije issledovanija*, № 6. S. 139–158.
49. Malinova, Ol'ga. 2010. „Simvoličeskaja politika i konstruovanije makropoliticheskoj idětičnosti v postsovetskoj Rossii“. *Polis*, № 2. S. 90–105.
50. Malinova, Ol'ga. 2012. „Simvoličeskoje jedinstvo nacji? Repräsentacija makropoliticheskogo soobščestva v predvybornoj ritorike Vladimira Putina“. *Pro et Contra*, T. 16. № 3. S. 76–93.
51. Malinova, Ol'ga. 2011. "Těma prošlogo v ritorike preziděntov Rossii". *Pro et contra*, № 3–4. S. 106–122.
52. Maslowski, Nicolas. 2014. „Politika paměti jako nástroj manipulace a morálky“. In: Maslowski, Nicolas; Šubrt, Jiří a kol. 2014. *Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám*. Praha: Univerzita Karlova, Karolínium. 2014. ISBN 978-80-246-2689-5.
53. Merridale, Catherine. 2003. "Redesigning History in Contemporary Russia". *Journal of Contemporary History*, 38, no. 1. Pp. 13–28.
54. Miller, Aleksej. 2012. „Istoričeskaja politika v Rossii: novyj povorot?“ In: Miller, Aleksej, Lipman, Marija (red.). 2012. *Istoričeskaja politika v XXI veke*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije. S. 328–367. ISBN 978-5-86793-054-8.
55. Miller, Aleksej. 2014. „Politika pamjati v Rossii: god razrušennych naděžd“. *Žurnal političeskoi filosofii i sociologii politiki „Politija. Analiz. Chronika. Prognoz“*, 4 (75). S. 49–57.
56. Mishina, Ekaterina. 2017. "The Re-birth of Soviet Criminal Law in Post-Soviet Russia." *Russian law journal*, 5 (1). Pp. 57–78.
57. Mullerson, Rein. 1993. "The Continuity and Succession of States, by Reference to the Former USSR and Yugoslavia." *The International and Comparative Law Quarterly* 42, no. 3. Pp. 473–493.
58. Norris, Pippa, Inglehart, Ronald. 2016. "Human Security and Social Trust." In: Böss, Michael, ed. *Bringing culture back in: human security and social trust*. Aarhus: Aarhus University Press, 2016. Pp. 183–285. ISBN 978-87-7124-791-6.
59. Pallot, Judith. 2002. "Forced Labor for Forestry: The Twentieth Century History of Colonization and Settlement in the North of Perm' Oblast'." *Europe-Asia Studies*, 54 (7). Pp. 1055–1083.
60. Pallot, Judith; Piacentini, Laura; Moran, Dominique. 2010. "Patriotic Discourses in Russia's Penal Peripheries: Remembering the Mordovan Gulag." *Europe-Asia Studies*, 62 (1). Pp. 1–33.
61. Pallot, Judith. 2005. "Russia's Penal Peripheries: Space, Place and Penalty in Soviet and Post-Soviet Russia." *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30 (1). Pp. 98–112.

62. Pallot, Judith. 2015. "The topography of incarceration: The spatial continuity of penalty and the legacy of the Gulag in twentieth and twenty-first-century Russia." *Laboratorium*. 7 (1). Pp. 26–50.
63. Perova, Marina. 2016. „Vlast' o něsoveršennoletnich graždanach: dětstvo v semejnoj politike sovetskoj Rossii 1917–1930-chch gg“. *Vestnik Južno-Ural'skogo gosudarstvennogo universitěta. Serija: Social'no-gumanitarnye nauki*. №16 (4). S. 50–57.
64. Peshkov, Ivan. 2015. "The Communal Apartment under 'Special Surveillance': The Legacy of the Soviet Gulag in Multiethnic Criminal Subcultures in Eastern Siberian Prison Camps." *Laboratorium*. 7 (1). Pp. 71–91.
65. Piacentini, Laura, Pallot, Judith. 2014. "In Exile Imprisonment' in Russia." *British Journal of Criminology*, 54 (1). Pp. 20–37.
66. Polovnjov, Andrej. 2015. „Doverije institutam gosudarstva: Rossija v kontěkstě obščevropejskich těnděncij“. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvističeskogo universitěta. Obščestvennye nauki*. № 2 (713). S. 116–132.
67. Popova, Ol'ga. 2012. „Simvoličeskaja reprezentacija prošlogo i nastojaščego Rossii v preziděntskoj kampanii 2012g.“. In: Malinova, Ol'ga (ed.) *Simvoličeskaja politika. Vyp. 1: Konstruirovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs*. Moskva: INION RAN, 2012. S. 222–238. ISBN 978-5-248-00639-7.
68. Sherlock, Thomas. 2016. "Russian Politics and the Soviet Past: Reassessing Stalin and Stalinism under Vladimir Putin." *Communist and Post-Communist Studies*, 49, no. 1. P. 45–59.
69. Shlapentokh, Vladimir. 2006. "Trust in public institutions in Russia: The lowest in the world." *Communist and post-communist studies*, 39 (2). Pp. 153–174.
70. Shok, Natalia, Beliakova, Nadezhda. 2020. "How Soviet Legacies Shape Russia's Response to the Pandemic: Ethical Consequences of a Culture of Non-Disclosure." *Kennedy Institute of Ethics Journal*, №30 (3). Pp. 379–400.
71. Sokolov, Andrej. 2008. „Prinužděnije k trudu v sovetskoj ekonomike. 1930-e – seredina 1950-ch gg“. In: Borodkin, Leonid; Gregori, Pol; Chlevnjuk, Oleg. *GULAG: Ekonomika prinuditěl'nogo truda*. Moskva: ROSSPEN, 2008. S. 17–66. ISBN 978-5-8243-1014-6.
72. Solojed, Katěrina. 2006. „Psichičeskaja travma v sem'jach, postradavšich ot stalinskich repressij. Konsul'tativnaja psihologija i psihotěrapija“. 2006. Tom 14. № 4. S. 175–206.
73. Somers, Margaret R. 1994. The Narrative Constitution of Identity: a Relational and Network Approach. *Theory and Society*, Vol. 23, № 5. Pp. 605–649.
74. Sztompka, Piotr. 2000. "Cultural Trauma: The Other Face of Social Change". *The European Journal of Social Theory*, 4. Pp. 449–466.

75. Torbakov, Igor'. 2012. „Něpredskazujemoe' ili 'něopredělennoje' prošloje? Meždunarodnye otnošenija i rossijskaja istoričeskaja politika“. In: Malinova, Ol'ga (red). *Simvoličeskaja politika. Vyp. 1: Konstruirovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs*. Moskva: RAN. INION. S. 91–125. ISBN 978-5-248-00639-7.
76. Ulturgasheva, Olga. 2017. “Ghosts of the Gulag in the Eveny World of the Dead.” *The Polar Journal*, 7 (1). Pp. 26–45.
77. Ulturgasheva, Olga. 2015. “Gulag Legacy: Spaces of Continuity in Contemporary Everyday Practices.” *Laboratorium*, 7 (1). Pp. 5–14.
78. Zhukov, Yuri M.; Talibova, Roya. 2018. “Stalin’s Terror and the Long-Term Political Effects of Mass Repression.” *Journal of Peace Research*, № 55 (2). Pp. 267–283.
79. Varga, Anna; Budinajtě, Gražina. 2010. „Travma prošlogo v Rossii i vozmožnosti primeněnija sistěmnoj semejnoj těrapii“. In: *Matěrialy Rossijsko-Německoj konferencii „Travma prošlogo v Rossii i Germanii: psihologičeskije posledstvija i vozmožnosti psihotěrapii“*. Moskva: IPPiP. S. 141–152.
80. Wertsch, James V. 2008. “Blank Spots in Collective Memory: A Case Study of Russia”. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, № 617. Pp. 58–71.
81. Yudin, Greg. 2020. Governing Through Polls: Politics of Representation and Presidential Support in Putin's Russia. *Javnost — The Public*. 2020. Vol. 27, No. 1. P. 2–16.
82. Zubkova, Jelena; Kuprijanov, Alensandr. 1999. „Vozvrašćenije k «Russkoj iděje»: Krizis iděntičnosti i nacional'naja istorija“. *Otěčestvennaja istorija*. 1999. № 4. S. 4–28.

Elektronické zdroje

1. Archipova, Aleksandra. 2017. “Stalin bez stalinizma”. InLiberty [online]. 29 июня 2017 [cit. 20. 05. 2022]. Dostupně z: <https://old.inliberty.ru/blog/2616-Stalin-bez-stalinizma>.
2. Balaban, Jekatěrina. 2018. “85 let nazad na stroitěl'stve Belomorkanala pogibli děsjatki tysjač čelovek. Těper' on nikomu ně nužen. Reportaž ‘Meduzy’”. Meduza [online]. Březen 2018. [cit. 03. 10. 2021]. Dostupně z: <https://meduza.io/feature/2018/03/16/85-let-nazad-na-stroitelstve-belomorkanala-pogibli-desyatki-tisyach-chelovek-teper-on-nikomu-ne-nuzhen-reportazh-meduzy>.
3. Bennetts, Marc. 2016. “Torture and Abuse by Police Is the Norm in Russian Prisons.” [online]. *Newsweek*. March 29, 2016. [cit. 22.02.2022]. Dostupně z: <https://www.newsweek.com/2016/04/08/russia-police-custody-torture-abuse-441489.html>.
4. „Doklad vol'nogo istoričeskogo obščestva ‚Kakoje prošloje nužno buduščemu Rossii?““ [online]. 2017. Dostupně z: <https://komitetgi.ru/service/Сборка.pdf>.
5. “Doverije institutam”. 2020. Levada-centr [online]. 21 sentjabrja 2020. [cit. 22.01.2022]. Dostupně z: <https://www.levada.ru/2020/09/21/doverie-institutam/>.

6. "Human rights project Gulagu.net releases more footage of torture in Russian prisons." [online]. *Meduza*, December 20, 2021 [cit. 22.02.2022]. Dostupně z: <https://meduza.io/en/news/2021/12/20/human-rights-project-gulagu-net-releases-more-footage-of-torture-in-russian-prisons>.
7. Izbytočnaja smertnost' v Rossii za vremja pandēmii dostigla milliona čelovek. Po etomu pokazatělju my operedili SŠA. 2021. *Meduza* [online]. 4 декабря 2021. [cit. 06.02.2022]. Dostupně z: <https://meduza.io/feature/2021/12/04/izbytochnaya-smertnost-v-rossii-za-vremya-pandemii-dostigla-milliona-chelovek>.
8. Judin, Grigorij. 2019. «Kakoj Stalin vam nraivitsja bol'se, ili v čem ošibki sociologov» [online]. *Novye izvestija*. 19 aprělja 2019 [cit. 22.05.2022]. Dostupně z: <https://newizv.ru/article/general/19-04-2019/kakoy-stalin-vam-nravitsya-bolshe-ili-v-chem-oshibki-sotsiologov>.
9. Kačurovskaja, Anna. 2004. "Učebniki popali v istoriju". *Kommersant'* [online]. 12 janvarja 2004 [cit. 12.05.2022]. Dostupně z: <https://www.kommersant.ru/doc/439713>.
10. „Kakije ograničenija jest' dlja želajuščich učastvovat' v vyborach“. 2021. Gosudarstvennaja Duma Feděral'nogo sobranija Rossijskoj Feděracii [online]. 13 maja 2021. [cit. 06.02.2022]. Dostupně z: <http://duma.gov.ru/news/51474/>.
11. „Krugy doverija. Analitičeskij obzor“. 2021. VCIOM [online]. 4 oktjabrja 2021 [cit. 16.01.2022]. Dostupně z: <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/krugi-doverija>.
12. Kukuljin, Il'ja. 2005. „Regulirovanije boli (Predvaritel'nye zametki o transformacii travmatičeskogo opyta Velikoj Otěčestvennoj/Vtoroj mirovoj vojny v russkoj literature 1940–1970-ch gg.)“. *Něprikosnovennyj zapas, №2* [online]. 2005 [cit. 12.05.2022]. Dostupně z: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/regulirovanie-boli.html>.
13. Kuvaldin, Stanislav. 2020. „Ja ně ljublju razgovory o novom Njurnberge“. Avtor knigi 'Něudobnoje prošloje' Nikolaj Epple — o prorabotke istoričeskich travm“. *Snob.ru* [online]. 31 avgusta 2020. Dostupně z: <https://snob.ru/entry/197157/>.
14. Kuznetsova, Maria. 2022. "A culture of torture and fear is rife in Russia's prisons." [online]. *Deutsche Welle*. February 1, 2022 [cit. 22.02.2022]. Dostupně z: <https://www.dw.com/en/a-culture-of-torture-and-fear-is-rife-in-russias-prisons/a-60614959>.
15. Leonova, Ksenija; Kononov, Nikolaj; Šopotov, Vladimir. 2017. „Archipelag FSIN: kak ustrojena ekonomika tjuremnoj sistěmy Rossii“. *Sekret firmy* [online]. 30 janvarja 2017 [cit. 22.01.2022]. Dostupně z: <https://secretmag.ru/arhipelag-fsin.htm/>.

16. „Nebylo by lepší kapitulovat? Rusy pobouřila kacířská myšlenka“. iDnes [online]. 30. ledna 2014 [cit. 20. 05. 2022]. Dostupně z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/rusko-leningrad-blokada-televize-dozd.A140130_114847_zahranicni_aha.
17. „Noč' dlinných kovšej“ — samyj jarkij primer togo, kogda činovníci v Rossii chotěli sdělat' kak lučše. A polučili formal'nyj rezul'tat i nědovol'stvo graždan. 2021. Meduza [online]. 12 fevralja 2021 [cit. 30.04.2022]. Dostupně z: <https://meduza.io/episodes/2021/02/12/noch-dlennyh-kovshey-samyy-yarkiy-primer-togo-kogda-chinovniki-v-rossii-hoteli-sdelat-kak-luchshe-a-poluchili-formalnyy-rezultat-i-nedovolstvo-grazhdan>.
18. „O problemach prepodavanija istorii v rossijskich učebnyh zaveděnijach». Moskva: centr političeskoj informacii“ [online]. 2014 [cit. 20. 05. 2022]. Dostupně z: https://www.polit-info.ru/images/data/gallery/0_9440__istorii_03-2014.pdf.
19. Petranovskaja, Ljudmila. 2017. „Ljudmila Petranovskaja: děti tysjačeletijami vyrastali bez vsjakich dětskich sadov“. Pravmir [online]. 23 avgusta 2017 [cit. 22.01.2022]. Dostupně z: <https://www.pravmir.ru/lyudmila-petranovskaya-deti-tyisyacheletiyami-vyrastali-bez-vsyakih-detskih-sadov/>.
20. Petranovskaja, Ljudmila, Kononěnko, Maksim. 2016. «Čelovek sovetskij». Otkrytaja bibliotěka [online]. 30 janvarja 2016 [cit. 22.01.2022]. Dostupně z: <http://www.open-lib.ru/dialogues/kononenkopetranovskaya>.
21. „Rossijaně o Stalině: obraz ‚otca narodov‘ segodnja“. 2013. VCIOM [online]. 5 mapra 2013 [cit. 20. 05. 2022]. Dostupně z: <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/rossiyane-o-staline-obraz-otcza-narodov-segodnya>.
22. Sokoljanskaja, Ksenija. 2021. „Čto takoe ‚etap‘ v Rossii i v kakich uslovijach po němu povezut Naval'nogo. Ob'jasnjaet Ol'ga Romanova“. Nastojaščeje vremja [online]. 26 fevralja 2021 [cit. 21.02.2022]. Dostupně z: <https://www.currenttime.tv/a/čto-takoe-etap-v-rossii-i-kak-po-nemu-povezut-navalnogo/31123720.html>.
23. Svešnikov, Anton. 2004. „Bor'ba vokrug škol'nych učebnikov istorii v postsovetskoj Rossii: osnovnye těnděncii i rezul'taty“. Nėprikosnovennyj zapas, №4 [online]. 2004 [cit. 12.05.2022]. Dostupně z: <https://magazines.gorky.media/nz/2004/4/borba-vokrug-shkolnyh-uchebnikov-istorii-v-postsovetskoj-rossii-osnovnye-tendenczii-i-rezultaty.html>.
24. Šul'man, Jekatěrina. 2017. «Navjazannaja l'jubov'. Začem gospropaganda risujet rejting Stalinu». YouTube [online]. 23 ijunja 2017 [cit. 22.05.22]. Dostupně z: https://www.youtube.com/watch?v=uhqGDsK_Wgo&t=0s&ab_channel=ЕкатеринаШульман.
25. Tabarovsky, Izabella. 2018. "History Must Be Measured in Human Beings". Interview with Elena Zhemkova, Executive Director of Memorial". *The Russia File. A blog of the Kennan*

Institute [online]. 2018. 6 Dec [cit. 29. 1. 2021]. Dostupně z: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/history-must-be-measured-human-beings>.

26. Tarasov, Aleksej. 2017. „Strana iz treh bukv. AUJe: Kto stoit za kriminalizacijej podrostkov, vvodit ich v prestupnoje prostranstvo, ili Chroniki novoj pioněrii“. Novaja gazeta [online]. 16 ijunja 2017 [cit. 21.02.2022]. Dostupně z: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/06/16/72816-strana-iz-treh-bukv>.

27. Timofejeva, Marija. 2010. „Travma prošlogo (stalinskogo režima) v kliničeskom matěriale rossijskich pacientov“. Žurnal praktičeskoj psihologii i psichoanaliza [online]. 2010 [cit. 21.02.2022]. Dostupně z: <https://psyjournal.ru/articles/travma-proshlogo-stalinskogo-rezhima-v-klinicheskom-materiale-rossiyskih-pacientov>.

28. Vasil'čuk, Tat'jana. 2017. „Pytki etapom“ [online]. Novaja gazeta. 4 janvarja 2017 [cit. 22.02.2022]. Dostupně z: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/01/04/71060-pytki-etapom>.

Nepublikované disertační práci

1. Atnashev, Timur. 2010. *Transformation of the Political Speech under Perestroika: Free Agency, Responsibility and Historical Necessity in the Emerging Intellectual Debates (1985—1991)*. Nepublikovaná PhD disertace. Florence: European University Institute.

2. Pearce, James C. 2018. *The use of history in Putin's Russia*. Nepublikovaná PhD disertace. Cambridge: Anglia Ruskin University.

Zdroje

1. Brežněv, Leonid. 1977. „Velikij Oktjabr' i progress čelovečestva. Doklad na toržestvennom zasedanii CK KPSS, Verchovnogo Soveta SSSR i Verchovnogo Soveta RSFSR“. *Pravda*, № 307 (21642), 3 nojabrja. S. 2–3.

2. Butakov, Jaroslav. 2012. «Ot Trockogo do Naval'nogo». Stoletije [online]. 3 fevralja 2012 [cit. 22.05.22]. Dostupně z: https://www.stoletie.ru/vzglyad/ot_trockogo_do_navalnogo_2012-02-03.htm.

3. Jel'cin, Boris. 2008. Prezidentskij marafon: Razmyšlenija, vospominanija, vpečatlenija... Moskva: ROSSPEN. ISBN 978-5-8243-0933.

4. „Količestvo něgativnyh ocenok ličnosti Stalina sredi rossijan za 15 let sokratilos' počti v tri raza“. Levada-centr [online]. 18 oktjabrja 2012 [cit. 17.05.2022]. Dostupně z: <https://www.levada.ru/2012/10/18/kolichestvo-negativnyh-otsenok-lichnosti-stalina-sredi-rossiyan-za-15-let-sokratilos-pochti-v-tri-raza/>.

5. Medinskij Vladimir. 2015. „Mify o revoljucii i Graždanskoj vojně“. История.рф [online]. 20 oktjabrja 2015 [cit. 21.05.2022]. Dostupně z: <https://histrf.ru/read/articles/mify-o-rievoliutsii-i-grazhdanskoi-voinie>.

6. Metcel', Michail. 2017. "Putin sčitajet, čto izlišnjaja dëmonizacija Stalina — odin iz putëj ataki na Rossiju". TACC [online]. 16 июня 2017 [cit. 19.05.2022]. Dostupně z: <https://tass.ru/politika/4341427>.
7. Medvedëv, Dmitrij. 2010. "Intërv'ju gazetë Izvestija". Kremlin.ru [online]. 7 мая 2010 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/7659>.
8. Medvedëv, Dmitrij. 2009. „Rossija, vperjod!“. Kremlin.ru [online] 10 sentjabrja 2009 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/5413>.
9. Naročnickaja, Natalija. "Osuzdat' pobeditëlej nikto në vprave". Parlamentskaja gazeta [online]. 25 aprelja 2015 [cit. 14.05.2022]. Dostupně z: <https://www.pnp.ru/politics/osuzhdat-pobediteley-nikto-ne-vprave.html>.
10. Naročnickaja, Natalija. 2013. *Russkij kod razvitija*. Moskva: Knižnyj mir. ISBN. 978-5-8041-0779-7.
11. „Otnošënije rossijan k glavam rossijskogo gosudarstva raznogo vremeni“. Levada-centr [online]. 22 maja 2013 [cit. 17.05.2022]. Dostupně z: <https://www.levada.ru/2013/05/22/otnoshenie-rossiyan-k-glavam-rossijskogo-gosudarstva-raznogo-vremeni/>.
12. Putin Vladimir. 2016. „Bol'shaja press-konferencija Vladimira Putina“. Kremlin.ru. 23 dëkabrja 2016 goda [cit. 21.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/53573>.
13. Putin, Vladimir. 2005. "Intërv'ju germanskim tëlëkanalam ARD i CDF". Kremlin.ru [online] 5 maja 2005 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22948>.
14. Putin, Vladimir. 2005. „Poslanije Fedëral'nomu Sobraniju Rossijskoj Fedëracii“. Kremlin.ru [online] 25 aprelja 2005 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931#sel=9:1:0;9:1:0>.
15. Putin, Vladimir. 2016. „Poslanije Prezidënta Fedëral'nomu Sobraniju“. Kremlin.ru [online] 1 dëkabrja 2016 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/53379>.
16. Putin, Vladimir. 2012. "Rossija: nacional'nyj vopros". Nëzavisimaja gazeta [online]. 23 janvarja 2012 [cit. 16.05.2022]. Dostupně z: https://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html.
17. Putin, Vladimir. 1999. „Rossija na rubeže tysjačëletij“. Nëzavisimaja gazeta [online]. Dëkabr' 1999. [cit. 05.05.2022]. Dostupně z: https://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millënum.html.
18. Putin, Vladimir. 2012. "Rossija sosredotačivajetsja — vyzovy, na kotorye my dolžny otvetit'". Izvestija [online]. 16 janvarja 2012 [cit. 16.05.2022]. Dostupně z: <https://iz.ru/news/511884>.

19. Putin, Vladimir. 2005. "Sovmestnoje interv'ju s Feděral'nym kanclerom FRG Gerchardom Šrjoděrom gazetě 'Bil'd'". Kremlin.ru [online]. 7 мая 2005 [cit. 20.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22950>.
20. Putin, Vladimir. 2014. „Vstreča s molodymi učjonymi i prepodavatěljami istorii“ [online]. 5 nojabrja 2014 [cit. 17.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/46951>.
21. Putin, Vladimir. 2016. „Zasedanije mežregional'nogo foruma Obščerossijskogo obščestvennogo dviženija ‚Obščerossijskij narodnyj front““. Kremlin.ru [online]. 25 janvarja 2016 goda [cit. 21.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/51206>.
22. Putin, Vladimir. "Zasedanije Soveta po mežnacional'nym otnošenijam". Kremlin.ru [online]. 19 fevralja 2013. [cit. 05.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/page/499>.
23. „Rossijaně o roli Stalina v istorii; iniciative vozvraščenija Volgogradu nazvaniya Stalingrad“. Levada-centr [online]. 4 marta 2013 [cit. 17.05.2022]. Dostupně z: <https://www.levada.ru/2013/03/04/rossiyane-o-rol-i-stalina-v-istorii-initsiative-vozvrashheniya-volgogradu-nazvaniya-stalingrad/>.
24. Rol' ličnostej v istorii Rossii. Levada-centr [online]. 21 janvarja 2015 [cit. 17.05.2022]. Dostupně z: <https://www.levada.ru/2015/01/20/rol-lichnostej-v-istorii-rossii/>.
25. UK RF. Stat'ja 354.1. Reabilitacija nacizma. *КонсультантПлюс* [online]. 5 mája 2014 [cit.17.05.2014]. Dostupně z: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/be763c1b6a1402144cabfe17a0e2d602d4bb7598.
26. „Vladimir Putin obratilsja k děputatam Gosdumy s zajavlenijem o gosudarstvennoj simvolike“. 2000. 1tv.ru [online]. 5 декабрь 2000 (cit. 01.06.2022). Dostupně z: <https://www.1tv.ru/news/2000-12-05/284163-vladimir-putin-obratilsya-k-deputatam-gosdumy-s-zayavleniem-o-gosudarstvennoj-simvolike>.
27. Zadornov, Michail. 2017. Bol'šoj koncert. Moskva: Centrpoligraf. ISBN 5040450842.
28. „Zasedanije Meždunarodnogo diskussionnogo kluba ‚Valdaj““. 2014. Kremlin.ru [online]. 24 oktjabrja 2014 goda. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>.
29. „Zasedanije Meždunarodnogo diskussionnogo kluba ‚Valdaj““. 2016. Kremlin.ru [online] 27 oktjabrja 2016 goda [cit. 21.05.2022]. Dostupně z: <http://kremlin.ru/events/president/news/53151>.